

«УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ КРІЗЬ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІЯ, ДИПЛОМАТІЯ, ЕКОНОМІКА, КУЛЬТУРА»

Матеріали Міжнародної наукової конференції

м. Кам'янець-Подільський
16-17 травня 2025 року

Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура

Збірник матеріалів Міжнародної
наукової конференції,
Кам'янець-Подільський, 16-17 травня 2025 року

Миколаїв – Одеса – Кам'янець-Подільський
2025

УДК 94 : 327 (477+560)
ББК 63.3-6
У45

Редакційна колегія:

Вовчук Л.А., к.і.н., доцент; Завальнюк О.М., д.і.н., професор; Копилов С.А., д.і.н., професор; Котляр Ю.В., д.і.н., професор; Красножон А.В., д.і.н., професор; Матяш І.Б., д.і.н., професор; Підгірна Л.М.; Тригуб О.П., д.і.н., професор; Хмель А.О., к.і.н., доцент; Хоменська І.В., к.філ.н.; Шевчук О.В., д.політ.н., професор

Секретар: Вовчук Л.А., к.і.н., доцент

Видання рекомендовано до друку рішенням кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук ЧНУ імені Петра Могили (протокол № 4 від 30 квітня 2025 р.)

У45 Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 16-17 травня 2025 року) / За ред. Л.А. Вовчук. Миколаїв – Одеса – Кам'янець-Подільський, 2025. VIII+119 с.

До збірника увійшли наукові статті, доповіді та повідомлення виголошені у рамках Міжнародної наукової конференції «Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура», що проходила 16-17 травня 2025 року у м. Кам'янець-Подільський, присвяченої актуальним проблемам історичного минулого, дипломатичним відносинам, економічній взаємодії та культурним взаємовпливам у розрізі українсько-турецьких відносин.

***Шановні організатори,
учасники та
почесні гості конференції!***

Для мене велика честь звернутися до вас сьогодні від імені Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв – установи, яка не лише забезпечує належні умови для роботи іноземних дипломатичних місій, а й активно підтримує культурні, гуманітарні та освітні ініціативи, спрямовані на поглиблення міжнародної співпраці, зокрема й із закладами вищої освіти.

Передусім хочу висловити щиру вдячність організаторам конференції – Чорноморському національному університету імені Петра Могили, з яким нас об'єднує, окрім угоди про співпрацю, щире багаторічне партнерство. Також Південноукраїнському національному педагогічному університету імені К.Д. Ушинського та Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка – за організацію цього важливого наукового заходу та можливість обговорити актуальні питання українсько-турецьких відносин.

Україна та Туреччина мають багатовікову історію відносин, побудованих на взаємній повазі, партнерстві та підтримці. Ця співпраця набуває особливої ваги у складні для України часи. Ми високо цінуємо послідовну підтримку Туреччини за багатьма напрямками – гуманітарну допомогу, сприяння у розв'язанні складних міжнародних питань, активну участь у відновленні миру та стабільності в нашій державі. Ваша солідарність є справжнім виявом дружби та партнерства, що не забувається і викликає щиру вдячність українського народу.

Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв активно співпрацює з Посольством Турецької Республіки в Україні. Зокрема, приємно згадати, що перше приміщення, в якому розмістилося Посольство

Туреччини в Україні – за адресою вул. Арсенальна, 18 – було надано дипломатичній місії в оренду Генеральною дирекцією.

Яскравим прикладом нашої успішної співпраці стало спорудження одного з найкращих готелів Києва – Hyatt Regency. Під час реалізації цього проєкту провідну роль підрядника відіграла турецька компанія «Yüksel İnşaat». Основним завданням ГДП була координація між українськими органами влади, міжнародними інвесторами та підрядниками, зокрема сприяння в отриманні необхідних дозволів для будівництва на земельній ділянці, яка належала Генеральній дирекції, в центральній частині столиці. Готель урочисто відкрили у 2007 році, і він залишається серед найпрестижніших у Києві.

Один із нещодавніх заходів, вартих уваги, – презентація турецькомовного видання «Лісової пісні» Лесі Українки, яка відбулася в Дипломатичній академії України з ініціативи пані Тетяни Сибіги та за участю Надзвичайного і Повноважного Посла Туреччини в Україні. Ця подія вкотре підтвердила важливу роль культури та літератури в побудові мостів дружби та взаєморозуміння між нашими народами.

Генеральна дирекція й надалі залишатиметься надійним партнером у розвитку міждержавної співпраці та культурної дипломатії.

Бажаю всім учасникам конференції плідної роботи, цікавих дискусій і нових спільних ініціатив на благо України та Туреччини.

Павло Кривонос
Генеральний директор ДП «ГДП»,
Надзвичайний і Повноважний посланник II класу
(м. Київ, Україна)

Шановні читачі!

Миколаїв і Туреччина мають давні та взаємовигідні зв'язки, які тривають і сьогодні. Упродовж 17-18 століть частина території сучасного Миколаївського регіону входила до зони впливу Османської імперії та Кримського ханства. А з приєднанням наприкінці 18 ст. цих земель до Російської імперії Миколаїв, як місто, де почали зводити верфі та розвивати суднобудування, почав відігравати важливу роль у турецько-російських відносинах.

Відкриття у Миколаєві торгового порту та митниці (1862 р.) сприяло значному економічному піднесенню міста та відкриттю тут консульських установ, серед яких було й турецьке віце-консульство, яке очолив тоді Махмет Садик-Бей. І яке офіційно діяло в Миколаєві до 1919 р.

До повномасштабного російського вторгнення в Україну Миколаїв був важливим портовим містом і Туреччина традиційно була одним із основних торговельних партнерів, особливо щодо експорту зернових, металопродукції та інших товарів. Турецька діаспора та бізнес у Миколаєві сприяли розвитку співробітництва між країнами. Співпраця між нашою миколаївською Могилянкою та турецькими університетами дозволяла науково-педагогічним співробітникам та студентам не лише обмінюватися досвідом, але й здобувати вищу освіту.

Після початку великої російсько-української війни Туреччина залишилася не лише партнером нашого міста, але й всієї України. Одним із ключових етапів оборони України стало закриття Туреччиною проток Босфор і Дарданелли, що тим самим завадило російському агресору захопити Миколаїв та Одесу. Турецька Республіка є однією із країн, яка активно

допомагає з озброєнням та у відновленні зруйнованої інфраструктури в Україні, зокрема, й у Миколаївській області, опікується долею кримсько-татарського народу та не визнає анексію Росією Криму та Донбасу.

Сьогодні, як ніколи, потрібно говорити про важливість подальшої активізації стратегічного українсько-турецького партнерства. Особливо у вирії сучасних подій. Однією із таких платформ стала міжнародна наукова конференція «Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура», до якої доєдналися українські, турецькі, європейські науковці та студенти. Опублікований збірник тез до цієї конференції стане в нагоді до розуміння особливостей українсько-турецьких відносин, які мають давню та багатовікову історію, маючи у своєму розвитку як злети, так і падіння. Але, не дивлячись на це, ці дві чорноморські держави були, є й будуть стратегічно важливі одна для одної у безпековій, економічній, культурній, науковій сферах.

Леонід Клименко

В.о. ректора Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
(м. Миколаїв, Україна)

Вельмишановні читачі!

Сучасна Одеса – спадкоємиця давніх історичних традицій османського порубіжжя, що сформувалося в Північно-Західному Причорномор'ї наприкінці 15 століття і залишалося таким аж до кінця 1790-х років. Не дарма перший рік свого існування від формальної дати «заснування» Одеса носила стару турецьку назву Хаджибей і лише у 1795 році була неофіційно «перейменована» на античний манер новою російською владою. Хаджибей існував на місці нинішньої Одеси щонайменше з кінця 16 століття і доволі часто фігурував у цілому зібранні документів з османських історичних архівів. Він був захоплений російськими військами разом із козацькими загонами у 1789 році та переведений у статус портового міста з перспективою стати головними морськими воротами Російської імперії на Чорному морі. Такий самий статус турецькому Хаджибею пророкували й османські султани в 1760-ті роки, однак заплановані масштабні фортифікаційні та інфраструктурні будівельні проекти в османському Хаджибеї так і не були реалізовані.

Наш університет уже багато років веде археологічні дослідження в історичному центрі Одеси, на місці, де існувала в ранньомодерний час фортеця османського Хаджибея. Розкопками виявлено сліди незакінчених будівельних проектів османської адміністрації другої половини 18 століття. У стратиграфічному сенсі недобудовані рови турецького Хаджибея підстеляють культурні нашарування ранньої Одеси, що органічно демонструє сам факт спадкоємності сучасного міста з його турецьким попередником. Ця спадкоємність простежується і сьогодні. Багато уваги приділяється не тільки археологами, а й одеськими, турецькими істориками цьому колись мало дослідженому періоду нашого спільного минулого у такому цікавому,

розвиненому і насиченому історичними подіями регіоні на кордоні степу і моря, який сьогодні зайнятий портом і містом під назвою Одеса.

Збірник тез конференції «Українсько-турецькі відносини кризь століття: історія, дипломатія, економіка, культура», що вийшов за результатами її роботи, уособлює високий науковий потенціал міжнародного наукового товариства та неабияку зацікавленість до питання українсько-турецьких сучасних та історичних дипломатичних і культурних відносин. Це не дивно, бо попри те, що Україна і Туреччина в сучасних адміністративних межах не мають спільного кордону, але фактично цей кордон присутній, оскільки єдиним і спільним фронтиром для нас залишається Чорне море, на північному березі якого розташована Україна, а на південному – Туреччина. Ці дві країни виступають гарантом безпеки в Чорноморському регіоні, про що свідчать не лише сучасні події, пов'язані з російсько-українською війною, а й події останніх 400 років, контактів і конфліктів, що розвивалися на османсько-українському степовому фронтірі.

Андрій Красножон
Ректор ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
(м. Одеса, Україна)

Шановні читачі!

Історія українсько-турецьких відносин на різних етапах їхнього розвитку викликала і продовжує викликати неабияке зацікавлення дослідників, особливо упродовж 17 ст. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, значенням цього, як його іноді називають, «Великого століття» в контексті розуміння особливостей суперечливого процесу українського державотворення періоду Національної революції середини – другої половини 17 ст.

По-друге, 17 ст. – це період, у контексті якого історія Кам'янця-Подільського була тісно пов'язана з політикою Османів, адже згідно з Бучацьким мирним договором 1672 р. між Річчю Посполитою й Османською імперією Подільське воєводство відійшло до Туреччини, а місто стало адміністративним центром Кам'янецького ейялету (1672-1699 рр.). Сьогодні про цю сторінку історії міста нагадує мінарет, зведений у 1670-х роках біля костелу святих апостолів Петра і Павла, що слугував у цей період мечеттю.

По-третє, важливість турецького фактору в конкретно-історичних реаліях життя українського суспільства зазначеного періоду підтверджується його вагомим місцем у зовнішній політиці тогочасних гетьманів. Зауважимо, що в розумінні кожного з них, залежно від конкретних внутрішньо- і зовнішньополітичних цілей, протурецьку політику розглядали як потужний засіб гарантування безпеки Української держави в тогочасних геополітичних умовах. Зокрема, це стосувалося державотворчої діяльності Петра Дорошенка, у політичній програмі якого проект турецької протекції над Українською державою був одним із визначальних складників стратегії розбудови національної держави, що стало продовженням курсу Богдана Хмельницького.

По-четверте, в історіографії (насамперед українській) відсутні монографічні дослідження, присвячені аналізу зовнішньополітичних цілей і заходів, спрямованих на їхню реалізацію, васалів Османів (кримського ханства й Придунайських князівств) упродовж 16-17 ст. Вони досить часто не тільки не відповідали інтересам уряду Порти, але й суперечили їм, через те, що дії володарів Криму, Молдови, Валахії й Трансільванії трактувалися переважно власне османськими. Окрім того, виникла необхідність створення спеціальних робіт з історії турецько-кримських відносин середини й другої половини 17 ст.

Актуальність тематики міжнародної наукової конференції “Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура” сьогодні цілком очевидна. Вона зумовлена не лише необхідністю глибокого осмислення двосторонніх відносин в історичній ретроспективі, але й містить значний теоретичний потенціал для практичної розробки стратегії розбудови й утвердження незалежності України в складних умовах російсько-української війни й непростих реаліях сучасної системи міжнародних відносин.

Сергій Копилов
Ректор Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(м. Кам'янець-Подільський, Україна)

ВСТУП

Україну та Туреччину пов'язують не лише географічна близькість, а й глибокі історичні, культурні та економічні зв'язки. Від часів Кримського ханства й Османської імперії, через дипломатичні зв'язки періоду Української Народної Республіки – до сучасного стратегічного партнерства – наші народи неодноразово демонстрували взаємоповагу, підтримку та спільне бачення майбутнього.

Туреччина була і залишається важливим партнером України як у двосторонньому вимірі, так і в рамках міжнародних організацій. В умовах російської агресії Туреччина стала для України не лише другом, а й союзником, що твердо підтримує український суверенітет, територіальну цілісність, невизнання незаконної анексії Криму. Турецько-українська співпраця у сфері безпеки й оборони є прикладом того, як два народи можуть об'єднати зусилля для зміцнення безпеки не лише у Чорноморському регіоні, а й в усій Європі.

Водночас, українсько-турецьке партнерство – це не лише про політику. Це і про торгівлю, інвестиції, туризм. Важливими сферами двосторонньої співпраці залишаються й освіта та культура. Проведена міжнародна наукова конференція «Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура», яка об'єднала науковців, дипломатів, митців і політиків, дала змогу не лише озирнутися на минуле, але й оцінити досягнення сучасного етапу: розвиток економічної співпраці, зміцнення військово-технічного партнерства, зростання культурного обміну, освітніх програм, а також спільні зусилля задля стабільності у Чорноморському регіоні.

Збірник тез цієї конференції стане основою для подальших практичних кроків, а діалог між Україною і Туреччиною лише зміцнюватиметься.

МІЖ СОЮЗОМ І ПРОТИСТОЯННЯМ: УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

УДК 23.3 : 316 : 45 : 94 (477) «17»

Тарас Чухліб

e-mail: taras_chuhlib@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2604-4816>

Інститут історії України НАН України,
Україна, 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4

РАНЬОМОДЕРНА УКРАЇНА – ІСТОРИЧНИЙ «ГЕОПОЛІТИЧНИЙ МІСТ» МІЖ ТУРЕЧЧИНОЮ І ЄВРОПОЮ

Наприкінці 16 ст. українське козацтво стало однією з важливих складових у військових планах християнської Священної Ліги проти Османської імперії. З огляду на європейську програму дій Військо Запорозьке у 1594 р. налагодило політичні стосунки з Австрійським цісарством, а її керівники прийняли клейноди від цісаря Рудольфа, а також встановили контакти з Апостольською столицею в Римі (Ватиканом). Як наслідок, козацтво здійснює ряд дієвих походів на османські володіння у Північному Причорномор'ї, а також воювало з турками на теренах Угорщини. Саме з цього часу розпочався процес суб'єктивізації ранньомодерної України у європейсько-османському конфлікті зокрема та міжнародних відносинах Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи, а також Малої Азії.

Протягом першої половини 17 ст. козацька Україна відігравала надзвичайно важливу роль в антиосманській боротьбі й по суті стала форпостом християнських країн Європи у Північному Причорномор'ї та на Чорному морі. Однак з утворенням протягом 1648-1649 рр. на основі Війська Запорозького ранньонаціональної Української держави – Українського Гетьманату, ситуація в цьому європейському регіоні змінилася. Особливості турецької політики гетьмана Богдана Хмельницького полягали в тому, щоб в особі Османської імперії забезпечити собі надійного союзника (через набуття номінального васалітету), й таким чином позбавити турецького султана можливості за спиною Українського Гетьманату вступити у коаліцію з Річчю Посполитою. Окрім того, мир зі Стамбулом передбачав також розірвання кримсько-польського союзу та мирні відносини з Кримським ханством, військова допомога якого суттєво допомагала у війні з Річчю Посполитою.

Очевидно, що втілити такі свої плани у життя Б. Хмельницькому цілком не вдалося, адже татари періодично відмовлялися від підтримки Війська

Запорозького й переходили на бік польсько-литовського короля, що змушувало гетьмана знову шукати підтримки у Москви. Та й Османська імперія, яка була втягнута у війну з Венецією на Середземному морі так і не змогла надати необхідного військового захисту козацькій Україні ні в 1651 р., ні в 1653 р., а ні в 1655 р., коли оголошувалося про підлеглість гетьмана султану¹. Зовнішньополітичні заходи Б. Хмельницького щодо Стамбула, Бахчисарая, Варшави та Москви поступово трансформувалися в політику, яка передбачала полівасалітетну підлеглість новоутвореного під час революційних подій державного організму. Ідею набуття козацькою державою протекторату Високої Порти вслід за Б. Хмельницьким намагалися втілити у життя його наступники – Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Брюховецький, Степан Опара та Петро Дорошенко. І лише останньому вдалося реально добитися військової підтримки Османів у боротьбі за «права та вольності» станів українського суспільства з Річчю Посполитою та Московським царством.

Період з кінця 1640-х років і до середини 1660-х років, незважаючи на окремі конфліктні роки, серед іншого, вирізнявся більшою співпрацею (головним чином, це виявлялося у прагненні гетьманських урядів здобути військову підтримку турків і татар у боротьбі з Варшавою та Московією) між козацькою державою та Османською імперією й залежним від нього Кримським ханством. В обмін на співпрацю українці відмовилися від військових походів на Чорне море, до Молдавії та Причорномор'я. Разом з тим, якщо у першій половині 17 ст. українська козацька загроза становила для Османів одну з першочергових зовнішньополітичних проблем, то у другій половині століття спроби встановити контроль над ранньомодерною Україною привели головні східноєвропейські держави – Туреччину, Польщу й Росію – до серйозної політичної конфронтації, що вилилася у ряд війн між цими країнами.

У цей час Османська імперія виступала гарантом української державності, що було закріплено у Бучацькому мирі 1672 р. та Константинопольському договорі 1678 р. з Варшавою, хоча й змушена була підписати угоду про розподіл сфер впливу над Україною з Московським царством за Бахчисарайським миром 1681 р.² Протягом останньої чверті 17 ст. Висока Порта робила все можливе для того, щоб не віддати землі правобережної частини Українського Гетьманату під владу польського чи московського монархів. Міжнародні інтереси Туреччини полягали в тому, щоб ослабити позиції урядів Польщі та Московії й не давати їм змоги виступити «єдиним фронтом» проти османських планів завоювання європейського регіону. Задля цього султану Мегмеду IV необхідно було стабілізувати політичну ситуацію на Правобережній Україні, якій відводилася роль своєрідного плацдарму для поширення турецького впливу в Центрально-Східній та Південно-Східній Європі. Саме тому Порта, «помилившись» з підтримкою П. Дорошенка, звернулася до призабутої ідеї створення Українського (Руського) князівства на чолі з сином Б. Хмельницького Юрієм.

¹ Чухліб Т. Козаки та Яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700-х рр. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2020. С. 446.

² Чухліб Т. Козацька Україна і султанська Туреччина: від війни до миру. Київ: «Арій», 2024. С. 384.

Султан Мегмед IV був зацікавлений у створенні на території Західного Поділля провінції Османської імперії – еялету Каманеджі, який став найбільш заглибленим у європейський континент на північ від Стамбулу володінням Високої Порти. Разом з тим, відносно легка перемога над військами Речі Посполитої на Поділлі не дала туркам можливості об'єктивно оцінити військові сили своїх християнських супротивників у майбутньому. А це, у свою чергу, підштовхнуло султана Мегмеда IV та його великого візира Кару Мустафу нарешті розпочати втілювати у життя так довго плекану всіма османами ідею про завоювання «золотого яблука» світу, столицею якого для них уявлявся австрійський Відень³.

Отже, ранньомодерна Україна, примирюючи протягом 17 ст. войовничих представників Мусульманської та Християнської цивілізацій, з честю виконала свою історичну місію «великого геополітичного мосту» між країнами Європи та народами Малої Азії.

УДК 94 : 327(438+560).04] : 94 (477) «1621»

Олександр Галенко,

e-mail: sasha.halenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-7549>

Київська школа економіки,

Україна, 03113, м. Київ, вул. Миколи Шпака, 3

ПЕРШЕ ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: ПЕРЕМИР'Я МІЖ ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ТА РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ПІД ХОТИНОМ 9 ЖОВТНЯ 1621 Р.

Хотинська війна 1621 р. беззаперечно засвідчує конфліктне минуле українців з тюркським світом, який у цій війні представляла Османська імперія разом з Кримським ханатом. Проте конфлікти є різновидом контакту/взаємодії, що відображають ширші аспекти стосунків, ніж втрати чи здобутки, але їх буває важко розпізнати через сильні емоції, які вони викликають в учасників, нащадків, а також істориків. Усі головні учасники Хотинської війни – турки, поляки та українці – добряче постаралися похвалитися перемогою, не стримуючи уяви, а натомість применшити власні невдачі та втрати. Дана розвідка виявляє саме роль і місце Хотинської війни у тривалій історії знайомства між українцями і турками. Предметно вона відкриває свідчення про те, що ця воєнна кампанія відзначилася визнанням турками предків українців як окремого народу, що слід вважати першим міжнародним визнанням української нації 404 роки тому. Це визнання відбилося у турецькому тексті перемир'я, укладеного між польською та османською делегаціями 9 жовтня 1621 р.

Османці ідентифікували іноземців за етно-релігійною приналежністю та підданством. Населення України тому визначалося традиційним етнонімом

³ Чухліб Т. Відень 1683: Україна-Русь у битві за «золоте яблуко» Європи. Київ: «Кліо», 2013. С. 518.

рус (*rus*) та політонімом *лег* (*leh*/лях, поляк), що також правив етнонімом поляків та означенням польського короля – правителя Речі Посполитої. Українське козацтво також початково визначалося етнонімом *рус* та політонімом *лег*, але через свої заняття, що безумовно сприймалися османцями як незаконні, козаки та їхні ватажки фігурували в османських документах у 16 ст. під лайливими визначенням злодіїв (*eşkiya*, *ehl-fesad*, *mufsid*), бандитів (*levend*), байстрюків (*haramzade*) чи «людей поза законом» (*harami*), проклятих (*la'in/mel'un*), злощасних русів (*rus-i menhus*), русів з «країни війни» (*harbi rus*), себто ворогів. Після походу 1560 р. Дмитра Вишневецького на Крим османці поширили етнонім *рус* на московитів (*moskov*). Османці були знайомі з терміном «козак» (*kazak*), який був поширений у надчорноморських володіннях імперії і зберігав первісні смисли воєнного невільника і ватажника (здобичника), не маючи національного забарвлення. Так, буджацьких татар іноді називалися Аккерманськими козаками. До українських козацьких ватаг цей термін уживала лише канцелярія кримських ханів⁴. В османському Криму принаймні з 1542 р. чоловіків-невільників руського походження називали іменем Козак⁵, що мало як етнічне, так і соціальне значення.

Термін «Козак» стосовно українського козацтва з'являється в офіційному вжитку османців у мирному договорі Агмеда I з польським королем Сигізмундом III 15 липня 1607 р. Властиво їх названо «козацьким розбійником» (*Kazak eşkiyası*) поряд з королем, князями та загалом підданими короля та іншими у переліку потенційних нападників на султанські володіння⁶.

Так само «козацького розбійника» (*Kazak eşkiyası* у польській версії документу аналогічно: *lotrostwo kozackie*) згадано у договорі, укладеному між османським везіром Іскендером Пашою та польським гетьманом Станіславом Жулкевським 23 вересня 1617 р. у Буші: «*birbirimize elçilerimiz varub gelüb Kazak ahvalini mükaleme olundukda şevketli ve azametli ve kuvvetli ve kudretli padişahımız hazretleriyle Leh kralı mabeyninde olan kadimi barışlığın bozulmasına sebep Kazak eşkiyasıyla Tatar ta'îfesi olup*» (наші послы вирушили-прийшли один до одного і, перемовившись про ситуацію з Козаком, [побачили, що] причиною порушення миру між нашим благодатним та великим та сильним та могутнім нашим падишагом та Ляським королем є Козацький розбійник з Татарським народом⁸).

Термін «Козак», що вжите тут в ізольованій позиції, виступає синонімом поняття «козацький розбійник» і є професійним іменем. Сусідство з поняттям «Татарський народ» підкреслює відсутність етнічної конотації у терміні «Козак».

Хотинське перемир'я містить положення, де вперше термін «Козак» виступає етнонімом: *müşarun-ileyh kiralımız tarafından bu sulh u salah içinde min ba'd berr ü bahrda memalik-i mahruse-i padişahiden bir mahalle Kazak ta'îfesi dahl u tecavuz itdirilmeye* (під час стану миру-дружби віднині ні в яку місцевість з

⁴ Veinstein G. "Early Ottoman appellations for Cossacks" // Harvard Ukrainian Studies. 1999. XXIII (3/4). Pp. 33-44.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Tapu ve Tahrir Defterleri № 214.

⁶ Kołodziejczyk Dariusz. Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2000. P. 331.

⁷ Ibid. P. 345.

⁸ Ibid. P. 350.

падішагських бережених володінь на суші та морі Козацький рід з боку вищезгаданого нашого короля не примушуватиметься вступати та нападати⁹).

Етнічна термінологія зазвичай розпливчата. Слово *ta'ife* арабського походження описувало будь-яку спільноту, починаючи з якогось підрозділу племені, тому предметно його значення встановлюється з ужитку. В означенні кримських татар *Tatar ta'ifesi* у цитованому вище договорі 1617 р. у Буші, цей термін безперечно означає народ. Тому вислів «Козацький рід» (*Kazak ta'ifesi*) надійно вказує на набуття професійного імені *kazak* значення етноніма.

У ширшому контексті османської літератури знаходяться й інші свідчення аналогічного вжитку терміну *kazak* в ролі саме етноніма. Один з учасників Хотинського походу Топчулар Кятібі («Писар гармашів») Абдулькадир Ефенді (пом. 1644 р.) у своєму літописі багато разів ужив термін *kazak* у значенні як професійного імені, так і етноніма. При цьому вислів *Rus Kazak ta'fesi*¹⁰, «народ руських козаків», ще й вказує на етнокультурну приналежність козацтва. Додатково про віднесення козаків до етнічної, а не суто професійної спільноти свідчить згадка «ляські, руські та козацькі села»¹¹.

Нарешті, терміном *ta'ife* українські козаки визначалися нарівні з поляками в одному реченні, що виділяло їх в осібний клас підданців польського короля – ляхів. Османський полімат Кятіб Челебі (1609-1657) написав, згадуючи про Хотин: *Kazak ve Leh ta'ifesine guşimal için Hotin seferine tevcih buyurduklarında* – «коли (султан Осман) зволили податися у Хотинський похід аби наскубти вуха козацькому та лаському племені»¹².

Словом, вже на середину 17 ст. османці впевнено ідентифікували українське козацтво як етнічну, а не лише професійну спільноту. Разом з тим, вони усвідомлювали етнокультурну спорідненість козацтва з Руссю у складі Польсько-Литовської держави. Таку саму подвійну козацьку і руську ідентичність тривалий час мали й предки сучасних українців. Її якнайкраще відбиває національний гімн України, створений ще до прийняття сучасного етноніму «українець» (1862 р.). В ньому етнонімом є саме вислів «козацький рід», що семантично тотожний турецькому вислову *Kazak ta'fesi*. В оригінальній версії Павла Чубинського, щоправда, вже є визначення «сини України», спорідненого до сучасного етноніму українець, утвореного від назви країни, яку цей народ створив, і межі якої визначав своєю присутністю, не маючи іншого імені, крім руси.

Таким чином, у турецькому тексті Хотинського перемир'я турки засвідчили своє визнання українського козацтва не лише осібною воєнно-політичною силою, а й осібним народом – «козацьким народом» – у складі Речі Посполитої. Оскільки ж турки усвідомлювали спільність козацтва з етно-конфесійною спільнотою русі, то це водночас визнавало політичну осібність етно-конфесійної спільноти – русі. Інакше кажучи, під Хотином турки визнали предків українців осібною політичною нацією під іменем козацького народу. Ця спільнота сама себе

⁹ Ibid. P. 383.

¹⁰ Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil). Hazç Ziya Yılmaz. Ankara: TTK, 2003. S. 726.

¹¹ Ibid. S. 742.

¹² Остапчук В., Галенко О. Козацькі чорноморські походи у морській історії Кятіба Челебі «Дар Великих мужів у Воюванні морів» // Марра Мунді: Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Львів – Київ – Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. С. 357 (переклад). С. 424 (факсиміле тексту рукопису).

теж називала «козацьким народом» аж до прийняття сучасного етноніму «українець», зберігши первісний етнонім у національному гімні. Так українська нація дістала своє перше визнання під стінами Хотина 1621 р.

Через тридцять років Гійом де Боплан розповість про запорозьких козаків як особний народ і його походження з русі, коли вийде перше видання його опису України. Також важливо зауважити драматичні обставини цього визнання, що пасують його значущості. Адже Хотинський похід задумувався і був проголошений *джигадом* чи *газою* (священною війною за поширення ісламу), для якого було мобілізовано сили усієї держави, а на чолі його став сам султан Осман II на прозвісько Молодий (*Genç*, 1604-1622, правив з 1618 р.). Османські хроністи, справді, писали про участь у боях вояків навіть з таких віддалених місцевостей, як Ахиска (Ахалцихе, Грузія), Діярбакир та Ерзурум (східна Анатолія), Караман та Сивас (центральна Анатолія), Айдин та Урфа (західна Анатолія), Сирія, Боснія, Сілістра, Молдавія, Валахія. Статус *джигаду*, крім участі султана, засвідчував супровід походу священними реліквіями ісламу, зокрема прапором пророка Мугаммада. Визнання української нації Османською імперією чотири століття є важливим свідченням власної і давньої минувшини у теперішній драматичній боротьбі проти московської агресії.

УДК 94 (477+560)

Юрій Котляр

e-mail: K555556k@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

УКРАЇНА І ТУРЕЧЧИНА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОВІДНОСИН КОЗАЦЬКОГО ЕТАПУ ДЕРЖАВНОСТІ

Вивчення особливостей географічного розташування та історичного розвитку України дає підстави вважати її територію, зоною зіткнення трьох цивілізацій: Західної християнської, Східної християнської та Ісламської, яку в епоху козацької державності представляла Османська імперія та країни, які перебували під її протекторатом.

В концепції «Українського щита» козацька доба, розглядається як період протистояння з турками і татарами (1478-1775 рр.). Причому, турецько-татарська експансія визначається однією із головних причин зародження козацтва. Козацтво породжувалося своєрідною українською геополітичною ситуацією, місцем, яке посідає Україна на карті Європи. Розташована на межі цивілізації та агресивного степу, Україна весь час продукувала суспільну верству воїнів-захисників, які захищали як територію України, так і Європу від турецько-татарських нападів¹³.

¹³ Kotlyar Y., Lymar M. Ukrainian Shield in Defense of European Civilization: Chronology and Periodization // Eminak: Scientific Quarterly Journal. 2023. № 3 (43). P. 265. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.3\(43\).669](https://doi.org/10.33782/eminak2023.3(43).669)

З іншого боку, це було не лише військове протистояння. Османські впливи простежувалися в багатьох рисах традиційної культури запорожців та українців. Адже Османська імперія була вагомим чинником історії України в період середньовіччя і раннього модерного часу. Між ними заключалися союзи, велися політичні інтриги, знаходилися спільні вороги. Значно вплинула Османська імперія на етнічну історію корінних народів України – кримських татар, караїмів і кримчаків, які сформувалися саме у часи панування османів у Чорноморському басейні та васальної залежності Кримського ханату від Стамбулу¹⁴.

Так, коли розпочалася Хотинська війна (1620-1621 рр.), посланці султана Османа II приїздили до гетьмана Петра Сагайдачного і пропонували йому перейти на їхній бік, і стати очільником автономної козацької держави.

У 1650 р. уряд Османської імперії запропонував гетьману Богданові Хмельницькому взяти протекторат над Військом Запорозьким. Козацька Україна мала стати васальною державою Османської імперії, як Молдова, Волощина, Трансільванія і Кримське ханство. Утім, тоді угода так і не реалізувалася через те, що восьмирічний на час її укладення султан Мегмед IV Осман ще не міг сам впливати на політику, і протиукраїнська партія переважила.

Слід зауважити, що Мегмеда IV привів до влади саме Б. Хмельницький, влаштувавши в Царгороді палацовий переворот (яничари-українці змовилися з матір'ю майбутнього султана і вбили Ібрагіма I). А матір'ю Мегмеда IV була українка з Полтавщини Надія Турхан-Хатідже, яка мала певний політичний вплив на єдиного сина. За спогадами очевидців, Мегмед IV був «схожий обличчям на козака»¹⁵.

Богдан Хмельницький з турецьким султаном Мехмедом IV уклав три угоди: у 1651-му, в 1653-му і в 1655 рр. Крім того, було укладено торговий договір між Військом Запорозьким та Османською імперією про те, що козацька держава мала право торгувати не тільки на Чорному морі й будувати там свої порти, а й у межах Середземного моря. Фактично, Богдан Хмельницький не зміг би перемогти сильне військо Корони Польської, якби не уклав угоду з кримським ханом Ісламом Гераєм III, який був у васальній залежності від турецького султана¹⁶.

У липні 1667 р. гетьман Петро Дорошенко ініціював переговори з урядом Османської імперії про створення військово-політичного союзу. Навесні 1669 р. – козацька старшинська рада у Корсуні уклала договір з Османською імперією. Ця угода передбачала встановлення османського протекторату над Правобережною Україною. Згодом, козаки ще неодноразово намагалися інтегруватися до Оттоманської Порти, але ці спроби не мали далекосяжних наслідків.

Остання спроба козацько-османського порозуміння – Задунайська Січ. Після зруйнування в 1775 р. російськими військами Нової Січі й ліквідації указом цариці Катерини II Війська Запорізького, більша частина козаків

¹⁴ Водотика С., Робак І. Османська імперія в міжцивілізаційному діалозі в Південній Україні. думки з приводу нових підходів турецької історіографії // Південний архів (історичні науки). 2021. № 33. С. 16.

¹⁵ Букет Є. Ханська Україна: terra incognita нашої історії. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/30/hanska-ukrayina-terra-incognita-nashoyi-istoriyi/>

¹⁶ Шурхало Д. Україна і Османська імперія. Історик про османський вектор козацької політики // Радіо Свобода. 2019. 28 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29906299.html>

таємно зібралася й на байдаках рушила на землі, що на той час належали Туреччині. Запорожці оселилися спочатку поблизу м. Хаджибея. Згодом, вони перебралися на лівий, а пізніше й на правий берег Дунаю, заснувавши Задунайську Січ (1775-1828 рр.). Задунайська Січ на цілих півстоліття продовжила політичні традиції Запорізької Січі, дала можливість десяткам тисяч втікачів з України знайти життя без кріпацтва. За різними даними, на межі XVIII – XIX ст. населення, яке підлягало юрисдикції Задунайської Січі становило від 15 до 20 тис. осіб¹⁷.

Таким чином, за козацької доби, взаємовідносини України і Туреччини носили складний характер. Це і цивілізаційна боротьба, і протидія турецько-татарській експансії, і підписання союзів, і на сам кінець – продовження історії козацького державотворення у вигляді Задунайської Січі на території Османської імперії.

УДК 94 : 355] (560+477) «16»

Володимир Газін

e-mail: hazin.volodymyr@kpmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9456-623X>

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Україна, 32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14*

«ЗА СПИНОЮ ВЕЛИКА ПОРТА»: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ШАХІВНИЦЯ СЕРЕДИНИ 17 СТ. В ТРИКУТНИКУ СТАМБУЛ- БАХЧИСАРАЙ-ЧИГИРИН

У середині 17 ст. українські землі опинилися в центрі геополітичного протистояння, ціною якого було домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. У вирішенні на свою користь «українського питання» зіткнулися насамперед Річ Посполита, Московія, Османська імперія та Кримське ханство. Свої інтереси до перебігу військово-політичних процесів в Україні означили також держави Придунайського регіону, а також Швеція. Свою суб'єктність в даній ситуації виявляла і Українська козацька держава, яка постала в результаті Української національної революції 1648-1676 рр.

Особливий інтерес викликають взаємовідносини в трикутнику «Стамбул–Бахчисарай–Чигирин», які, значною мірою, визначали військово-політичний баланс у Східній Європі та Чорноморському регіоні. Сьогодні ця тема залишається актуальною з огляду на очевидні геополітичні паралелі між 17 ст. і сучасністю. Адже як тоді, так і сьогодні, Україна у своїй боротьбі за незалежність опинилася між впливовими силами. Сьогодні – це Європейський союз, Московія та Туреччина. У 17 ст. – подібна комбінація: Річ Посполита, Московія, Османська імперія та Крим. Як і тоді, сьогодні Україна шукає підтримки серед міжнародних партнерів для збереження свого суверенітету.

Відтак, взаємини Гетьманщини, Кримського ханства та Османської імперії

¹⁷ Бачинська О.А. Задунайська Січ // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й. К.: Наукова думка, 2005. С. 195.

у 17 ст. є ключовою темою для розуміння сучасних геополітичних викликів України, важливості вибору стратегічних союзників, обережної зовнішньої політики та необхідність сильної армії для захисту національних інтересів.

Геополітичні інтереси Османської імперії були безпосередньо пов'язані з подіями, що розгорілися в українських землях у результаті повстання проти польського панування у 1648 р. Головний з них полягав в ослабленні Речі Посполитої – давнього суперника Туреччини у боротьбі за впливи у Центрально-Східній Європі.

Чи не найважливішу роль в геополітичних планах Османської імперії відігравало Кримське ханство: союзник і васал Османів з 1475 р., коли Туреччина захопила генуезькі колонії на узбережжі Криму та змусила кримських ханів визнати свою владу¹⁸.

Незважаючи на залежність, Кримське ханство зберігало значну автономію у внутрішніх справах, мало власну армію та вело активну політику щодо сусідніх держав, зокрема Московії, Речі Посполитої та Гетьманщини. Головне, що Крим користувався підтримкою впливового та могутнього сюзерена. Власне Османська імперія мала тільки дві політичні прерогативи щодо правителів Криму: по-перше, султан міг усувати і призначати ханів за власним бажанням, а по-друге, викликати кримські війська на імперські воєнні кампанії. Крим забезпечував кінноту для османського війська¹⁹.

Кримське ханство, користуючись підтримкою Туреччини, водночас відігравало роль важливого посередника між Османською імперією та Україною. Окрім того Бахчисарай, безпосередньо беручи участь в українсько-польському конфлікті (після укладення в лютому 1648 р. договору з Б. Хмельницьким) визначив свою чітку позицію, яка відповідала, насамперед, державним інтересам ханства й полягала в прагненні зберегти рівновагу між воюючими силами²⁰. Як зазначає В. Заруба: «Ніколи ні до того, ні після того часу ханство не мало такого значення і не відігравало такої ролі в міжнародній політиці й міждержавних відносинах Середньо-Східної Європи, як від 1648 до 1700 року»²¹.

Звичайно впевненості ханату надавала підтримка могутньої Порти. Водночас, в Бахчисарайі змушені були рахуватися з позицією султана і відповідно лавірувати між інтересами союзного Війська Запорозького, Туреччини та своїми власними. Васальна залежність від Порти для Криму була як вигідна, так і обтяжлива (особливо через те, що хани мали повсякчас оглядатися на Стамбул у прийняття рішень). Відтак, намагаючись послабити його вплив, у Бахчисарайі розглядав можливості створення військово-політичних союзів, які б дещо урівноважили його стосунки з протектором.

Власне такими міркуваннями було, зокрема, продиктоване укладення антипольського союзного договору з Військом Запорозьким у 1648 р. На

¹⁸ Галенко О.І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2008. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krimskii_Hanat

¹⁹ Галенко О.І. Кримський ханат...

²⁰ Колодзейчик Д. Крымское ханство как фактор стабилизации на геополитической карте Восточной Европы // Украина и соседние государства в XVII веке. Мат. междунар. конф. Санкт-Петербург: Изд. «Скиф», 2004. С. 83-89.

²¹ Заруба В. «Українське питання» в системі європейської політики останньої чверті XVII століття // Київська старовина. 2003. № 1. С. 9.

певному етапі (поч. 1660-х рр.). Крим виступає з програмою встановлення власного протекторату над Військом Запорозьким, висувачи себе як альтернативу Речі Посполитої та Московії, так і Османської імперії²².

Для українського гетьмана Богдана Хмельницького та його наступників Крим та могутня Порта розглядалися у ролі вкрай важливих союзників у боротьбі проти Речі Посполитої. По-перше, враховувалися стійкі інтереси як у Бахчисарай, так і у Стамбулі до послаблення Речі Посполитої. По-друге, їх зацікавленість у власній присутності та активній позиції в українсько-польському протистоянні. По-третє, гетьман розумів, що без сильного зовнішнього союзника, який водночас може забезпечити дієву військову підтримку (ефективна та потужна татарська кіннота) реалізація завдань боротьби з Польщею є доволі проблематичною. Окрім того, залучення на свій бік Криму фактично означало отримання значно потужнішого союзника в образі Османської імперії. Тут і реальна перспектива долучення Туреччини до антипольської коаліції, і важливий чинник впливу на політику самого Криму, який міг би забезпечити стійкість українсько-кримського союзу.

Політичний трикутник Стамбул-Бахчисарай-Чигирин демонструє складність міжнародних відносин у другій половині 17 ст. Саме турецько-кримський чинник став одним з вирішальних на процеси становлення української державності. У Чигирині прагнули використати цю впливову силу.

УДК 930.2 (477) : 378.147.016 (477.43) «14-16»

Олександр Комарніцький

e-mail: kob-1974@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Татарська, 14

Людмила Комарніцька

e-mail: kob-1974@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6742-8314>

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Годованця, 13

ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1620-1621 РР. НА СТОРІНКАХ «КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ»

Одним із основних джерел вивчення історії України 15-17 ст. є хроніки. Це один з різновидів наративних джерел, у яких запис історичних подій подається в їх часовій послідовності. Серед них виділяється «Кам'янецька хроніка». Зокрема, у цьому виданні йдеться про події польсько-турецької війни 1620-1621 рр.

Автори хроніки Агоп і Аксент описали битву під Цецорою, що відбулася

²² Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza. Warszawa: PWN, 1959. S. 64.

на вересні 1620 р. Турецько-татарське військо, яке очолювали Іскандер-паша і Саримсак-паша, нараховувало 128 тис. осіб. На чолі 20-тисячного польсько-козацького війська стояв канцлер Жолкевський, польний гетьман Конецпольський, князь Корецький. Хроніст розповідає про хід битви. Зокрема, йдеться про втечу з поля бою молдавського господаря Каспера і кам'янецького старости Калиновського з 2-тисячним військом, восьмиденну оборону цецорських укріплень і, врешті, відступ польського війська. Окремо автор зупинився на чварах між поляками і козаками. Дізнавшись про це, Хантемир-мурза з 12 тисячами татар напав на польсько-козацький табір, в результаті чого «в паніці [козаки і поляки] почали розбігатися – і кого зарубали, кого захопили живим, хто втопився у Дністрі, а деякі врятувалися. Ось так і перевернули табір догори дном». Канцлера Жолкевського було страчено, а польний гетьман Конецпольський, галицький староста Струсь, син короного гетьмана С. Жолкевський, полковник Ян Тишкевич та ін. попали в полон.

У хроніці розповідається про землетрус, який автор оцінив як «добре знамення». Через місяць, у грудні 1620 р. у Варшаві відбувся сейм, на якому посади головнокомандувача було довірено Яну Ходкевичу, польного гетьмана – С. Любомирському, кам'янецького старости – С. Потоцькому²³. Хроніст повідомляє також про маловідому подію – замах шляхтича Пекарського на життя короля Сигізмунда III (15 жовтня 1620 р.).

Наступні події стосуються підготовки і ходу Хотинської війни. Повідомлялося, що табір польського війська, яке очолював Я. Ходкевич розташований біля Оринина. Йшлося також і про дрібні сутички з татарами. Вирішальні події розпочалися у серпні, коли через Дністер у районі Жванця було споруджено міст і польське військо, переправившись через річку, розташувалося табором на березі біля Хотина. Тоді ж (23 серпня 1621 р.) до Кам'янця прибув королевич Владислав з військом. Наступного дня він вирушив до Хотина. Міські вірмени, польський єпископ, староста С. Потоцький провели королевича до Ходоровець «і урочисто попрощалися: і польський єпископ, і староста цілували руку сину короля»²⁴.

31 серпня до польського табору прибуло 45-тисячне козацьке військо, яке до цього «успішно ведучи бої проти турків і татар, за півтора тижня пройшли через Молдавію... вбили сілістрійського пашу Хусейна». Під час походу поранили козацького гетьмана П. Сагайдачного.

1 вересня у табір 450-тисячного турецького війська прибув султан Осман. Того ж дня розпочалися позиційні бої. Наступного дня на підмогу туркам прибув татарський хан Джанібек-Гірей із 130-тисячним військом. Хантемир-мурза привів ще 80 тисяч татар і став табором на березі Дністра, перерізавши таким чином дорогу до Кам'янця, звідки підвозили продовольство для польсько-козацької армії.

З 4 вересня розпочалися регулярні бої. Автор хроніки із захопленням описував героїзм запорізьких козаків²⁵. Розповівши про ці та інші подвиги запорожців, про їх взаємодію з поляками, литовцями, німецькими найманцями, Аксент стверджує, що перемога стала можливою лише завдяки козакам. Він повідомляє і про прихильне відношення вірмен Кам'янця до

²³ Кам'янецька хроніка, складена Агопом, доповнена і продовжена його рідним братом Аксентом. Київ, 1985. № 4. Жовтень. С. 96-97.

²⁴ Османская империя в первой четверти XVII века: сб. док. и материал. Москва, 1984. С. 57-58.

²⁵ Кам'янецька хроніка... С. 99-100.

захисників Хотина²⁶. Хроніст, як об'єктивний свідок, подає правдиві свідчення про обрання козаками гетьманом П. Скоропадського замість Бородавки. Регулярні бої тривали до 29 вересня, коли розпочався переговорний процес. Напередодні переговорів татари штурмували Панівці²⁷.

У результаті переговорів було укладено перемир'я і на початку жовтня 1621 р. польсько-козацьке і турецько-татарське війська залишають місце свого розташування. Аксент описав перебування у Кам'янці королевича Владислава, польного гетьмана С. Любомирського і гетьмана Сагайдачного: «У п'ятницю [15 жовтня 1621 р.] королевич із своїм табором знявся з-під Жванця, підійшов до Кам'янця і розташувався табором у Долушці, а сам ввійшов у Кам'янецьку фортецю. І польний гетьман ввійшов у місто й зупинився як гість у вірменського вйта пана Лукаша. Пробувши у Кам'янці один тиждень, на восьмий день, у п'ятницю, разом з усім військом королевич вирушив до Львова. Польний гетьман теж поїхав, узявши із собою тіло покійного Ходкевича, коронного гетьмана, який віддав Богу душу в таборі і котрого повезли в його маєток. Крім того, гетьман козаків Сагайдачний пройшов мимо Кам'янця з 30 тисячами людей. Сам гетьман із (почетом), що налічував 100 осіб, увійшов до міста й був тут з ранку до вечора, тому що польний гетьман запросив його на банкет у домі вірменського вйта, а потім він поїхав на окраїну, тому що там йому було відведено місця для нічлігу»²⁸.

Завершується оповідь про Хотинську війну традиційним для того часу релігійним епілогом-повчанням: «Якщо хтось буде читати цю хроніку, хай попросить у Господа Бога щоб він із своїм Святим Хрестом став проти нехристів і захистив віруючих у святого Хреста і відвернув очі їхні від усіх християн і християнських монархів. І ще хай погубить сили ворожі нашим монархам, а нашим християнським монархам подарує переможність, удачу і силу як Олександрові Македонському! Амінь»²⁹.

Таким чином, «Кам'янецька хроніка» є важливим джерелом вірменопоходження для з'ясування подій російсько-турецької війни, у ході якої відбулися, зокрема, Цецорська битва 1620 р. і Хотинська війна 1621 р.

UDK 94 (477.7)

Mehmet Tutuncu

e-mail: m.tutuncu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2856-9173>

SOTA Research Centre for Turkish and Arabic World,
Netherlands, Den Haag

OTTOMAN HERITAGE IN UKRAINE THE INSCRIPTIONS

A visible Ottoman heritage in Ukraine are the inscriptions that can be found in the museums. In a book published by the current author Ukraine, I found some

²⁶ Османская империя в первой четверти XVII века: сб. док. и материал. Москва, 1984. С. 8.

²⁷ Кам'янецька хроніка... С. 101, 104.

²⁸ Кам'янецька хроніка... С. 105.

²⁹ Османская империя в первой четверти XVII века: сб. док. и материал. Москва, 1984. С. 71.

64 items. The cities where the inscriptions are located are Hotin (7), Kamianets (1), Izmail (10), Kiliya (4), Ochakiv (4), Akkerman (5), Odessa (19), Kherson (11), Hajj-Kerman (2), and Strizavka (1).

The majority of the inscriptions are tombstones. Three of these tombstones are important because they belong to identified historical figures (inscriptions 54, 57, and 63). The individuals named in the other tombstones are not known from historical sources.

The second category of inscriptions mostly pertains to the construction and repair of fortresses and walls. Among these, only the Akkerman, Hotin, and Bender fortresses are still standing. The fortresses of Ochakiv, Kiliya, and Izmail have been destroyed down to their foundations. None of the known inscriptions from the Akkerman and Hotin fortresses remain in their original locations.

Only two of the inscriptions are still *in situ*, i.e., in the location they were originally placed. The rest are either lost or have been moved to museums³⁰.

Some of the inscriptions found in museums can be classified as 'war booty inscriptions' that were brought from other parts of the Ottoman Empire. These were taken by the Russians from conquered regions during the Ottoman-Russian wars. Some of the inscriptions in the museum in Odessa, Ukraine, have been identified as coming from Resmo (Crete), Anapa Fortress, and Sinop. The inscriptions at the Kherson Fortress were also brought from surrounding fortresses and museums in the region. One inscription is thought to have come from Akkerman, and another from Bender. An inscription originally located in a mosque within the Hotin Fortress (inscription number 5) is now in the Zator Fortress in Poland. This inscription was removed and taken as 'war booty' by the Austrians.

A tombstone found in a cemetery in Istanbul belonging to a person from Hotin (inscription 7) has also been added to our catalog.

A total of 64 Ottoman inscriptions have been identified in Ukraine. Only two of these remain in place: a bracelet inscription on a column in the Izmail Mosque and a martyrdom monument in Strizavka. All other inscriptions have either been lost (destroyed) or are kept in museums³¹.

There are still new inscriptions that are recently discovered. In this contribution I would like to present my researches of Ottoman inscriptions in Ukraine.

³⁰ Tütüncü M. Karadeniz kuzeyinde osmanli kitabeleri: Ukrayna, Moldova, Rusya, Gürcistan, Litvanya-Heemstede: SOTA, 2020. 300 p.

³¹ Sapozhnykov I., Tütüncü M., Levchuk V. New Ottoman Tombstones and Inscriptions from Izmail Fortress // Eminak: Scientific Quarterly Journal. 2023. № 1. Pp. 24-42. DOI: [https://doi.org/10.33782/emina2023.1\(41\).620](https://doi.org/10.33782/emina2023.1(41).620)

Kahraman Şakul

e-mail: kahraman.sakul@medeniyyet.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8405-3390>

*Istanbul Medeniyyet University,
Türkiye, 34720, İstanbul, Dumlupınar D-100 Karayolu, 98*

OTTOMAN SIEGE OF CHYHYRYN IN 1678: TURKISH OBSERVATIONS ON THE COSSACK CUSTOMS

Ottoman-Ukrainian relations have a long history. A memorable event in this relation is the second Ottoman siege of Chyhyryn in 1678. There are a number of eye-witness accounts about the siege, which lasted 40 days. Behcet Efendi wrote the most colourful and detailed account of the siege. He not only narrated the different phases of the siege but also made various observations about Ukrainian customs and manners ranging from the Ukrainian folk music and musical instruments to Cossack valour in battles. In this presentation, I will argue that (1) the Ottomans considered the conquest of the Cossack town critical for the establishment of a healthy administration in Podolia (Kamianets-Podilskii), (2) they made a clear distinction between the Muscovites (*Moskof*) and the Ukrainians (*Rus*); (3) they had mixed feelings about the Ukrainians: admiration, fear, contempt all went together³².

The Siege of Chyhyryn in 1678 is actually the story of how the Ottomans did not surrender Ukraine to the Muscovites. Today we are witnessing another repetition of the history of the struggle of the Ukrainian people for their independence and integrity. This campaign, undertaken by Merzifonlu Kara Mustafa Pasha in 1678 during the reign of Mehmed, is the name of the lightning victory of the Ottomans over the Russians in Ukrainian territories.

The First and Second Sieges of Chyhyryn (1677-1678) were the first wars in history in which the Ottomans officially and directly confronted the Muscovites. Earlier, the Ottomans had witnessed attempts by the Muscovites, with whom they were not officially at war, to thwart the attempt to open the Don-Volga Canal. They also supported the Crimean Tatars, who occasionally fought against the Muscovites, sending artillery and rifle units. But the two sides had not fought each other directly and officially until that date. What brought them face to face was the crisis that Ukraine experienced during the Köprülü era, which was celebrated as the second golden age of the Ottoman Empire.

Even if geography does not change, new geopolitical situations arise in the same geography when the balance of power between states changes. The positions of states in protecting their interests in a new situation are explained by the concept of geostrategy. In the northern Black Sea, the geopolitical situation changed in parallel with the Cossack withdrawal from Poland, and while the Ottomans felt the need to adapt their traditional northern policies, the Muscovites began to take an active role in the region as never before. The long-standing geostrategic goal of the Ottomans in this region was to protect the trade routes that brought grain, slaves, and furs to the capital Istanbul via the Black Sea. It was

³² Şakul K. Çehrin Kuşatması 1678. İstanbul: Timaş Yay, 2022. URL: <https://www.birazoku.com/cehrin-kusatmasi-1678>

necessary to ensure the security of both land and sea routes to the ports of the Northern Black Sea. The way to do this was to pursue a policy of balance between the Principality of Muscovy and Poland, to keep the steppes under the control of the Crimean Khanate, and to have strong garrisons in strategic coastal areas. This policy was first shaken when the Zaporozhian Cossacks began to descend the rivers to the Black Sea in light flat-bottomed boats called shaki, and began to plunder Ottoman lands. Akkerman (1594, 1601, 1606), who guarded the mouth of the Turla (Dniester), Kili (1602, 1606) and its surroundings (1610-1613) in the Danube Delta, Kefe (1614) on the Crimean coast, Trebizond (1614-1625), Sinop (1614) and finally Istanbul. (1615, 1620, 1624) on the Anatolian coast had their share of these raids³³.

In this study, history is not just a chronological repetition; it is an example of life at the time, tensions in the headquarters, army psychology, and some religious expectations.

УДК [94+908] : 003.64 (560) (477/74) (045)

Андрій Красножон

e-mail: ahmar.and@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2215-8429>

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського,

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

ВТРАЧЕНА ТУГРА СУЛТАНА СЕЛІМА III З АККЕРМАНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Білгород-Дністровська фортеця (Україна, Одеська область) є унікальною пам'яткою середньовічної фортифікації – спершу у вигляді молдавського Білгорода, а потім турецького Аккермана (початок 15 – кінець 18 ст.). Її південно-східний кут замикає османська вежа № 11, на зовнішньому фасаді якої розташована ніша у рамковому обрамленні з прямокутною мармуровою плитою без жодних слідів різьблення на її поверхні. Ніша розташовується на висоті близько 6 м від сучасної денної поверхні та носить ознаки вторинного використання. Нижня частина її лиштви акуратно зрубана врівень з поверхнею плити, але не по всій довжині лиштви – в лівій частині вона зберіглася. Це створило під нижньою кромкою плити уступ завширшки 5 см. У цю площину було вбито на половину довжини масивний кований цвях із прямокутним перетином і «Т»-подібним капелюшком. Згодом він був відігнутий назовні (у такому положенні він залишається досі). Ще три ковані цвяхи розміром поменше (але з такою ж формою) вбиті на половину своєї довжини в шов уздовж верхньої грані мармурової плити на рівній відстані один від одного. Цвяхи та підрубка пов'язані з якоюсь іншою плитою, яка тут була присутня короткий час і була накладена поверх існуючої сьогодні.

³³Şakul K. Çehrin Kuşatması 1678. İstanbul: Timaş Yay, 2022. URL: <https://www.birazoku.com/cehrin-kusatmasi-1678>

Є відомим архівний малюнок авторства російського військового з назвою: «Герби та написи що знаходяться в різних місцях Акерманської фортеці», який був «знятий в Акермані жовтня 28-го дня 1819»³⁴. Серед інших на ньому зображена квадратна за формою плита з вирізьбленою тугрою султана Селіма III і датою по хиджрі: 1210/1796 р. До малюнка надано пояснення: «[плита] располагалась над главными крепостными воротами; таковой же имеется в угловой башне противу соборной на форштадте церкви». Тобто, малювальник бачив у фортеці дві однакові за розмірами та зображенням епіграфічні плити. Обидві не збереглися. На головних Кілійських воротах фортеці (вежа № 6) від цієї плити залишилася квадратна в плані ніша, вирізана над аркою прольоту, з відігнутим назовні милицею, що колись притримував закріплену в ній тугру.

Локалізація другої плити довгий час залишалася під питанням. Кутових веж на зовнішньому фронті фортеці всього три: № 1, № 11 і № 20. Визначити на який з них розташовувалася друга тугра Селіма, можна з'ясувавши розташування зазначеного в 1819 р. орієнтира – «соборної церкви». Відповідь міститься в «Генеральном плане города Аккермана» архитектора О. І. Гаскета (1836-1839 рр.).

Цей документ є чорновим варіантом майбутнього генерального плану Аккермана, затвердженого в 1841 р. Проект нового міста накладено на ситуативний план старих турецьких кварталів, що збереглися на той час. У кварталі № 59 виділяється об'єкт поза основною міською забудовою, на межі форштадту та еспланади фортеці, за кілька сотень метрів від вежі № 11 на південь. Він прямокутний, орієнтований по лінії північ-південь у своїй поздовжній осі, на плані пофарбований у сірий колір. Контур будівлі позначений імпровізованим хрестом та літерою «В». В експлікації літера розшифрована як: «Временная церковь». При зіставленні цього з планом Кауффера 27 червня 1793 р., будинок під літерою «В» впевнено визначається як колишня Свинцева мечеть. На відміну з інших мусульманських культових будівель міста, вона збереглася після переходу Аккермана під владу Росії у 1812 р.

У 1816 р. цей цікавий для нас об'єкт згадує П.П. Свиньїн, як «временную церковь» у будівлі колишньої мечеті (Свинцевої). У 1839 році Н. Надеждин вже прямо називає цю церкву «Соборной», вказуючи, що вона «помещается все еще в прежде бывшей мечети, почти вросшей в землю». Він співвідносить «тимчасову церкву» з колишньою мечеттю, додаючи їй назву, що фігурує в експлікації архівного малюнка. У 1843 р. Ю. Крашевський доповнює ці дані: «На майдані [перед фортецею] стоїть велика мечеть, яка слугувала росіянам церквою до того, як побудований новий собор»³⁵.

Таким чином, «Соборная церковь» Аккермана, яка згадана на малюнку військового рисувальника, розташовувалася навпроти вежі № 11, приблизно за 180 м на південь від неї. Майстри в 1796 р. приладнали новий виріб за розмірами до старої ніши і встановити його на рівну основу. Товщина плити з

³⁴ Красножон А.В. 2016а. Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях: Stratum plus, 66; РГВИА Ф. 418. Оп. 1. Д. 702. Л. 1.

³⁵ Надеждин Н.Н. Прогулка по Бессарабии // Одесский альманах на 1840 г. Одесса, 1839. С. 341; Свиньин П.П. Описание Бессарабской области // Stratum plus. 2001-2002. № 6. С. 342-413; Kraszewski I.I. Descrierea Cetății Albe // Călători poloni în Țările Române. 1930. S. 245-251.

тугрою не перевищувала 3 см. У нижньої кромки її утримував у ніші щонайменше один цвях. У верхній частині вона була закріплена трьома цвяхами, які після забивання були однаково зігнуті вздовж шва вправо, щоб потім їх можна було легко загорнути вниз, притиснувши плиту без ризику пошкодження. Демонтаж плити з тугрою провадився після 1819 р. З цією метою нижній цвях був відігнутий назовні, а крайній лівий верхній цвях вигнутий у протилежний бік. Центральний цвях (він має помітний кут викручування навколо своєї осі) вивернуто нагору за межі кромки плити. Правий залишений у непотривоженому стані, оскільки після зазначених процедур демонтувати плиту вже не становило труднощів.

Межі підрубки рамки та периметр вбитих цвяхів дозволяють визначити її розміри. Вони майже збігаються з габаритами тієї плити, що відзначена рисувальником 1819 р. на фасаді головної брами фортеці (за розміром ніші над прольотом воріт): 81 см (ширина) 67 см (висота). Розміри підрубаної ніші на вежі № 11 близькі: 87×75 см. Отже, після закінчення модернізації фортеці 1796 р. до Аккермана було доставлено дві ідентичні мармурові плити майже однакових розмірів. Вибір місця їх розміщення обумовлювався максимальною помітністю веж для зовнішнього спостерігача. Роком раніше такі ж однакові і виготовлені за шаблоном чотири мармурові плити з тугрою Селіма III з'явилися і в Ізмаїлі, аби ознаменувати закінчення модернізації цієї фортеці. Плита з тугрою була знята, швидше за все, після виведення Аккерманської фортеці зі списку військових об'єктів у 1832 р., та через втрату формального нагляду.

УДК 746+7.023.1-037 (477 : 560) «14/17»

Олександра Свиридюк

e-mail: Alexandrawithanx@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6990-5215>

*Кам'янець-подільський державний історичний музей-заповідник,
Україна, 32301, м. Кам'янець-подільський, вул. Іоано-предтеченська, 2*

TRADITIONAL TEXTILES OF UKRAINE AND OSMAN EMPIRE IN THE 15TH – 18TH CENTURY: HISTORY, INFLUENCE, FASHION ECONOMY

Part of contemporary Ukraine was under the Ottoman Empire, in academia this part of Ukraine is called – Yedisian. As those local Ukrainians practicing the Greek Eastern Orthodox rite, at the time their traditional garments were heavily influenced by Ottoman Empire style during the time of nations close living proximity, till now a style of clothing represents the worldview of population beliefs, financial status and history. This is especially noticeable in historical sources of female clothing of Ukrainians between the 15th to 18th centuries – a time of heavy Turkish influence and political prosperity.

However, it is essential to notice that as the subject or the research isn't easily kept and saved, the majority of research is based on drawings, written and

spoken records, and modern research techniques that have traditionally been dominated by technical studies situated with science and engineering dirt calcifications on the metal threads of the archaeological textile before laser cleaning and others. It is favorable for Turkish-Ukrainian researchers that fashion trends at times dictated a heavy usage of precious stones and metals for multiple purposes of showing off one's social status by embellishing fabrics and prolonging the longevity of such textiles³⁶. For example, in the period of the Ottoman Empire in parts of what's now Ukraine it was popular to create a knotted doll – a pre-Christian female amulet with a cross on its face (a symbol of the sun), dressed in the best fabrics and garments imported from Constantinople (Istanbul). Unfortunately, as knotted dolls are made from fabric, scientists don't have lots of pieces available for exhibitions therefore artists who work in this field have to conduct their research for recreating this form of ethnographical history.

It is a great example of multicultural coexistence on the same land and allows spreading awareness among museum visitors about this part of Turkish-Ukrainian history. To learn more about the influence that different empires have on the direction of textile development on locals the Ethnological Museum and The Museum of Asian Art at the Humboldt Forum in Berlin, Germany holds an impressive portrayal of various fabrics held as a museum milestone in German-Namibian relations, and a women's heritage exhibition at the Ethnological museum. However, the impressive collection of Islamic art in Staatliche Museum (Berlin, Germany) shows various mosaic patterns in fabrics that can be also noticed in sketches by Ukrainian historians worn by Ukrainians and incorporated into the traditional clothing of Yedisian locals.

Many fellow academics research and popularize Ukrainian-Ottoman three century-long influences on each other in all aspects of politics, finances and local lifestyle. However, it is also important to notice that the influence wasn't one-sided – some of Ukrainian folk techniques and traditions entered and resurfaced in contemporary Turkish folk arts. To highlight the role of women as a major bearer of textile and fashionable historical pieces of evidence of such existence and a women's role in households, religions and communities, in both Ukraine and the Ottoman Empire women played major vital roles in local communities³⁷.

On this topic, Greek museums offer many interesting sources for research – the Museum of Islamic Art in Athens holds a large collection of knotted textile dolls that came from the outskirts of the Ottoman Empire a place in modern Ukraine. Here we can establish that textile traditions travel and influence each other, which is why a period between the 15th and 18th centuries while the Ottoman Empire influence was present on the territories of modern Ukraine is the most crucial for this topic research as it is a time of economic and modern development boom and prosperity in multiple fields.

³⁶ Fleet K. Ottoman Commercial History // Oxford Research Encyclopedia of Asian History. 2021. June 28. URL: <https://oxfordre.com/asianhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-482>

³⁷ Faroghi S., Neumann C. Ottoman Costumes. From Textile to Identity. Istanbul: Eren Yayinevi, 2004. 336 p.

Павло Нечитайлоe-mail: nechitajlo@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6849-2705>*Державне підприємство «Науково-дослідний центр
«Охоронна археологічна служба» Інституту археології НАНУ»,
Україна, 04210, м. Київ, Проспект Героїв Сталінграда, 12*

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ДОБИ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ЕЙЯЛЕТУ (1672-1699 рр.)

Упродовж 27 років Кам'янець виконував роль адміністративного центру Кам'янецького ейялету — провінції Османської імперії, що охоплювала частину сучасного Поділля. Цей нетривалий, але інтенсивний період залишив виразний слід у міському ландшафті, матеріальній культурі та соціальному устрої регіону. Попри значущість османського етапу в історії Кам'янця, системне археологічне дослідження об'єктів, пов'язаних із цією добою, почалося лише останніми роками і досі залишається на етапі формування аналітичної бази

Археологічні матеріали османського періоду в Кам'янці-Подільському почали масово виявлятися ще з середини 20 ст. під час спостережень за земляними роботами в Старому місті та на території Старого замку³⁸. Однак систематичне вивчення та інтерпретація цих знахідок розпочалися лише в останні десятиліття. У 2016 році у місті було виявлено та досліджено об'єкти та закриті комплекси, що стосуються османського періоду міста. Зокрема, у червні–липні 2016 р. в західній частині Старого міста вивчалися залишки Турецької башти, а в серпні–листопаді досліджено поліфункціональну споруду на площі Польський ринок, що виконувала функції кав'ярні. Ці розкопки стали важливим кроком у формуванні джерельної бази для подальших наукових досліджень османської спадщини міста.

Турецька башта входила в систему західних укріплень міста. До 1672 року вона носила назву вежі Сільницького – кам'янецького каштеляна Габріеля Сільницького, який відповідав за оборону цієї ділянки міста під час османського штурму. Вона позначена на кількох планах міста як двоповерхова прямокутна споруда. Під час одного з польських обстрілів міста кінця 1680-х років в рамках акцій з повернення міста до складу Речі Посполитої башта була значно пошкоджена. У 1706-1730 рр. приміщення башти було реконструйоване і використовувалось під потреби людвисарні. Залишки людвисарні і башти були законсервовані під насипом бульвару 19 ст.³⁹.

В результаті досліджень було виявлено не лише фрагменти північної і південної стіни башти (шириною 1-1,1 м.), але й горілий шар мішаного

³⁸ Шкурко С.К. Археологічна карта міста Кам'янця-Подільського (за матеріалами досліджень 1952-1974 рр.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017. С. 24.

³⁹ Нечитайло П.О., Черновол Д.К., Старенький І.О. Пошуки «Людвисарні». (Археолого-архітектурні дослідження на Францисканській, 10) // Археологія & фортифікація України: збірник матеріалів VI Міжнародна науково-практична конференція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвячена 150-й річниці від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934). Кам'янець-Подільський, 2016. С. 157-158.

супіщаного ґрунту коричневого кольору, який був заповнений уламками цегли-пальцівки, керамічної плитки для підлоги, горілого дерева, попелу. фрагментами світлоглиняного та димленого гончарного посуду, поліхромними пічними кахлями другої половини 17 ст., зернівки (які належать до рису посівного). В цьому ж шарі було виявлено набір мідного імпортного посуду (2 мископодібні посудини на кільцевому піддоні, 1-на мископодібна посудина зі складною ручкою (сковорідка), 1 казан), які мають аналогії в османських пам'ятках Угорщини⁴⁰.

Під час досліджень на території міського скверу на площі Польський ринок було відкрито фрагменти глинобитної споруди на неглибокому кам'яному фундаменті. Довжина будівлі – 15 м, ширина – 4,8 м. У північній частині споруди було розчищено фрагмент підлоги з кам'яних плит. Біля східної стіни виявлено господарську яму з навісом. В північній частині споруди розміщувався невеликий земляний погріб з цегляною піччю. Переважна більшість знахідок належала до періоду Кам'янецького ейялету (1672-1699 рр.). Окрасою колекції були фрагменти понад 100 кавових чашечок та понад 1200 люльок для паління тютюну. Значна кількість таких специфічних знахідок підтверджує, що споруда виконувала функцію кав'ярні⁴¹. Порцелянові чашечки були китайського виробництва епохи імператора Кансі (1662-1722 рр.) династії Цін (1644-1911 рр.). Фаянсові, напівфаянсові, глиняні чашечки імітували чашечки китайського виробництва і походили з керамічних центрів Малої Азії, з території сучасної Туреччини. Третім центром походження чашечок ймовірно була Персія.

Люльки та чашки мають велику кількість аналогій з території Європи та Малої Азії, колишніх провінцій Османської імперії. Колекції, що налічують кілька тисяч люльок, відомі з розкопок у Стамбулі⁴². Однак, такої кількості люльок і чашок виявлених в межах єдиного комплексу, здається, археологи ще не знаходили. Велика кількість повних аналогій люлькопоходить з балканських провінцій Османської імперії. Найбільше таких люльок було виявлено на території сучасної Румунії, Угорщини та Хорватії. Меншу кількість – на території Болгарії і Сербії. Це пояснюється як географічною близькістю Кам'янецького ейялету з балканськими провінціями Османської імперії, так і тим фактом, що велика кількість військового гарнізону Кам'янця були вихідцями з цих провінцій⁴³.

Недовгий, але яскравий період османської військової присутності в Кам'янці-Подільському залишив яскраві археологічні комплекси, які є окрасою матеріальної культури України та Туреччини.

⁴⁰ Нечитайло П.О., Горбаненко С.А. Мідний посуд та рис з Кам'янця-Подільського // Археологія. 2017. № 2. С. 65-75.

⁴¹ Нечитайло П.О. Османська кав'ярня в Кам'янці-Подільському. Том I: Польові роботи, керамічний посуд, люльки. Київ-Кам'янець-Подільський: Охоронна археологічна служба України, 2022. С. 35-38.

⁴² Baram Uzi. Clay Tobacco Pipes and Coffee Cup Sherds in the Archaeology of the Middle East: Artifacts of Social Tensions from the Ottoman Past // International Journal of Historical Archaeology. 1999. Vol. 3. № 3. P. 137.

⁴³ Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki 1672-1699. Warszawa: Oficyna wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. S. 172.

УДК 904:72(=512.161)(477.43-21) «16»

Дмитро Ващук

e-mail: dvashchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0377-1233>

*Інститут історії України Національної академії наук України,
Україна, 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4*

Ігор Старенький

a-mail: starenkiy_igor@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7676-4128>

*незалежний дослідник
Україна, 32307, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Ярослава Мудрого, буд. 113, кв. 42*

ОСМАНСЬКІ БУДІВЛІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК)

У серпні 1672 р. до Кам'янця підійшла турецько-українська армія султана Мегмеда IV та гетьмана Петра Дорошенка. Головною метою спільного походу було визволення західноукраїнських земель та приєднання їх до Української держави. Кам'янець відігравав одну із головних ролей системи оборони Речі Посполитої на східних кордонах. Головні сили захисників міста (2,5 тис. оборонців) під орудою кам'янецького коменданта Миколая Потоцького зосереджувалися в Новому замку. Слабко обізнаному у військовій справі, йому допомагали ротмістри Войцех Гуменецький, Ян Мислішевський, Єжи Володиєвський.

Починаючи з 19 серпня 1672 р. турецькі атаки набули системного характеру. Щоденно по Новому замку випускалося 500-600 гарматних ядер⁴⁴. Впродовж 22-24 серпня нападники за активної підтримки артилерії просунулися впритул до Нового замку. А вже 27 серпня місто капітулювало. 28 серпня Азамет-ага прийняв ключі від міських воріт, а вже 2 вересня до Кам'янця урочисто в'їхав султан Мегмед IV⁴⁵. До 1699 р. місто, як столиця Кам'янецького еялету, перебувало у складі Османської імперії. За цей час місто, а особливо фортифікаційні споруди, зазнали змін та модернізацій. У цій публікації ми звернемо увагу на об'єкти, які не збереглися до нашого часу, однак стали відомими завдяки археологічним розкопкам за останнє десятиліття.

1. Споруда османського часу на вул. П'ятницькій, 12. У часи Кам'янецького еялету розташовувалася будівля невстановленого типу (можливо, це було приватне житло). Про її існування свідчать результати роботи у 2017 р. Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції під керівництвом П. Нечитайла. При розкопках відкрито культурний шар, датований останньою чвертю 17 ст. Виявлено, зокрема, мідні монети (мангіри) періоду правління султана Сулеймана II (1687–

⁴⁴ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет: наукове видання. Київ: Темпора, 2011. С. 401-402.

⁴⁵ Там само. С. 406-408.

1691 рр.), керамічні люльки, порцелянові китайські кавові чашечки, металеві предмети⁴⁶.

2. *Кам'янецькі кав'ярні*. Починаючи з 1678 р., згідно з дослідженнями Даріуша Колодзейчика, в місті збирався спеціальний податок на варіння кави. Так, за період від березня 1680 по березень 1681 рр. дохід складав 20 000 аспрів. Прибуткова справа швидко дала результати⁴⁷. В податковому османському реєстрі містяться дані про те, що близько 1681 р. в Кам'янці налічувалося десять кав'ярень⁴⁸. Цікаво, що в Парижі перший такий заклад з'явився в 1671, а у Відні в 1683 рр. Тож можемо сміливо стверджувати, що кам'янецькі кав'ярні стали першими у Центрально-Східній Європі. Висновки дослідників удалося додатково підтвердити археологічними розкопками на площі Польський ринок, проведеними Кам'янець-Подільською архітектурно-археологічною експедицією у серпні–грудні 2016 р. Тоді було виявлено понад 3000 предметів, серед яких і кавові чашечки, значна частина яких – це високоякісна порцеляна, розписана синіми кобальтовими фарбами і вкрита поливою. На розкопі серед монетних знахідок переважають дрібні турецькі парá. Якраз у цій монеті, виготовленій із високоякісного срібла, видавали платню яничарам. Відповідно, можемо припустити, що основним контингентом відвідувачів кам'янецьких кав'ярень були саме вони⁴⁹.

3. *Приватна будівля на вул. Татарській*. У 2018 р. Кам'янець-Подільська архітектурно-археологічна експедиція провела тут розкопки, в результаті яких удалося виявити нашарування османського часу. Так, у заповненні над сходами до підвальної частини будинку знайдено мангіри султана Сулеймана II, одну цілу і фрагменти розбитих кавових порцелянових чашечок, уламки турецького посуду та поодинокі металеві вироби, в тому числі підківки для взуття⁵⁰. Враховуючи розташування ділянки майже у центральній частині Старого міста, а також те, що у 18 ст. на цьому місці був палац коменданта, можемо припустити, що будівля використовувалася османською адміністрацією або воєначальниками. Комплекс кляштору єзуїтів навпроти турки перетворили на стайні.

4. *Укріплення на вул. Кузнечній*. Західну частину міста було добре уфортифіковано, що підтверджується результатами роботи у 2016-2017 рр. Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції, яка досліджувала ділянку поряд із Польською брамою та сходами Фаренгольца (сучасна адреса: вул. Кузнечна, 12)⁵¹. Археологам удалося виявити залишки земляного валу з бойовим майданчиком часів Кам'янецького єялету. Він піднімався над рівнем скелі на висоту близько 1 м, а його ширина була понад 2 м. Поряд розташовувався кам'яний двоповерховий будинок (знаний за планом міста 1699 р.). Саме тут від 1620 р. містилася

⁴⁶ Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

⁴⁷ Kołodziejczyk D. Podole pod ponowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699. Warszawa: POLCZEK, 1994. S. 210.

⁴⁸ Нечитайло П. Кам'янець-Подільський: татарський, польський, османський... // Археологія України за роки Незалежності. Київ: Інституту археології НАН України, 2022. С. 376.

⁴⁹ Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. № 1525.

⁵⁰ Фонди Національного архітектурного заповідника «Кам'янець».

⁵¹ Нечитайло П., Болтанюк П., Старенький І. Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на території Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» за адресою вулиця Кузнечна, 12 м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області у 2016-2017 роках. Кам'янець-Подільський, 2021.

музична бурса єзуїтського колегіуму. Нині невідомо, як саме ця будівля використовувалася за османських часів. Однак знаємо, що в місті залишився її ректор Єжи Шорнель. В описі, складеному 15 вересня 1700 р. комісією під керівництвом кам'янецького старости, по вулиці, котра починалася «від замку понад скелею» біля мурованого дому з ґрунтом Войцеха Ґриглевича, згадувалася «спуistoшена мурована єзуїтська бурса»⁵². Біля торцевої стіни будинку археологи виявили стовпову яму діаметром 0,5 м, де знайшли посуд, люльки та підківки для взуття, датовані другою половиною 17 ст.

Отже, османський період міста, який тривав упродовж 1672-1699 рр., досить цікавим та, водночас, не простим часом співіснування християнської та мусульманської цивілізацій. Він характеризується як культурними взаємовпливами, так і військовими протистояннями.

УДК 908(477.43-21) «16»:28-523

Валентин Пагор

e-mail: pahorww@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8064-3529>

Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»,
Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. П'ятницька 9

ТУРЕЦЬКИЙ МІНАРЕТ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ 17 СТ.

Серед пам'яток культового будівництва Кам'янця-Подільського Турецький мінарет (17 ст.) становить значну історико-архітектурну цінність як пам'ятка архітектури національного значення (охоронний № 220099). Мінарет входить до комплексу споруд Кафедрального костелу святих апостолів Петра та Павла. Пам'ятка була зведена у період Кам'янецького ейялету (1672-1699 рр.). Простежити планування та конструктивні особливості пам'ятки можливо завдяки бібліографічним та іконографічним джерелам. Переважна більшість будівельних періодів залишилась без точних дат.

Згідно досліджень Діаріуша Колодзейчика Кафедральний костел було перетворено на мечеть султана Мехмеда IV. До західної частини костелу було прибудовано мінарет. Кам'яна, циліндрична споруда, кругла в плані, зовнішнім діаметром 2,8 м і внутрішній – 1,64 м. Загальна висота мінарету з півмісяцем становила 38 м. Його основою стала північно-західна ренесансна каплиця, кути якої були зрізані у формі семигранної піраміди, облицьованої каменем-плитняком. Внутрішній простір каплиці на висоту 1,7 м було забутовано каменем. Конструктивну жорсткість забезпечувала система консольно вмурованих у товщу стін 136 сходинок, які водночас формували внутрішній несучий стовп. Гвинтові сходи, розташовані по спіралі, освітлювалися вузькими прорізами віконеч. У верхній частині споруда звужувалася, на висоті 27 м розширювалася, утворюючи десятигранну

⁵²Архив Юго-Западной России. Акты о заселении Юго-Западной России. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. Ч. VII. Т. 1. С. 576.

шарафу. Завершувався чотиригранною капітеллю з кулею, обвитою змією, що тримала яблуко⁵³.

Питання точної дати будівництва мінарету залишається відкритим. Датування зводиться до середини – другої половини 1670-х рр. Мінарет зображений на історичних планах міста, авторства Кипріяна Томашевича (1673-1679 рр.), Нікола де Фера (1691 р.), Мішеля Луїджі Муція (1692 р.), П'єра Порт'є (1693 р.).

Після того, як турки залишили Кам'янець-Подільський, костел був повторно освячений, а на верхівці мінарету встановили дерев'яну статую Діви Марії. У 1756 р. її замінила мідна скульптура. Статую виготовили в Гданську на замовлення єпископа Миколая Дембовського.

Дослідник історії міста Юхим Сіцінський вказував, що в червні 1820 р. блискавка вдарила в п'єдестал статуї, пройшовши через мінарет та спричинила пожежу. Вогонь вдалося швидко загасити. Після проведеного огляду було виявлено значні пошкодження в мінареті, постраждали внутрішні сходи. Пізніше, під час бурі 9 квітня 1823 р., статуя похилилася в східному напрямку. В 1823 р. архітектор Семен Учта провів відновлювальні роботи та зміцнення конструкції мінарету⁵⁴.

Упродовж 1912-1913 рр. були проведено чергові ремонтні роботи. Мінарет укріпили металевими скобами. Роботами керував архітектор Оскар Сосновський.

Архітектурно-інженерне дослідження в натурі пам'ятки провела в серпні 1962 р. група архітекторів інституту «Республіканських спеціалізованих науково-реставраційних виробничих майстерень» під керівництвом головного архітектора проєктів Є. Лопушанської. На час досліджень стан мінарету був незадовільний. Фундамент, використаний для основи пам'ятки просів. Було виявлено відхилення споруди від вертикалі. Комплекс досліджень дозволив розробити проєкт консервації⁵⁵.

В 1963 р. виконані ремонтно-реставраційні роботи включали укріплення основи та завершення мінарету, влаштування водовідведення. Проведення першочергових консерваційних робіт зупинило деструктивні процеси які загрожували пам'ятці. У 1983 р. інститутом Укрпроектреставрація здійснена перевірка вертикальності мінарету, яка виявила, що відхилення осі складає 24,8 см. У 1986 р. підготовлений висновок на основі інструментальних обстежень та перевірочних розрахунків про несучу здатність конструкцій мінарету з скульптурою кафедрального костелу. Встановлено, що кладка мінарету знаходиться в задовільному стані, виконана з тесаних кам'яних блоків. Конструкції огороження шарафи, кам'яні плити скріплені між собою металевими скобами знаходились в задовільному стані⁵⁶.

⁵³ Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. 387 с.

⁵⁴ Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Тип. С.В.Кульженко, 1895. С. 174.

⁵⁵ Проект консервации памятника архитектуры XVII в. – Минарета в г. Каменец-Подольском, Хмельницкой области (1962) // Фонди НІАЗ «Кам'янець». Науково-технічний архів. Арк. 1-2.

⁵⁶ Пам'ятка архітектури XV-XVIII ст. кафедральний костіол в м. Кам'янець-Подільському. Заключення на основі інструментальних обстежень та перевірочних розрахунків про несучу здатність конструкцій мінарету з скульптурою кафедрального костіолу (1984) // Фонди НІАЗ «Кам'янець». Науково-технічний архів. Інв. № 1194. Арк. 4.

Обстеження 1996 р., проведене інститутом Укрзахідпроектреставрація, зафіксувало, що західна частина огороження шарафи знаходилась в аварійному стані⁵⁷. Після низки натурних та історичних досліджень було запропоновано ряд реставраційних робіт. Аварійні, рятівні роботи було виконані Міжобласним спеціалізованим науково-реставраційним виробничим управлінням в 1997 р.

Отже, споруда неповторна за своєю архітектурою. Мінарет, єдиний на теренах Поділля збережений унікальний витвір османської сакральної архітектури.

⁵⁷ Балюстрада балкону мінарету станом на 14 жовтня 1996 р. // Поточний архів відділу реставрації та реабілітації пам'яток НІАЗ «Кам'янець». 1 арк.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 18 – ПОЧАТКУ 20 СТ.

УДК 327 (438+560) «1704»

В'ячеслав Станіславський

e-mail: vyaslavaua@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4688-5978>

*Інститут історії України Національної академії наук України,
Україна, 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4*

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКИ З ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1704 РОКУ

1704 р. позначений значними змінами в політичній ситуації на теренах Речі Посполитої. В лютому цього року опозиція королю Августу II створила Варшавську конфедерацію, зайнявши близькі шведському очільнику Карлу XII політичні позиції. В липні ці сили обрали на королівську посаду Станіслава Лещинського. Подальші ж протиріччя в державі призвели до громадянської війни, а вже в наступному 1705 р. за умовами Варшавського трактату Річ Посполита політично та економічно підпорядковувалася Швеції¹.

Новообраний король одразу після елекції робив спроби контактів з Кримом і Туреччиною. Підтримка Стамбула була йому потрібна насамперед задля протистояння російському вторгненню, а до того ж С. Лещинський вбачав у турках противагу шведським впливам². Найбільшу ж активність у зв'язках з татарами й турками, як дослідили польські науковці, виявляв великий коронний гетьман Ієронім Любомирський. Разом із польним гетьманом Адамом Сенявським вони контактували з ханом Селім-Гіреєм I, якому доносили про плани Москви господарювати в їхній державі³. В 1704 р. І. Любомирський та А. Сенявський відправляли посланця і до очаківського паші⁴.

Стосовно ж партії, яка трималася Августа II, то в травні 1704 р. вона прийняла рішення про утворення Сandomirської конфедерації, котра мала

¹ Gierowski J.A. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648-1763). Kraków, 2001. S. 247-257.

² Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709. Kraków, 1925. S. 65; Gierowski J.A. Krym w polityce Wersalu w latach 1704-1709 // Węgry-Polska w Europie Środkowej: Historia-Literatura. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Felczaka. Kraków, 1997. S. 89.

³ Feldman J. Op. cit. S. 64; Piwarski K. Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny. Kraków 1929. S. 106-107, 142-144.

⁴ Корольюк В.Д. Вступление Речи Посполитой в Северную войну // Ученые записки Института славяноведения. Т. X. Москва, 1954. С. 284.

намір діяти в союзі з царем проти Швеції⁵. Попередні домовленості з Москвою призвели до відправки в червні того року допоміжного російського корпусу, який виступив з Києва. У вересні він брав участь у взятті Варшави, а в лютому 1706 р. був задіяний у битві при Фрауштадті⁶. Август II звертався до представників російської влади щодо підтримки також з боку Івана Мазепи⁷. У відповідь на ці звернення в травні 1704 р. український гетьман вже перебував на правому березі Дніпра звідки відправив на допомогу зазначеному королю 4 тис. козаків⁸.

Загальний огляд політичної ситуації в Речі Посполитій призвів до спостереження, що в період з лютого до травня 1704 р. політичну зверхність утримували шведи, а табір Августа II переживав кризу. А вже в травні стан справ значно змінився – Август II почав зміцнюватися, криза ж охопила тих, хто виступав на боці Карла XII. Значну роль у таких змінах зіграла поява на теренах Речі Посполитої російських та українських сил⁹. Повідомлення про зазначені події, зрозуміло, надходили до столиці Османської імперії, де викликали певні реакції.

Дослідження матеріалів російського посольства в Стамбулі дозволили виявити документи, які свідчать про дипломатичну активність представників обох супротивних таборів Речі Посполитої в Османській імперії та результати цієї активності. Такими документами є: лист російського посла Петра Толстого до Івана Мазепи від 4 липня 1704 р.; запис про зустріч посла з представником Порти Александросом Маврокордатосом 6 липня 1704 р., лист від секретаря французького посольства до купця Сави Рагузинського від 14 липня 1704 р., лист від грека Стерія до мультянського стольника від 29 червня 1704 р.; лист від секретаря французького посольства до П. Толстого від 26 липня 1704 р.¹⁰.

Загалом, ці матеріали свідчать про значний вплив інформації від прибічників Карла XII і Станіслава Лещинського щодо масштабних експансіоністських планів російського царя на верхівку Кримського ханату, а також на окремих представників верхівки Туреччини. Звернення ж із ханату до Порти разом з позицією тих високопосадовців призвели як до урядових обговорень можливого початку війни з царського боку, так і до чергових застережних заходів на кордонах імперії. Проте від втручання збройною силою в боротьбу на теренах Речі Посполитої Порта утрималася. Були також звернення з боку Августа II, який намагався переконати верхівку Османської

⁵ Staszewski J. August II Mocny. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1998. S. 154; Gierowski J.A. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). S. 257.

⁶ Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 2 (1702–1703). Санкт-Петербург, 1889. С. 293–298, 300–306; Королюк В.Д. Русская дипломатия и подготовка вступления Речи Посполитой в Северную войну (Восстановление русско-саксонского союза 1702–1703 гг.) // Ученые записки Института славяноведения. Т. VII. Москва, 1953. С. 273–275; Королюк В.Д. Вступление Речи Посполитой в Северную войну. С. 267–270, 284–285; Porazinski J. Eriphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710). Toruń, 1999. S. 40–43; Великанов В. Русский вспомогательный корпус на польско-саксонской службе. 1704–1706: организация и численность // Российский военно-исторический журнал «Старый Цейхгауз». 2012. № 46 (2). С. 93, 94, 98.

⁷ Королюк В.Д. Вступление Речи Посполитой в Северную войну... С. 312–313.

⁸ Костомаров Н. Мазепа и мазепинцы // Исторические монографии и исследования. Санкт-Петербург, 1885. Т. 16. С. 252–253.

⁹ Королюк В.Д. Вступление Речи Посполитой в Северную войну... С. 312, 318–319.

¹⁰ Российский государственный архив древних актов. Ф. 89. Оп. 1. 1704. Д. 3. Л. 293 об.-295, 295 об.-297 об., 302 об.-303, 322–325, 325 об.-326.

імперії в неправомірності дій його противників у Речі Посполитій і в Кримському ханаті, а до верхівки ханату цей король надсилав заклики не допомагати його ворогам.

УДК 94 : 327 (47+560)]+94 (477) «17»

Віктор Сандуляк

e-mail: victor.sandulyak@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7388-4994>

Державний історико-архітектурний заповідник

«Хотинська фортеця»,

Україна, 60000, м. Хотин, Незалежності, 28 Б

ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ В РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙНАХ 18 СТ. ЯК ВАЖЛИВИЙ ОБОРОННИЙ ОБ'ЄКТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА КОРДОНІ З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ

Ідею щодо введення Московського царства до сонму європейських держав виношував ще його правитель Петро І. Для вирішення цього завдання йому потрібно було отримати вихід до Світового океану. З трьох шляхів, які пролягали через Біле, Балтійське, Азовське та Чорне моря, – найбільше бажаним був шлях через Чорне море. Та вільне володіння цим маршрутом можливе було тільки за умови, що Чорне море зробилося б російським.

Розпочаті Петром І дії по виконанню поставлених завдань, після його смерті, були продовжені його послідовниками в 18 ст. Це призвело на той час до низки російсько-османських воєн, окрему роль в яких слід відвести Хотинській фортеці, яка була тоді одним з головних оборонних об'єктів Осяйної Порти на кордоні з Річчю Посполитою.

Науковці у своїх працях не раз торкалися даної теми, роблячи акцент, переважно, на військових діях вищезазначених конфліктів, які були пов'язані з Хотинською фортецею, залишаючи її саму, так би мовити, на «задньому» плані.

Дослідження, яке стосується висвітлення даного питання з використанням нових даних, їх аналіз, дасть змогу по новому переосмислити події, які відбувались в другій половині 18 ст. у протистоянні двох імперій та роль Хотинської фортеці у ньому.

Першим військовим конфліктом між Османською та Російськими імперіями, в якому Хотинська фортеця відіграла значну роль – була війна 1735-1739 років, яка не принесла Росії майже ніякої користі. Амбітні плани щодо встановлення контролю над Чорним морем і захоплення столиці Османської імперії не увінчалися успіхом. Тріумфальна перемога російської армії під керівництвом фельдмаршала фон Мініха над турецько-татарським військом під проводом трьохбунчужного сераскира Велі-паші та султана Іслам-Гірея у серпні 1739 р. в битві під Ставчанами, здобуття росіянами

турецької фортеці Хотин та взяття у полон Колчака-паші,¹¹ все це було, так би мовити, «знівельовано» мирним договором, укладеним у вересні 1739 р. в Белграді (Сербія) між Російською та Османською імперіями, за яким фортецю було повернуто Порті.

Після сходження за допомогою російської імператриці Катерини II у 1764 р. на польський престол Станіслава Понятовського та введення контингенту російських військ до Польщі почався новий військовий конфлікт між Османською та Російською імперіями.

Політика короля Станіслава Августа та втручання Росії у внутрішні справи Речі Посполитої призвели до збройних виступів шляхти та проголошення 29 лютого 1768 р. Барської конфедерації. Хотинський паша на той час був посередником між польськими конфедератами та султаном Високої Порти.

Постійне втручання Росії у внутрішні справи Польщі свідчило про зростання її могутності, що викликало занепокоєння в деяких країнах Європи, зокрема у Франції. Це призвело до того, що Франція виступила проти Росії в самій Польщі та інтригувала проти неї в Порті, підбурюючи останню до війни з Росією, що змусило б її вести війну на два фронти.

Восени 1768 р. Османською імперією було оголошено війну Росії. Основним місцем бойових дій, які відбулися в 1769 р. між двома імперськими арміями, стала Хотинська фортеця.

Випадок та стратегічна помилка головнокомандуючого армії османів Молдаванджи-паші дали можливість князю Голіцину – головнокомандуючому головної російської армії, досягнути поставленої мети – здобути у вересні 1769 р. Хотинську фортецю¹².

У липні 1774 р. між Російською та Османською імперіями був підписаний Кючук-Кайнарджійський мир. Цим скористалася Австрія, яка отримавши в 1772 р. Галичину (за першим поділом Польщі), перенесла свій східний кордон на р. Збруч, яка впадає в р. Дністер неподалік від Хотина. Цісар Австрії Йосиф II не полишав думки про приєднання Хотинщини до своїх володінь. І така нагода трапилася під час чергової російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Будучи союзником Росії, Австрія втрутилася у російсько-турецьке протистояння і в січні 1788 р. оголосила війну Порті. Галицько-буковинський корпус австрійського війська під командуванням принца Й. Кобурга, за підтримки російських частин, блокував Хотинську фортецю. У травні 1788 р. після тривалих боїв він змусив її загону капітулювати на почесних умовах. Але війни з Францією поставили Австрію в скрутне становище і не дозволили їй втримати «Хотинську марку»,¹³ тому, наприкінці лютого 1793 р. до Хотина вкотре повернулася турецька влада.

Таким чином, Хотинська фортеця у 18 ст. відіграла значну роль у ряді російсько-османських воєн, як вагомий військовий об'єкт на кордоні з Річчю Посполитою.

¹¹ Сандуляк В. Роль Хотинської фортеці в російсько-турецькій війні 1735-1739 років // Археологія & Фортифікація : наук. збірник / редкол.: Т.М. Карпова (голова) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2024. Випуск 1. С. 85-94.

¹² Сандуляк В. Хотинська фортеця в російсько-османській війні 1768-1774 років. Рік 1769. Дослідження та збереження культурної спадщини України // Матеріали XX наук.-практ. конф. (м. Хотин 27 вересня 2024 р.). Хотин, 2024. С. 94-120.

¹³ Добржанський О.В., Макар Ю.І., Масан О.М. Хотинщина. Історичний нарис. Чернівці: Молодий буковинець, 2002. С. 125-126.

Альона Іваночко

e-mail: harukabasil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0310-4820>

*Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця»,
Україна, 60000, м. Хотин, Незалежності, 28-б*

ОСМАНСЬКІ БАРЕЛЬЄФИ, ГРАФІТІ ТА ЕПІТАФІЯ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

На початку 18 ст. Хотинщина входить до складу Османської імперії. З метою посилення нового кордону починається зведення Нової фортеці бастионного типу та реконструкція старого замку. Спочатку з'явилися земляні укріплення з чотирма брамами, сімома бастионами та оборонними валами. Пізніше земляні укріплення одягли в камінь¹⁴. В середині фортеці розбудовується військово-адміністративна та цивільна інфраструктура. Відповідно до османської традиції кам'яне облицювання бастионної фортеці, будівлі та замок оздобили епіграфічними написами і сакральною символікою.

Серед символів, що представлені у Хотинській фортеці є барельєфи та графіті. Переважна більшість ідентифікованих зображень – це емблеми яничарських орт – військових підрозділів, які несли гарнізонну службу у фортеці. Кожна орта мала свої особливі знаки розрізнення. Їх зображували на воротах, наметах, прапорах, навіть у вигляді татуювань на руках, висікали на могильних плитах¹⁵. Решта символіки, на нашу думку, може мати релігійний контекст.

Почнемо з символіки, яку можна побачити на кам'яних арках вікон, проходів і південній стіні замку, що були перебудовані османами на початку 18 ст.

– *Локація 1.* Південно-західна башта: барельєфи розетки та двох пташок розвернутих до неї (пташка – поширене зображення в ісламі що символізує душу, перехід в інший світ, можливо символ 50-тої орти джемаат) (рис. 1: а); висічені символи, які складно ідентифікувати (рис. 1: б); дві висічені розетки над вузьким вікном (рис. 1: в); графіті кіл як окремих, так і зображених у два ряди (два вище та три під ними) можливо емблеми яничарських орт (рис. 1: г, д), наприклад 23 орти белюк та 101 орти джемаат¹⁶; символ який нагадує роздвоєний меч (рис. 1: д) та інші, які складно ідентифікувати.

– *Локація 2.* Південна башта та стіна поряд: дві розетки на клинчастих каменях проходів, які нагадують розпущені квіти, з загостреними та округлими пелюстками (рис. 1: е, є).

– *Локація 3.* Північно-західна куртина: червоний глечик-кумган для омовіння з довгим вузькогорлим носиком і ручкою (рис. 1: ж). Його

¹⁴ Брун Ф. Румынские княжества и Бессарабия около порловины XVIII ст. // Записки Бессарабского статистического комитета. Изд под. ред. члена комитета А.Н. Ягунова. Т. 3. Кишинев, 1868. С. 289.

¹⁵ Uzunçarşılı İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 3 bas. Ankara, 1988. P. 292.

¹⁶ Luigi Ferdinando Marsili. L'état militaire de l'Empire Ottoman, ses progrès et sa décadence. A la Haye. Pierre Gosse. Amsterdam. 1732. Tom II. P. 62.

використовували для підтримання ритуальної чистоти тіла. Ймовірно, символ вказує на розташоване навпроти «чешме» – джерело з протічною водою¹⁷.

– Найбільш оздобленими частинами бастионної фортеці були в'їзні брами: Бендерська, Яська, Подільська та Потаємна. На їх стінах досі, подекуди, збереглися графіті та барельєфи.

– *Локація 4.* Бендерська брама: барельєфне зображення арабських цифр 4 (4) та 8 (8), а над ними знак ≡ тобто літера «каф» арабської абетки (рис. 2: а), можливо позначення 48 орти бьолук анатолійської кінноти¹⁸; графіті у вигляді маленької порохівниці (рис. 2: б), схожі символи використовувала 49, 69 і 91 яничарська орти;¹⁹ кумган або кавник (рис. 2: г), мечі Алі або мечі зульф'ікар – магічний меч пророка Мухаммеда, який захищає кордони мусульманського світу від ворогів²⁰, коло та інші, які складно ідентифікувати через пошкодження (рис. 2: г).

– *Локація 5.* Яські ворота: дві перехрещені змії (рис. 2: д) – емблема 38 орта белук²¹; графіті арабських цифр 1 (1) та 4 (4), а також літера ≡ (каф) (рис. 2: є), що разом можуть позначати 18 орту бьолуків анатолійської кінноти;²² напис, який перекладається «те чого хоче Аллах» (рис. 2: е) ²³. Кілька зображень збереглися у поганому стані: коло, коло в колі, церква або ж мечеть, дерево у п'ятикутній рамці та інші (рис. 2: є-з).

– *Локація 6.* Подільська брама: барельєф бунчука – військового штандарта, ознака влади та графіті кола з позначками всередині (рис. 2: и, і).

Окрім брам прикрашали символами найслабші місця бастионної фортеці намагаючись надати їм додаткового захисту, наприклад кути бастионів. Серед усіх тільки на Північному, роздвоєному бастионі (локація 7) збереглися барельєфи змії. Один символ парний, тут змії повернуті одна до одної на куті, та два одиночних (рис. 3: а, б). Арка над потоком (локація 8) також має барельєфи: півсферу або ядро на замковому камені та тулуб тварини зліва від неї, на клинчастому камені (рис. 3: в).

Також у музейному фонді Хотинської фортеці зберігається унікальна знахідка – фрагмент надгробного каменю з епітафією виконаною арабською в'яззю. Надгробна плита належала чоловіку який обіймав посаду сертурнаджі. Після смерті його могли поховати біля мечеті валіде-султан (саме тут археологи знайшли плиту), поряд з іншими чиновниками (рис. 3: г).

Графіті, барельєфи, епітафії – це частина культурної спадщини, архітектурні елементи, які розповідають історію Хотинської фортеці, роблять її унікальною.

¹⁷ Іваночко А. Особливості постачання та використання води на території Хотинської фортеці згідно вірувань мусульман // Археологічні дослідження складова частина культурної спадщини. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 70.

¹⁸ Позняков Д. Османські військові підрозділи на території Хотинської нахії у XVIII-XIX ст.: структура, чисельність, дислокація, символіка // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. 2018. Вип. 27. С. 438.

¹⁹ Luigi Ferdinando Marsili. L'état militaire de l'Empire Ottoman... Р. 62.

²⁰ Мисько Ю. Турецькі символи на стінах Хотинської фортеці // Наука і освіта: крок у майбутнє. Матеріали VI міжнародної наукової конференції «Кайндлівські читання», присвяченої 145-річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля. Чернівці, 2011. С. 352.

²¹ Luigi Ferdinando Marsili. L'état militaire de l'Empire Ottoman... Р. 62.

²² Позняков Д. Османські військові підрозділи на території Хотинської нахії... С. 438.

²³ Мисько Ю. Турецькі символи на стінах Хотинської фортеці... С. 352.

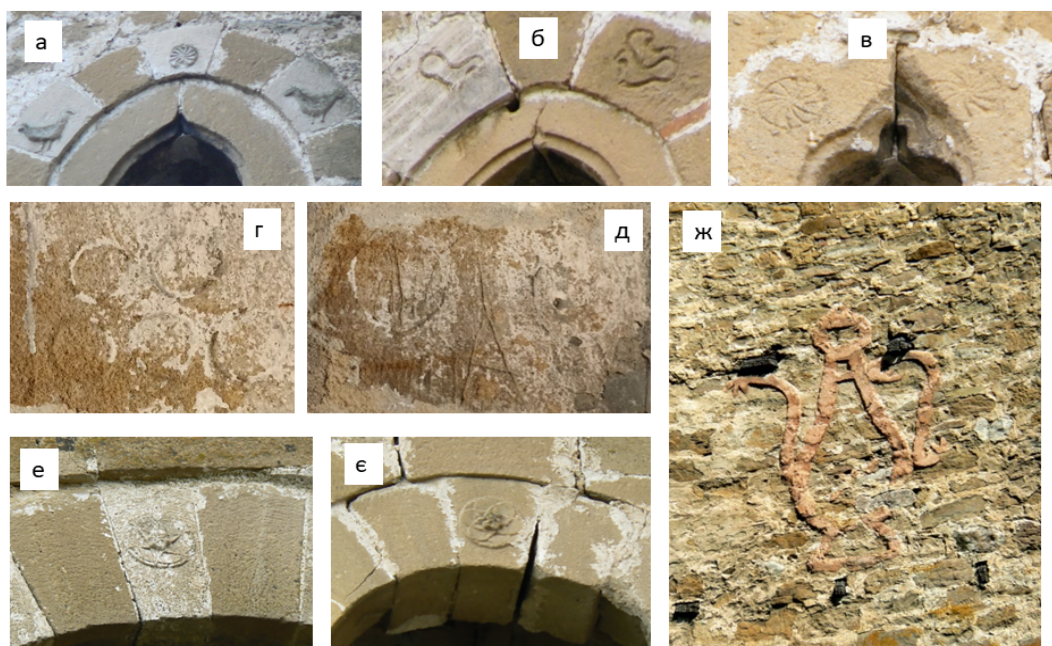

Рис. 1. Символи на стінах замку. Локація 1: а-г; Локація 2: е, є; Локація 3: ж.

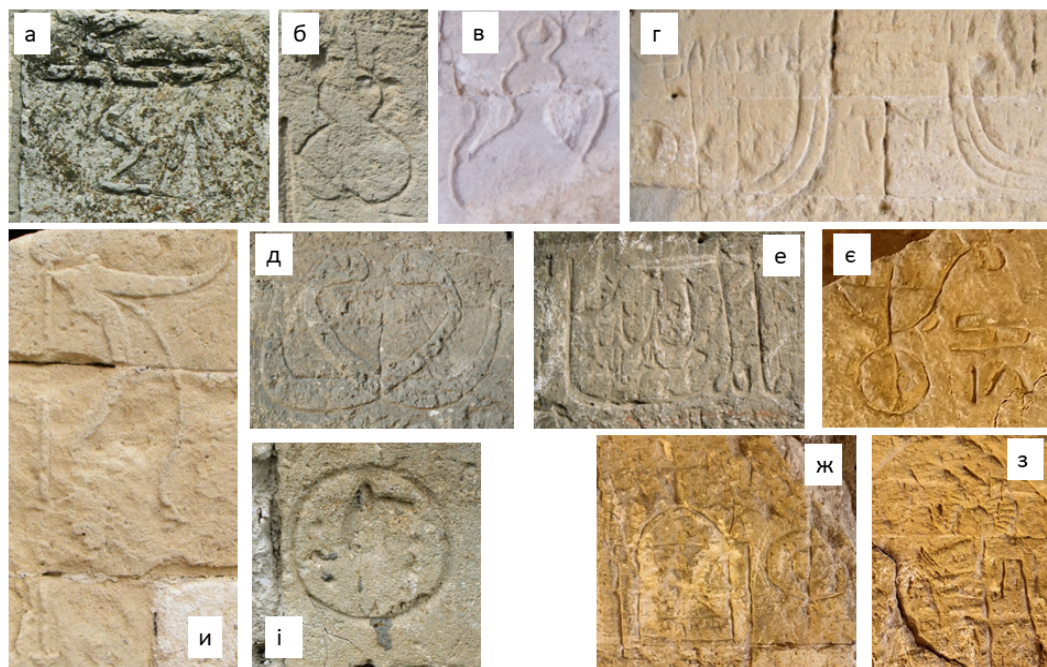

Рис. 2. Символи на стінах бастионної фортеці. Локація 4: а-г; Локація 5: д-з; Локація 6: и-і.

Рис. 3. Символи на стінах бастионної фортеці. Локація 7: а, б; Локація 8: в. Фрагмент надгробного каменю з епітафією – г.

УДК 94 (47+560 : 477.7) «18»

Тарас Гончарук

e-mail: tarasiy2004@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0119-0227>

Одеській національний університет імені І.І. Мечникова,
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Всеволода Змієнка, 2

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН НА ЗЕРНОВИЙ ЕКСПОРТ ОДЕСИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 19 СТ.

В економічному житті Одеси, як портового міста, протягом століть провідне місце займав й продовжує займати (попри варварські дії країни-агресора) експорт українського збіжжя. Адже, вже перша згадка про порт Кочубіїв або Качібей, тобто теперішню Одесу, 1415 р. була пов'язана з наданням з нього «щедрої допомоги» зерном Константинополю, а відродження цього порту під назвою Хаджибей в середині 18 ст. – з

організацією постачання зерна, що було вироблене в т. зв. «Ханській Україні», до Стамбулу²⁴.

Після приєднання Хаджибея (Одеси) до Російської імперії (1792 р.) царський уряд дивися на цей пункт, як на суто військовий, хоча після другого поділу Речі Посполитої (1793 р.) відкрилися блискучі перспективи для відвантаження зерна Правобережної України через нього. Навіть після підписання 1794 р. указу «Про відкриття вільного входу купецьких кораблів до Гаджибейської гавані» (імперська історіографія необґрунтовано називала його «указом про заснування Одеси») експорт зерна страждав від низки обмежень. Усунення більшості з них відбулося лише 1800 р. Тому, за словами економіста М. Вольського: «Справжній розвиток хлібної торгівлі Одеси почалося власне не раніше 1800 року»²⁵. Відтоді, як писав історик М. Маркевич, «історія торгівлі є, по суті, історією міста Одеси», наголошуючи: «головний нерв життя Одеси складала її зовнішня торгівля... у зовнішній торгівлі Одеси вивіз переважав над довозом, а найголовнішу галузь експорту складав зерновий або, вірніше сказати, пшеничний експорт»²⁶.

У першій половині 19 ст. Одеса («пшеничне місто», як її тоді називали) переживала «золоту добу» своєї історії, вже в кінці 1820-х рр. ставши найбільшим містом України. Однак на заваді українському зерновому експорту постало чимало позаекономічних факторів. Зокрема, російсько-турецькі війни, під час яких, щоб «не годувати ворога» експорт збіжжя чорноморсько-азовських портів заборонявся. Лише під час війни 1806-1812 рр. керівнику міста і краю А.Е. Рішельє вдалося на нетривалий час дістати дозвіл на товарообмін зі Стамбулом (за словами купців, це принесло одеській торгівлі один «незабутній рік»), а під час наступної війни 1828-1829 рр. та інших ускладнень відносин з Османською імперією (грецького повстання та ін.) російське керівництво неодмінно використовувало заборони не експорт зерна, як інструмент впливу на супротивника, не зважаючи на втрати від того українського господарства.

Кожна така заборона призводила до появи на європейському ринку нових конкурентів. Так, як зазначав публіцист П. Сокальський (псевд. – Стойкович): «з часу заборони вивозу хліба з південних портів через військові дії 1828-1829 рр. плодючі рівнини Румелії стали оброблятися з посиленою діяльністю» й Молдова та Волощина, що до того часу самі споживали українське збіжжя, перетворилися на потужних постачальників зерна, а вироблена ними пшениця вже «не поступалася кращій подільській»²⁷.

Надзвичайно успішним був експорт зерна з Одеси у 1853 р., що перевищив усі попередні роки (тоді обороти хлібної торгівлі «досягли розмірів неочікуваних й ніколи не бачених в Одесі»)²⁸. На це вплинуло й побоювання майбутньої заборони торгівлі через «неминучу війну між Росією і

²⁴ Середа О. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. [= XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhattı]. Одеса, 2015. С. 231-232.

²⁵ Вольский М. Очерк истории хлебной торговли Новороссийского края с древнейших времен до 1852 года. Одесса, 1854. С. 74.

²⁶ Одесса 1774-1874. Одесса, 1895. С. 145.

²⁷ Стойкович П. О значении конкуренции в хлебной торговле по отношению к Новороссийскому краю // Южный вестник. 1859. № 1. С. 30.

²⁸ Одесский вестник. 1854. 5 января.

Туреччиною»²⁹. Нагадаємо, що ця війна, яка отримала назву Східної (а в російській історіографії – Кримської) стала болючою поразкою для Росії. Під час неї, щоб не «годувати ворога» – Османську імперію та її західних союзників, експорт зерна було заборонено. Це мало катастрофічні наслідки для торгівлі Одеси й, на думку багатьох авторів, завершило цілу епоху в історії цього міста. «1853 рік був останнім в житті старої Одеси, – писав О. Маркевич, пояснюючи: у наступному році відбулася заборона відпуску [зерна] й потім, через [Східну] Кримську війну, припинилася уся її зовнішня торгівля, що продовжувалося до самого укладання миру навесні 1856 року». Супротивники Росії у війні жодної мірою не відчували браку продовольства, а от першість на європейських ринках для українського зерна була остаточно втрачена на користь зерна виробленого у конкурентів, передусім, в США.

Звичайно, на неможливість відновити довоєнне становище українського збіжжя на ринках Європи впливала й вже його погана, на той час, конкурентоспроможність. Це зумовлювалося внутрішньою імперською політикою та колоніальним становищем України, передусім: збереженням феодално-кріпосницької системи та зволіканням з будівництвом залізниць (серед інших аспектів імперської політики, що прямо або опосередковано підривали український експорт: обмеження імпорту, ваді банківського законодавства, дискримінація певних груп торговців та ін.). Однак першопричиною втрати Наддніпрянською Україною та Одесою, зокрема, панівного становища на європейському хлібному ринку (становища, яке, раз втративши, важко відновити) була агресивна політика Російської імперії щодо імперії Османської. Вона й спричинила завершення 1853 р. «золотого періоду» історії Одеси.

УДК 355.48 : 355.257] (560=161.2) «1853/1856»

Олена Бачинська

e-mail: olena_an@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Всеволода Змієнка, 2

СТАМБУЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ПЕРІОД СХІДНОЇ ВІЙНИ 1853-1856 рр.

Історія війн – це історія не лише стратегічного та тактичного планування, але й проведення військових операцій та битв. Це життя людей, які реалізують бойові завдання і людей, які проживають на територіях, що входять до регіонів бойових дій. Обидві категорії ставали військовополоненими. Східна війна 1853-1856 років, що активно проводилась Російською імперією проти Османської держави, Великобританії та Франції,

²⁹ Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914 рр. Київ, 1999. С. 107.

мала чимало військовополонених у всіх супротивників. Документи Державного архіву Одеської області (Україна) дають можливість з'ясувати в яких місцях Стамбула проживали військовополонені, які вони мали права, як утримувались і як обмінювались. Крім того, досить цікавим моментом є те, що утримання військовополонених з Російської імперії залежало від їх національного походження, серед цих військовополонених були й українці.

В Стамбулі перебувала значна група полонених з різних регіонів Російської імперії. Це військовополонені офіцери та солдати, які брали участь у військових операціях в Криму: на Малаховому кургані, на Чорній річці, поблизу Севастополя, на Кінбурні, під Альмою тощо. Зокрема, серед військових частин, що були залучені в цих бойових операціях, брали участь полки з українських територій – Український піхотний полк, Одеський полк, Азовський полк тощо. Серед тих, хто потрапив в полон були з Українського полку – Сиварович Юзеф, Корненко Гордій, Петруненко Михайло, з Одеського полку – Кавардюк Владислав, Стародубов Андрій³⁰.

Перебувала в Стамбулі різна чисельність військовополонених. Всього у 1856 році, за різними даними, повернуто було близько 15 тисяч солдат та офіцерів пароплавами зі Стамбула. Військовополонені в Стамбулі були розділені на окремі групи, якими відповідно опікувались французькі, британські та османські війська. Французька частина утримувалась капітаном Стюартом, поляком за походженням, який перебував на османський службі. Він наполягав, щоб полонені переходили на бік османів або вступати в іноземні легіони, або у Оттоманське військо Садик-паші (Михайла Чайковського). Для цього він роздавав різні листівки, буклети тощо. Полонені офіцери забороняли їх читати солдатам. Тих з полонених, хто приймав пропозицію, переводили в окремі казарми і давали краще харчування та повну свободу дій³¹. В британській частині полонених, які проживали в будинку Касим-паші, у 1855 році знаходилося понад 550 осіб, в тому числі 40 погодилися перейти на службу до іноземного легіону. Утримувались вони краще, ніж інші групи, але пильнували за ними сильніше. Тут офіцерам не дозволялось відвідувати солдат, і лише медичні сестри передавали необхідні речі солдатам. Виходити в місто дозволялось лише офіцерам.

Османська частина полонених розміщувались в казармах Тотхане і перебувала там близько восьми місяців. До них також приходили агітувати переходити на службу до британців. Серед таких був відомий соратник Садик-паші Владислав Замойський, через що мав значні суперечки з полоненим полковником Балаклавського батальйону, греком Манто, який знаходився зі своїми солдатами в казармах³². Серед полонених було чимало пораних, яких розміщували у шпиталі в Стамбулі й опікувались ними французькі лікарі.

Не менш важливою сторінкою історії Східної війни 1853-1856 рр. були військовополонені, значна частина яких була з Російської імперії, безпосередньо й українці. Розміщувалась вони в Стамбулі під наглядом союзників Османської імперії – французів і британців.

³⁰ Держархів Одеської області (ДАОО). Ф. 1. Оп. 203 (1855). Спр. 90. Арк. 1-213в.

³¹ ДАОО. Ф. 1. Оп. 203 (1855). Спр. 89. Арк. 31-313в.

³² ДАОО. Ф. 1. Оп. 203 (1855). Спр. 89. Арк. 15-303в.

Volodymyr Poltorak

e-mail: poltorak@orient.cas.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6336-9150>

*Oriental Institute, Czech Academy of Science,
Czech Republic 18200, Praha, 4 Pod Vodarenska veza*

UKRAINOPHILES ON THE BOSPHORUS: THE PROJECT TO RESTORE THE COSSACK HETMANATE OF 1853

On October 20, 1853, Sultan Abdulmejid issued a decree establishing the 'Ottoman Cossack Regiment'. Led by Mehmed Sadık Bey (Michał Czajkowski), this Cossack unit, which later expanded into a brigade, was unique within the Ottoman army. It comprised individuals from various ethnic backgrounds, not solely Slavic. According to Turkish historian Candan Badem, the Porte deliberately avoided designations like 'Slavic' or 'Polish', preferring the more neutral and traditionally Ottoman bureaucratic term 'Cossack'. The Ottoman authorities also exercised caution in recruiting Polish and Hungarian officers near the Austrian border, having previously provided assurances to Austria in this regard³³.

Sadık Bey's regiment was incorporated into the Rumelian army under the command of Omer Pasha and participated in military operations against Cossacks from the Russian army of Field Marshal Paskevich, which had besieged the fortress of Silistra. Sadık Bey's unit distinguished it in several successful operations and was the first to enter Bucharest after it was abandoned by Russian forces.

Key sources for studying Michał Czajkowski's political concept and the Ukrainophile circle around him include two memoranda dated September 16, 1853. These were purportedly created by the 'Committee of Ukraine and Bessarabia', attracting the attention of Ukrainian historians Yevhen Rudnytsky³⁴ and later Mykola Rybak³⁵. According to Rybak, these documents formed the basis for Sultan Abdulmejid's firman appointing Czajkowski as the 'chief leader of all Cossacks subject to Turkey'.

Subsequently, Ivan Lysiak-Rudnytsky, analyzing Czajkowski's 'Cossack project', questioned the authenticity of the Committee's documents. He noted that the emergence of a secret separatist organization in the mid-19th century seemed unusual, as the Ukrainian movement at that time was generally not separatist but autonomist, aimed at cultural expression or the federalization of the Russian Empire. The scholar did not rule out that the memoranda might have been fabricated by Czajkowski himself, as the ideas presented closely resembled his own views. Unfortunately, the original documents have not survived, complicating the verification of their authenticity³⁶. Additionally, the list of signatories raises doubts

³³ Badem Candan. *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*. Leiden-Boston: Brill, 2010. P. 51.

³⁴ Рудницький Є. До історії польського козакофільства // матеріали з громадського й культурного життя України XIX і початків XX ст.: у 6 кн. / ред. М. Грушевський; Історична секція Української академії наук. Харків: Державне видавництво України, 1927. Кн. 1. С. 62-66.

³⁵ Рибак М. Михайло Чайковський – Мегмет Садик Паша // Альманах українського національного союзу. Нью-Йорк, 1971. С. 86-97.

³⁶ Лисяк-Рудницький І. Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей / Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Київ: Основа, 1994. Т. 1. С. 251-263.

– only one individual, Major General Dabizha, a Ukrainophile-Mazepist, was tentatively identified with the involvement of Omeljan Pritsak.

Information about the Committee also appears in Czajkowski's memoirs, partially published in Warsaw in 1962³⁷. He acknowledged that these documents were used in internal Polish debates concerning the Ukrainian question. Notably, his opponent Władysław Zamoyski presented copies of the memoranda sent to Adam Czartoryski among Polish émigrés to demonstrate Sadık Pasha's 'separatist' activities, even referring to him as the 'new Bohdan Khmelnytsky'. According to the memoirs, the documents were allegedly delivered to the influential Turkish politician Reshid Pasha by two merchant – Cossacks from Chişinău.

Analysis of the memoranda's texts and accompanying documents from October-November 1853 suggests that they reflect the views of certain Ottoman leaders regarding the future of Southeastern Europe. The documents propose the creation of a buffer state – Ukraine and Bessarabia under the Porte's protectorate, modelled after Wallachia and Moldavia. The authorship of both memoranda likely belongs to Czajkowski himself, as they accurately convey elements of his political program known from other sources. In them, representatives of Ukraine and Bessarabia purportedly appeal to the Sultan to accept these lands under his authority, appoint a hetman, and provide military assistance.

One of the memoranda included a description of the planned Cossack army's flag, which the Sultan was to provide. This flag closely resembled the one ceremoniously raised over the Cossack regiment in November 1853 and proclaimed the "ancient standard of Hetman Petro Doroshenko".

Thus, the two 'Ukrainian-Bessarabian' memoranda justified the participation of Ottoman Cossacks in the liberation struggle for Ukraine and envisaged the creation of an autonomous Cossack Hetmanate within the Ottoman Empire. They represent a unique monument of mid-19th century political thought, raising questions about Ukraine's subjectivity and state status. Although the ideas proposed in the documents were not fully implemented, the very formation of Cossack units within the Ottoman military marked a significant step toward the political activity of Ukrainians at that time.

³⁷ Czajkowski M. *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*. Warszawa, 1962. P. 24-25.

УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА У НОВІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 1918–1939 РР.

УДК 94 : 327 (477+560) «1917/1921»

Павло Гай-Нижник

e-mail: Hai-Nyzhnyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
Україна, 01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН (1917–1921 РР.)

Українсько-турецьке зближення за новітніх часів розпочалося задовго до відновлення Україною своєї державності на початку 20 століття¹. Перші неофіційні стосунки між українсько-турецькими політичними чинниками, пов'язані з діяльністю місій Союзу визволення України (СВУ) та Головної Української Ради (ГУР) в Істамбулі². Так, представник СВУ в Туреччині М. Меленевський (Басок), що прибув до Істамбула у жовтні 1914 р. вже на третій день був прийнятий міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, котрий заявив, що «турецький уряд сприятиме українському народу у справі створення ним незалежної держави»³. Зі свого боку делегати ГУР Л. Цегельський і С. Баран домоглися зустрічі з такими провідними османськими політиками як Енвер-паша і Талаат-бей. Вони запевнили українців у тому, що Туреччина сприятиме створенню на руїнах переможеної Росії незалежної Української держави⁴.

Та все ж, справжнім успіхом місіонерів СВУ в Туреччині стала декларація міністра внутрішніх справ Османської імперії Талаат-бея з українського питання, опублікована 24 листопада 1914 р. У ній він заявив, що Висока Порта визнає необхідність визволення України з-під російського панування і допоможе українському народові створити власну незалежну державу.

У лютому 1917 р. в турецькому Трапезунді було організовано Українську

¹ Гай-Нижник П.П. Україна – Туреччина: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.) // Гілея. 2020. Вип. 157 (№ 6-9). Ч. 1. Історичні науки. С. 7-16.

² Kirimli H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War // Middle Eastern Studies (The British Academy). 1998. Vol. 34. № 4. October. P. 177.

³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 28.

⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. Львів, 1929. С.11.

Громаду, яка почала друкувати «Вісті Української Громади міста Трапезунду» (редактор – Г.Хименко). У вересні 1917 р. Українська Центральна Рада призначила М. Свідерського комісаром Трапезундського району, який готував українізацію військових частин в колишній російській імператорській армії.

9 лютого 1918 р. у Берестейському мировому договорі Висока Порта визнала УНР незалежною державою. Цей міжнародно-правовий акт передбачав негайне встановлення дипломатичних і консульських зносин (ст. IV), звільнення військовополонених (ст. VI), започаткування товарообміну між країнами-підписантами (ст. VII), налагодження поштово-телеграфного зв'язку, виплату компенсацій особам обох держав, які постраждали внаслідок війни тощо⁵. 12 лютого 1918 р. було підписано й додатковий Українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво, яким Османська імперія визнавала суверенність УНР. Додатковою угодою визначалося призначення генеральних консулів, консулів і віце-консулів після ратифікації з дотриманням принципу взаємності. Економічно-фінансові взаємини між Туреччиною та УНР мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі.

Першим тимчасовим представником України в Туреччині 8 квітня 1918 р. було призначено М. Левитського. До османської столиці українська дипломатична місія прибула 19 квітня. 22 квітня М. Левитський вручив оригінал вірчої грамоти великому візирю і копії міністру закордонних справ Османської імперії⁶.

Після державного перевороту П. Скоропадського 29 квітня 1918 р. у Києві постала Українська Держава у формі гетьманату. 15 травня 1918 р. в. о. міністра закордонних справ М. Василенко повідомив М. Левитському про його відставку. Відтак, до середини червня посольством Української Держави в Туреччині керував М. Вовк-Вовченко, а потім – П. Чикаленко. 10 липня 1918 р. послом до Істамбула було призначено правника О. Кістяковського, проте 21 жовтня 1918 р. призначення на цю посаду отримав колишній голова Київської губерніальної земської управи М. Суковкін.

Посольська місія Української Держави в Туреччині прибула до Істамбула 1 листопада 1918 р. й свої перші візити посол відбув до міністра закордонних справ Османської імперії, послів Німеччини, Австро-Угорщини й Болгарії та згодом (з деякою затримкою) відвідав османського великого візиря й султана⁷. Турецький султан Мегмед VI прийняв українців з великими почестями, тепло привітав посла М. Суковкіна, а потім й особисто кожного з членів представництва, заявивши, що «дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі»⁸.

Перш за все, вітчизняній дипломатії за короткий термін вдалося через підписання спеціальної угоди досягти від Туреччини визнання Чорноморського флоту власністю Української Держави. Крім того, з метою налагодження поштового й телеграфного зв'язку між Туреччиною й

⁵ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): Документи і матеріали. Київ, 2010. С. 84-87.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 5.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 24-25.

⁸ Головченко В.І. Суковкін Михайло Акімфійович // Українська дипломатична енциклопедія. Т. 2. Київ: Знання України, 2004. С. 360.

Українською Державою М. Суковкин ініціював підготовку підписання низки відповідних угод, а також практично досягнув визнання Високою Портою Криму як території Української Держави.

В рамках нового Економічного договору між Центральними державами та Україною 10 вересня 1918 р. було заключено й Угоду про мито⁹. Підіймалися й такі питання як: вирішення проблем безпеки у Чорному морі, визнання вселенським патріархом автокефалії Української православної церкви, розвиток взаємовигідних політичних та економічних відносин, репатріація інтернованих та військовополонених, матеріальні компенсації та взаємні пільги тощо. Утім, українсько-турецькі взаємини так і не набули своїх потенційних обширів та можливостей через поразку Османської імперії у Першій світовій війні та падіння 14 грудня 1918 р. Української Держави у формі гетьманату.

Нова українська республіканська влада в особі Директорії та уряду УНР у січні 1919 р. призначила до Туреччини нового посла, яким став О. Лотоцький. Дипломати УНР прибули до Істамбула 23 квітня 1919 р. Українському посольству вдалося домогтися свого визнання де-факто турецькою владою. 1 лютого 1920 р. О. Лотоцький подав до імперського МЗС ноту, в якій ініціював створення у Трабзоні, Смирні та Єрусалимі тимчасових українських консульств. Проте довести усі ці та інші задуми і завдання до логічного завершення не вдалося. 25 березня 1920 р. на вимогу уряду Директорії він був відкликаний з Істамбула. Від 11 травня 1920 р. керувати посольством УНР було призначено князя Яна Токаржевського-Карашевича, що перебував на цій посаді до 21 грудня 1921 р. Посольство УНР функціонувало до 1922 року. Останнім послом екзильного уряду УНР від 1929 р. по 1935 р. де-факто був В. Мурський.

Зовнішньополітичні і фінансово-економічні зусилля України яскраво свідчать, що попри відсутність політичного досвіду і внутрішньої сталості, молода українська дипломатія набувала навичків міжнародних відносин безпосередньо у бурхливому плині становлення державності й прагнула грати власну, самостійну роль на світовій арені. Інтереси України вже у ті часи сягали далі на схід – в Азію, Османську імперію, Закавказзя та Персію (Іран). Одними з ключових завдань було опікування Кримською проблемою, бессарабське та балканське питання, зносини з Персією та події на Кавказі (зокрема становище українців, українські Північний Кавказ і Кубань, незалежність Грузії і Вірменії та питання створення окремої мусульманської держави на Кавказі – Азербайджану)¹⁰. Туреччина розглядалися київським урядом як стратегічний геополітичний та економічний партнер України у її просуванні своїх торговельних і фінансових інтересів на Схід.

⁹ Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917-1922 рр.). Київ: Саміт-книга, 2021. 808 с.

¹⁰ Гай-Нижник П. Туреччина і Грузія як стратегічні партнери незалежної України у Чорноморському басейні та у південно-східному векторі української дипломатії (1917-1921 рр.) // Східні традиції державотворення. Наукова серія: Світові традиції державного управління: Вип. IX: Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня народин Агатангела Кримського. Київ: Пріоритет, 2020. С. 610-651.

УДК 334 (477+560) «1917-1921»

Ігор Дацків

e-mail: idatskiv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Західноукраїнський національний університет,
Україна, 46009, м. Тернопіль, Львівська, 11

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

У контексті глобалізації міжнародних взаємовідносин для нових незалежних держав отримання дипломатичного визнання від світової спільноти стає одним із найважливіших факторів утвердження і зміцнення їхньої суверенності. Це є закономірним процесом в історичному розвитку, особливо щодо держав, що виникли на місці колишніх великих і малих імперій.

Українсько-турецьке зближення в новітню епоху почалося задовго до відновлення Україною своєї державності на початку 20 століття. Ініціатором цього став початок Першої світової війни, коли давні прагнення українців до відновлення власної держави поєдналися з військово-політичними та економічними інтересами Центральних держав, а також Османської імперії зокрема¹¹.

Після того, як П. Скоропадський прийшов до влади внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 року, була створена Українська Держава у формі гетьманату. Гетьман та його уряд, спираючись на міжнародно-правову практику, підтвердили та визнали чинними міжнародні угоди і зобов'язання, що були успадковані від попереднього керівництва Української Центральної Ради¹².

Влада Української Держави ухвалила рішення про відкликання дипломатичних представників, призначених Центральною Радою Української Народної Республіки. У травні 1918 року посол М. Левитський був відправлений у відставку. До середини червня 1918 року посольством в Туреччині керував М. Вовк-Вовченко, а пізніше П. Чикаленко. 10 липня 1918 року було призначено новим послом у Туреччині юриста О. Кістяковського, для якого вже була підготовлена вірча грамота. Проте, з певних причин він так і не виїхав до Туреччини¹³. Тому призначення було скасоване і довелося шукати нового кандидата на посаду посла в Туреччині.

21 жовтня 1918 р. на дану посаду призначено М. Суковкіна. Окрім нього до штату посольства також увійшли: «радник Л. Кобилянський, секретарі М. Любимський і князь В. Тенішев, старші урядовці Х. Пономаренко та О. Хоруженко, молодший канцелярський урядовець Я. Москаленко,

¹¹ Гай-Нижник П.П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917-1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. С. 19.

¹² Дацків І.Б. Українська дипломатія (1917-1923 рр.): Монографія. Тернопіль, КРОК, 2013. С. 232.

¹³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). Київ: Темпора, 2007. С. 271.

перекладач Ю. Стеблин-Каменський, військовий аташе полковник В. Васильєв і військово-морський аташе О. Зарудний»¹⁴.

Відтак вже 1 листопада 1918 р. до столиці Туреччини прибуває Українська дипломатична місія. Турецький султан Мехмед VI прийняв українців з великими почестями, тепло привітав посла М. Суковкіна, а потім особисто познайомився з кожним із членів місії, заявивши: «дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі»¹⁵.

Варто зазначити, що з цього приводу наголосив турецький дослідник Акдес Німет Курат, він писав: «Хоча після укладення Брестського мирного договору тісні взаємини між Україною та Туреччиною проіснували короткий час, значення цієї події знаходило відгук ще досить тривалий час в середовищі українських націоналістів. Позиція Туреччини згадувалася з вдячністю. Дана угода дійсно пов'язувала обидві країни щирими зв'язками. Незважаючи на пізніше (розрекламований) Договір про дружбу та братерство між Анкарським урядом та УРСР, він ніколи по своєму значенню не дорівнюватиме Брест-Литовському договору»¹⁶.

Турецький посол Ахмед Мухтар-бей Моллаогли прибув до Києва під час офіційного візиту гетьмана П. Скоропадського до Німеччини, тому вірчі грамоти він вручив прем'єр-міністрові Федіру Лизогубу, представнику уряду Української Держави. У другій половині вересня 1918 р. під час урочистого прийому у гетьмана побував дипломатичний представник Османської імперії. По прибутті до гетьманського палацу дипломатів тепло зустріли представники П. Скоропадського.

Після приходу до влади Директорії УНР до Туреччини був призначений новий посол О. Лотоцький. Дипломати УНР прибули до Стамбула 23 квітня 1919 р. й одразу зіткнулися з труднощами, зумовленими не лише стриманим ставленням турецької влади, а й негативною реакцією представників держав-переможців – Антанти. Ось як сам О. Лотоцький згадував про початки роботи посольства УНР у Туреччині, він писав: «Негативна постава союзної військової влади, невільне положення турецького правительства під союзною окупацією, деструктивна чинність б. українського посла – все це утворювало обставини дуже несприятливі для діяльності і в першу чергу для самого існування української дипломатичної репрезентації»¹⁷. Однак, представникам українського посольства вдалося домогтися свого визнання де-факто турецькою владою, оскільки О. Лотоцький загалом обґрунтовано вважав: «Туреччина така ж натуральна союзниця України на півдні, як Польща – на заході»¹⁸.

Таким чином, можна констатувати, що українська дипломатична місія в Туреччині проіснувала до 1920 р., після чого, через недостатній обсяг фінансування, була розформована. Однак варто наголосити, що Туреччина на цей період була не лише стратегічним політичним союзником України, а й потенційно важливим економічним партнером для Києва у причорноморському регіоні.

¹⁴ Гай-Нижник П.П. Україна-Туреччина: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917-1921 рр.) // Гілея. 2020. Вип. 157 (№ 6-9). Ч. 1. Історичні науки. С. 9-10.

¹⁵ Головченко В.І. Суковкін Михайло Акіфійович // Українська дипломатична енциклопедія. Т. 2. Київ: Знання України, 2004. С. 360.

¹⁶ Kurat A. Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtulus Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayınları: 1980. S. 395.

¹⁷ Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 4: В Царгороді. Баунд-Брук, 1966. С. 38.

¹⁸ Гай-Нижник П.П. Україна-Туреччина... С. 12.

УДК [94 : 327] (47+520) «1918/1919»

Ірина Матяш

e-mail: imatiash18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>

*Інститут історії України НАН України,
Україна, 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4*

*Варшавський університет,
Польща, 00-927, м. Варшава, вул. Краківське передмістя 26/28*

ТУРЕЦЬКЕ ГЕНЕРАЛЬНЕ КОНСУЛЬСТВО У КИЄВІ (1918-1919 РР.)

Підписавши 9 лютого 1918 р. Берестейський мир, Туреччина визнала Українську Народну Республіку як незалежну і суверенну державу. А після ратифікації цього договору (22 серпня 1918 р.) Туреччина відкрила в Києві своє посольство, очільником якого став Ахмед Мухтар-бей. У тому ж році в українській столиці почало діяти й турецьке генеральне консульство, главою якого, згідно з указом Мехмеда IV Вахдеттіна (від 15 липня 1918 р.) за поданням Міністерства закордонних справ до Адміністрації Великого візира, було призначено колишнього депутата від Кютахії Ахмед Феріт Бея, повноваження якого МЗС Української Держави підтвердило 12 жовтня 1918 р. Лише в середині листопада 1918 р. Ахмед Феріт Бей прибув до Києва.

Турецьке дипломатичне представництво розмістилося на другому поверсі «Паласт-Отелю», зайнявши 10 кімнат, де цього розміщувалася німецька місія, котра припинила свою діяльність після підписання Комп'єнського перемир'я. Саме в приміщенні цього готелю, в резиденції турецького посла, менше ніж за місяць, 14 грудня 1918 р, гетьман Павло Скоропадський підписав грамоту про зречення влади¹⁹. Генеральному консульству Османської імперії в Києві було відведено три кімнати в київському готелі Гладинюка, що розташовувався на розі вулиць Фундукліївської (нині Богдана Хмельницького) та Єлизаветинської (нині Євгена Чикаленка).

Ахмед Феріт Бей був не лише професійним дипломатом, але й турецьким державним діячем і політиком. Народився 7 березня 1878 р. у м. Бурса, Османської імперії. У 1894 р. він закінчив військове училище (Kuleli) у Стамбулі, а 1896 р. – Військову академію. У 1897 р. закінчив курс при Генеральному штабі. 29 червня 1903 р. закінчив Вищу школу політичних наук. Володів французькою та англійською мовами. Прибувши до Києва, виконував покладені на нього функції до захоплення України більшовиками. Після чого разом із своєю сім'єю повернувся до Стамбулу, де продовжив реалізацію своєї політичної та дипломатичної кар'єри²⁰.

На сьогодні відомо, що упродовж 1920-1921 рр. він був членом парламенту в Анкарі (30 травня 1920 р.); заступником міністра фінансів

¹⁹ Матяш І. Українська консульська служба 1917-1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ, 2016. С. 376.

²⁰ Ünal Yenal Ahmet Ferit Tek. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2009. S. 238-239.

Туреччини (17 липня 1920 р. – 19 травня 1921 р.); З 16 травня 1921 року був міністром фінансів (16 травня – 26 листопада 1921 р.); представляв Раду міністрів у Парижі та брав участь як дипломат у мирних переговорах у Лозанні. З 30 жовтня 1923 р. по 21 травня 1924 р. виконував функції Міністра внутрішніх справ Туреччини.

Починаючи з 1925 р. і аж до своєї відставки (1943 р.) Ахмед Феріт Бей працював професійним дипломатом: Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Лондоні (1925-1932 рр.); Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки у Варшаві (1932-1939 рр.), посол у Токіо (1939-1943 рр.)²¹.

З приходом у лютому 1919 р. більшовиків турецьке посольство та генеральне консульство у Києві остаточно припинили свою діяльність. Ще у січні 1919 р. співробітники Посольства Османської імперії з родинами потягом вирушили до Одеси, щоби звідти морем потрапити до Стамбула. Турецьким дипломатам було надано чотири вагони: одного першого класу, двох другого класу й одного багажного. Збереглися відомості, що у свої вагони вони за певну плату взяли багато заможних київських родин. Цей прецедент спричинив численні звернення іноземних підданих і росіян, котрі просили видати їх за іноземців, до інших представництв із проханням допомогти виїхати з Києва, на який насувалися більшовики²².

Як наслідок, персидський генеральний консул М.Дж. Мір-Тагієв самочинно при Генеральному консульстві Персії у Києві створив турецький відділ з метою видачі турецьким підданим документів. І тим самим «зіпсував» стосунки з радянською владою. Отримання офіційних посвідчень особи іноземними громадянами мало особливу актуальність у зв'язку з оголошеною Губвиконкомом реєстрацією. Однак Уповноважений НКЗС УСРР в Києві В.Д. Торговець відмовився візувати видані Мір-Тагієвим паспорти через сумнів у наявності у консула повноважень щодо їх видавання підданим Туреччини. Відповідно до надісланого з Харкова на запит уповноваженого розпорядження персидському генеральному консулові було відмовлено в праві видавати національні паспорти не лише турецьким, але й персидським підданим з огляду на відсутність будь-яких договірних відносин між урядом радянської України та Персії²³.

Турецьку дипломатичну присутність на українській території було відновлено вже в радянській Україні – 1925 р. у Одесі поновило роботу Генеральне консульство Туреччини.

²¹ Ünal Yenal Ahmet Ferit Tek. S. 240.

²² Матяш І. Іноземні представництва в Києві доби Директорії: вимушене повернення додому // Україна Дипломатична. 2019. С. 68.

²³ Матяш І. Українська консульська служба 1917-1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. С. 389.

УДК 930.253 : 341.74 (477+560) «1919/1921»

Віталій Галатир

e-mail: galatir@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7644-6151>

Комунальний заклад загальної середньої освіти
«Ліцей №4 імені Павла Жука Хмельницької міської ради»,
Україна, 29000, м. Хмельницький, Перемоги 9

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОСОЛЬСТВА УНР В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1919-1921 РР.)

Зі зміною влади в Україні у 1919 р. для оновлення та активізації дипломатичного посольства в Османській імперії було направлено О. Лотоцького, попередником якого був М. Суковкін, який залишався на чолі диппредставництва до березня 1919 р., проводячи активну антиукраїнську політику²⁴. 28 квітня того ж року до столиці Туреччини прибули нові працівники унерівського посольства²⁵, яке не маючи відведеного приміщення, знаходилося в квартирі одного із урядовців. І лише згодом було орендовано приміщення на вулиці Таксім 25 (нині вул. Замбак, де розміщується інститут Сервантеса).

Документацію посольства М. Суковкін передав в хаотичному стані²⁶. 2 серпня 1919 р. до Царгорода прибуває Я. Токаржевський-Карашевич в статусі радника О. Лотоцького. Остаточо сформувався персонал посольства: Л. Кобилянський – другий радник, М. Чикаленко – перший секретар, сотник М. Любимський – другий секретар, О. Ратгауз – консул, І. Спафарис та О. Лотоцька – перекладачі. Дружина О. Лотоцького – Олена, започаткувала щочетверга чайні церемонії, для налагодження контакту з місцевим істеблішментом²⁷.

Вплив проросійських сил сприяв запровадження цензури проти висвітлення інформації про Україну в місцевих газетах. Як наслідок, в турецьких часописах свідомо не друкувався будь-який український допис, серед яких й були дві інформаційні брошури французькою мовою (збірник інформаційних статей про Україну та праця про Туреччину і Україну в минулому та сучасному). Винятком стали праці про Туреччину і Україну (турецькою мовою) та про автокефалію української церкви (грецькою мовою). У 1919 р. вдалось налагодити співпрацю з шведським представництвом, папським нунцієм, грузинським та азербайджанським представниками²⁸.

Фінансове становище посольства УНР в Стамбулі було досить скрутним,

²⁴ Лотоцький О. В Царгороді. Варшава: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка. С. 38.

²⁵ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. Видання друге, доповнене. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2012. С. 400.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 285. Арк. 39-40.

²⁷ Господин А. Три визначні дипломати. Вінніпег: Просвіта. С. 27.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 285. Арк. 39-45.

зростали борги²⁹. Тому з 1 червня 1920 р. штат посольства скоротився, залишивши лише керуючого посольством, уповноваженого міністра і секретаря посольства. В порівнянні з іншими дипломатичними представництвами, що діяли в Стамбулі, штат був замалим. Наприклад, в польському посольстві працювало 7 осіб, в румунському – 4, в грузинському – 4, в азарбейджанському – 4³⁰.

25 березня 1920 р. О. Лотоцький залишив Царгород. Тому, Я. Токаржевський-Карашевич виконував обов'язки довіреного у справах України, а з квітня 1920 р. до 11 грудня 1921 р. – надзвичайного посла УНР у Туреччині. Одним із першочергових завдань було визнання Константинопольським Патріархом автокефалії УПЦ. Весною 1921 р. було отримано грамоти від Патріарха³¹. Проте надалі посольство продовжувало втілювати намагання з боку українського уряду у справі автокефалії УПЦ³².

У 1919 р. посольством ініціювалось створення в містах Трабзон та Смірна тимчасових українських консульств. 20 листопада 1921 р. С. Петлюра затвердив постанову УНР про утворення генерального консульства у Стамбулі. Загалом, в складних фінансових та кадрових умовах дипломатичні працівники займалися підготовкою консульської конвенції та намагалися започаткувати українсько-турецький товарообмін, організацією вивезення українських полонених, питанням Чорноморського флоту, відрядженням уповноважених осіб до Малої Азії для реєстрації і оборони інтересів українських громадян, справою заарештованих пароплавів «Королева Ольга», комерційного пароплава товариства «РОПТ», справою врегулювання валюти і початку торгівельних відносин³³, подолання наслідків нападу на посольство УНР (8 листопада 1919 р.), питанням української кооперації в Царгороді³⁴.

Окрім того, реалізовували ідею створення інституту почесних консулів (щоб засвідчити українську присутність у європейських країнах, опіку українським громадянам, що потребували допомоги держави), справою організації Чорноморського союзу, проектами з союзних договорів, які були укладені між представником УНР, Грузії, Азербайджану та Північного Кавказу. Завдяки діяльності дипломатів УНР 23 листопада 1921 р. були підписані протоколи про наміри союзних міждержавних угод з Грузією, 28 листопада з Азербайджаном. Союзники планували надавати «взаємну допомогу дипломатичним і політичним шляхом у справі захисту політичної незалежності», об'єднати зусилля «у спільній боротьбі проти РСФРР», а у разі втручання у боротьбу на боці Москви третьої сторони – УНР, Грузія, Азербайджан і Північний Кавказ мали «діяти проти неї спільно»³⁵.

16 березня 1921 р. у Москві було укладено договір про дружбу і братерство між РСФРР і Турецькою республікою, де йшлося про заборону утворень чи

²⁹ Галатир В., Гродовський О., Коцюк В. Документи ЦДАВО України про фінансове забезпечення посольства УНР в Османській імперії у 1920–1921 роках // Архіви України. 2021. С. 101–121.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 285. Арк. 16, 80.

³¹ Швидкий В. Посольство Олександра Лотоцького та його заходи щодо визнання незалежності української церкви (Константинополь, 1918–1920 роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий зб. наук. праць. 2005. Вип. 14. С. 42.

³² ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 2. Спр. 149-а. Арк. 1–4.

³³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Арк. 49.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Арк. 13.

³⁵ ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Арк. 23–27.

перебування на їх території організацій чи груп, які претендують на роль уряду іншої сторони або частину її території, мають на меті боротьбу з іншою державою. 2 січня 1922 р. аналогічну угоду в Анкарі уклала УРСР³⁶. Я. Токаржевський-Карашевич, виїхавши ще 1921 р. до Тарнова, з 1 червня 1922 р. доручив Л. Лісняку виконувати обов'язки генерального консула УНР в Стамбулі та керувати посольством, надалі воно існувало ще деякий час лише формально³⁷.

Таким чином, посольство УНР в Османській імперії попри труднощі здійснювало суттєвий вклад в утвердження української державності на міжнародній арені, репрезентуючи її за кордоном та вирішуючи нагальні на той час справи.

УДК 930.2 : [82-94 : 355.081Петрів]] : 94 (477) «1917/1918»

Анатолій Філінюк

e-mail: afilinyuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2659-114X>

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Україна, 32300, м. Кам'янець-Подільський, Татарська, 14*

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКО-ТАТАРСЬКІ ВЗАЄМИНИ В 1917-1918 РР. ЗА СПОМИНАМИ ГЕНЕРАЛА ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА

Всеволод Миколайович Петрів за національним походженням по батьковій лінії швед і по материнській – норвежець, син генерала, бойовий офіцер царської армії періоду Першої світової війни. Напередодні Лютневої революції в Росії був начальником штабу 7-ої Туркестанської стрілецької дивізії у чині полковника. З початком Української національно-демократичної революції перейшов на бік Української Народної Республіки, взявши на себе оцінку майбутніх подій «під кутом поневолених, зокрема українського народу, в ім'я законних інтересів якого і культурних прав, надбаних ним його історією, пішли сотні тисяч людей на смерть у боротьбі, знуцанні концентраційних таборів смерті, в шеренгах яких як свідомий син землі Української...»³⁸.

У 1917 р. організував з українців Західного фронту Гайдамацький полк імені козацького отамана Костя Гордієнка й, здійснивши прорив і подолавши величезні труднощі, привів його в Київ у розпорядження Центральної Ради для захисту УНР від більшовиків у найгарячіших місцях. Зокрема, здобув штурмом головний оплот більшовиків завод «Арсенал» у Печерському районі Києва³⁹, на теренах Лівобережної України (Слобожанщина, Полтавщина), у

³⁶ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття): Монографія. Київ: МП Леся. С. 270.

³⁷ Матяш І.Б. Українська консульська служба 1917-1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ, 2016. С. 231.

³⁸ Сергійчук В. Багнетом і пером у боротьбі за Українську державу // Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2004. С. 10.

³⁹ Історія українського війська / [під заг. ред. В. Павлова]. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. С. 304.

складі Севастопольської групи під командуванням П. Болбочана брав участь у Кримському поході⁴⁰. Пізніше, в уряді Директорії В. Петрів очолював військове відомство, був начальником Генерального штабу, здобув військове звання генерал-хорунжого.

В. Петрів вів систематично щоденник, що дозволило йому згодом написати й видати друком чотиритомні достатньо докладні спогади. У третьому томі спогадів значну увагу приділив кінно-гайдамацькому полку ім. К. Гордієнка, який разом із другим Запорізьким піхотним полком входив до першої групи Запорізького корпусу під командуванням полковника П. Болбочана та здійснив Кримський похід в останній декаді квітня 1918 р.

Спогади засвідчують, що В. Петрів виявився вправним дипломатом і блискучим аналітиком міжнаціональних взаємин. Характеризуючи стан тодішнього кримського суспільства, він відзначив чотири нації – татарів, українців, росіян і німців, які змагалися за рішучий вплив у ньому. Характеризуючи настрої мешканців Криму, влучно зауважив про високу чутливість татарських народних мас до революційних кличів і настроєність в їх національно стислих формах проти російської революції.

Українці для них були дещо новим невідомим, що несло на вістрях своїх багнетів гасло: визволення з-під російського визиску, а якщо до того додавалось ще й соціальні гасла в формах трудового права на землю, то успіх був певний. Німці для татарських трудових мас були «явищем одіозним» і тому, коли в українців «почався з ними конфлікт, ці маси стали рішуче на наш бік, так як рішуче і активно ставали вони проти всього російського»⁴¹.

Виділивши в окрему групу татарську буржуазію, автор відзначив її як впливову своїми сугестіями колишніх володарів, давного та в забутій перспективі, ніби й кращого минулого; сугестіями магометанської спільної та дуже монархічної віри та однаковістю побуту. Вона нічого не мала проти націоналістично-шовіністичних гасел, вважаючи їх засобом для заміни в національно-економічній силі різних буржуазних груп на її користь, але рішуче була проти соціальних гасел боротьби. Ще одну невеличку, але дуже своєрідну групу представляли літвініки-лікуванці, або всякі провідники, обслуга та інші, які були проти революції взагалі, бо вважали її небезпечною для свого існування, але не були проти змін у національних відносинах, зокрема з економічних і атавістичних причин.

Цікаві міркування В. Петрів висловив щодо української групи Криму, підкреслюючи її меншу ворожість до татар і як таку, що більше відчувала національну революцію. У сприйнятті автора, «цю групу хвилювали чутки з України та про Україну, врешті, остаточно запаморочило її появлення українських військ та ще разом із німцями. Тому ця група зайняла якесь невиразне нейтральне становище та лише тоді, коли наш конфлікт із німцями набрав ширшого розмаху, то вони «повільно та рішуче почали ставати на... татарський бік»⁴².

У спогадах відзначено, що по мірі просування відділів полку навколо

⁴⁰ Буравченков А.О. Петрів Всеволод Миколайович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 2011. С. 185.

⁴¹ Петрів В. Споми́ни з часів Української революції (1917–1921). Ч. III. Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина», 1930. С. 88, 89.

⁴² Петрів В. Споми́ни з часів Української революції (1917–1921). Ч. III. С. 89–90.

нього гуртувалися татари, поповнюючи його ряди озброєними і частково з кінним забезпеченням бійцями. Завдяки цьому були сформовані окремі татарські підрозділи на чолі з українським командиром. Більше того, до нього примкнула сотня турків із 200 осіб, які перебували на роботах на побережжі й прийшли допомагати братам по вірі. Винятково важливим для України стало остаточне налагодження взаємин і підписання угоди про співпрацю з татарським урядом в Янкой з його військовими формуваннями⁴³.

Однак позитивні тенденції в розвитку українсько-татарських відносин у квітні 1918 р. під час Кримського походу військ УНР і домовленості з татарами залишилися нереалізованими через виведення українського угруповання з півострова у відповідь на ультиматум німецького військового командування.

УДК 94 (560+477) «1920-1925»

Олег Купчик

e-mail: Kupchuk@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9908-3752>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ ТА УСРР (ПОЧАТОК 1920-Х РОКІВ)

Після закінчення Першої світової війни Кремль спробував у чорноморському регіоні створити «антиімперіалістичний блок». До нього намагався долучити Туреччину. У Кремлі сподівались на радянсько-турецьке зближення, обумовлене не вигідним для турків Севрським мирним договором 1920 р., міжнародну ізоляцію і війну Антанти проти уряду М. Кемаля. Більше того, Туреччина тоді воювала проти Греції і була зацікавлена у радянській фінансовій і військово-технічній допомозі. Примітно, що у Кремлі майбутню організацію охарактеризували як «Антанту східних народів». Її неформальним лідером мала стати УСРР, а створенню сприяло укладення 16 березня 1921 р. між РСФРР і Туреччиною договору «Про дружбу і братерство».

У розвиток радянсько-турецьких відносин 17 квітня 1921 р. Туреччина і УСРР уклали конвенцію «Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих». Уповноваженим Туреччини у справах репатріації в УСРР було призначено Різу-бея (аташе посольства в РСФРР). Опісля перейшли до переговорів щодо укладення політичного договору. 16 серпня 1921 р. головою «надзвичайної дипломатичної місії» призначено М. Фрунзе⁴⁴.

Через грецький наступ в Анатолії Туреччина і УСРР домовились про переговори в Анкарі. Делегація УСРР прибула 13 грудня і конференція

⁴³ Петрів В. Спомини з часів Української революції (1917-1921). С. 92, 93, 97, 101.

⁴⁴ Купчик О. Встановлення дипломатичних відносин між УСРР і Турецькою Республікою (1920-1922) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2007. № 91-93. С. 104-105.

розпочалась 25 грудня 1921 р. УСРР представляли М. Фрунзе, радник НКЗС А. Ждан-Пушкін. Туреччину представляли глава МЗС Ю. Кемаль, його заступник – Мунир-бей. Вже 30 грудня 1921 р. М. Фрунзе повідомив голову українського РНК і НКЗС Х. Раковського про те, що текст угоди погоджено.

Конференція завершилась укладенням 2 січня 1922 р. між Туреччиною і УСРР договору «Про дружбу і братерство». Його підписали М. Фрунзе і Ю. Кемаль. Договір складався із преамбули і 16 статей. Він затверджував взаємне офіційне визнання (ст. 2), положення про те, що питання статусу Чорного моря і проток має вирішуватись на конференції чорноморських держав (ст. 4), положення про те, що режим у Чорноморських протоках не може бути визначений без участі чорноморських держав (ст. 5), між двома державами встановлювались дипломатичні відносини (ст. 15). 15 березня 1922 р. договір ратифікували ВНР Туреччини. ВУЦВК затвердив його 23 березня. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 23 червня 1922 р. у Харкові.

Примітно, що у делегації УСРР було багато військових (сам М. Фрунзе як командувач збройних сил України та Криму). Тому очевидно, що делегація неофіційно виконувала «військово-дипломатичне завдання». Нині знаємо, що 21 грудня 2021 р. М. Кемаль провів із М. Фрунзе переговори. Він просив надати фінансову і військово-технічну допомогу. Ще з 2021 року Кремль таємно надавав туркам щорічну грошову допомогу в 10 млн. крб. золотом.

Під час переговорів М. Кемаль заявив, що «вони остаточно орієнтуються на УСРР і РСФРР». Глава МЗС Ю. Кемаль запевняв, що «союз з радянськими країнами буде фундаментом усієї політики Туреччини». Проте він водночас натякнув на те, якщо Кремль відмовить у допомозі, то «уряд розпочне переговори з Великою Британією, а його на посаді міністра закордонних справ змінить Бекір Самі-бей (прозахідний діяч – авт.)». Зрештою М. Фрунзе повідомляв з Анкари, що «настав момент прив'язати до себе турків» і переконав Кремль надати допомогу. Туреччина отримала гроші і зброю⁴⁵.

Завдяки цій допомозі турецька армія перемогла греків у битві біля Домлу-Пінара. Муданійську мирну угоду з Грецією 11 жовтня 1922 р. було укладено на запропонованих Туреччиною умовах. Пізніше воєнний історик М. Корсун відзначав, що «методичний хід Сакарійської операції, яка зумовила повну поразку грецького війська, нагадує блискавичні успіхи Червоної Армії... У підготовці цієї операції відчувається хист М. Фрунзе як полководця, який відвідав Туреччину в 1921-1922 рр.». Проте на Лозаннській мирній конференції (1922-1923 рр.) уряд М. Кемалья, під тиском британців, погодився на прохід через протоки Босфор і Дарданелли «військових кораблів усіх країн», що фактично забезпечило британському ВМФ контроль над цими протоками.

У свою чергу, Кремль надалі вивчав можливість «радянзації» Туреччини. Проте він не погодився на відкриття в Анкарі повноважного представництва УСРР. Тому обов'язки повпреда з вересня 2021 року виконував торгпред О. Золотарьов, а з червня 2022 року – російський повпред С. Аралов. Натомість до російської дипмісії увели «радника з українських справ»⁴⁶.

⁴⁵ Купчик О. «Використовуючи один одного»: взаємовідносини між УСРР і Турецькою республікою на початку 1920-х років // Україна – Туреччина: історія культурних зв'язків та співробітництво на сучасному етапі: зб. наук. праць. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. С. 121-123.

⁴⁶ Купчик О.Р. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920–1923 рр.): «між українською формою та радянським змістом». Тернопіль: Терно-граф, 2011. С. 87-88.

3 червня 1921 р. у Константинополі функціонувала «Торгівельна делегація РСФРР на Близькому Сході», яку очолив Б. Кудіш. В її складі організували «Торгівельна делегацію УСРР на Близькому Сході». Її очолив С. Брук. 2 січня 1922 р. український раднарком і республіканський уряд М. Кемаля уклали «Договір про дружбу і братерство», відповідно до ст. 12 якого домовились щодо «вільного і безперешкодного пересування людей і товарів між обома країнами». Вже 15 січня 1922 р. затверджено «Торгівельну делегацію УСРР». Торгпредом призначено О. Золотарьова.

О. Золотарьов оцінив Константинопольський ринок як важливий для постачання продовольства у південні регіони України, а також для реалізації окремих видів сировини. Зважаючи, що ціни на Лондонському ринку залишались дешевшими, пропонував продавати на Стамбульському ринку лише промислові фабрикати, а також тютюн, спирт, сіль та каустичну соду.

Через пов'язаність у торгівлі з Туреччиною у 1921 році «Укрзовнішторгу» підпорядкували Кримське відділення НКЗТ («Кримзовнішторг»). Воно мало забезпечити Крим продуктами харчування, медикаментами, одягом, медичним і санітарним устаткуванням й сприяти відновленню ролі Криму як здоровниці.

У зв'язку зі створенням СРСР і подальшою централізацією влади в сфері зовнішньої торгівлі, 11 вересня 1922 р. торгпредом УСРР в Туреччині призначено російського торгпреда. До початку 1923 року діяльність торгпредства УСРР в Стамбулі щодо експорту й імпорту товарів була зведена до мінімуму. Загалом експорт УСРР до Туреччини за 1921-1923 рр. склав 4 млн. 190 тис. 800 турецьких лір. Експорт за цей період склав 961 тис. 600 лір⁴⁷.

УДК [94 : 327] (47+520) «1925/1938»

Людмила Вовчук

e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО КОНСУЛЬСТВА ТУРЕЧЧИНИ В ОДЕСІ (1925-38 РР.)

Українсько-турецькі відносини мають давню та багатовікову історію, маючи у своєму розвитку як злети, так і падіння. Туреччина була однією з перших держав, яка визнала Українську Народну Республіку та встановила з нею дипломатичні відносини. Туреччина була й серед перших, хто виявив бажання у підписанні «Договору про дружбу та братерство» з радянською Україною, який став основою активізації дипломатичних, торговельно-економічних, культурних і наукових зв'язків між країнами.

Після підписання репатріаційної конвенції, у 1922 р. в Одесі було

⁴⁷ Купчик О. Туреччина в зовнішній торгівлі УСРР (1921-1923 рр.) // Україна дипломатична. Київ, 2018. Вип. XIX. С. 127-128.

створено Репатріаційну місію Туреччини. Місія складалася з двох осіб: уповноваженого представника Лютфі-Ікрі та секретаря Ізмаїла Шарат-Едіна. На початку червня 1925 р. уряд Туреччини, враховуючи стратегічну важливість Одеси, відкриває тут своє генеральне консульство. Першим очільником Турецького консульства в Одесі у 1925 р. був призначений Мюніф-бей, який прибув до України 4 червня 1925 р., а віце-консулом Дервіш-бей, що з'явився у середині травня.

Останній по прибутті відразу зробив декілька заяв про важливість розвитку торгівельних відносин між Туреччиною та СРСР. Його слова підтвердив генеральний консул Мюніф-бей, який у своїх інтерв'ю радянській пресі 4 червня 1925 р. відзначав, що «головним завданням організації в Одесі турецького консульства є зміцнення та розвиток торгівельних відносин між Туреччиною та СРСР». Таким чином, основною задачею генконсульства було, насамперед, сприяння розвитку торговельно-економічних відносин між Туреччиною та УСРР, які протягом 1920-х рр. характеризуються своєю інтенсивністю⁴⁸.

Як і більшість тогочасних іноземних дипломатичних представників, що діяли в радянській Україні, турецькі консули здійснювали інформаційну діяльність, висвітлюючи внутрішню ситуацією як у самому консульському окрузі, так і за його межами. У своїх звітах до турецького уряду консули надавали інформацію щодо діяльності Одеського порту, де особлива увага приділялася кількості прибулих іноземних кораблів; розвитку важкої, харчової промисловості, сільськогосподарської діяльності. Також цікавилися ситуацією на селі, особливо упродовж 1932-33 рр. Активну участь дипломатичний корпус Туреччини брав і в налагодженні культурного співробітництва⁴⁹.

Таблиця 1. Дипломатичний корпус турецького консульства в Одесі (1925-1938 рр.)⁵⁰

посада	ім'я	час перебування на посаді
консул	Мюніф-бей	05.1925-?1926
-- «» --	Кіяміль Мумтаз-бей	1929-1930
-- «» --	Фауд Іззет-бей	?1930-1931 (1932)
-- «» --	Субхі Хаїр-бей	1931-1933
генеральний консул	Рауф Хайрі-бей	1933-1937
консул	Малкос Алі-Різа	04.1937-03.1938
віце-консул	Дервіш-бей	05.1925-1926
-- «» --	Хатіф Супхі-бей	?1929-1930
-- «» --	Зеккі Джаміль-бей	1930-1935
-- «» --	Селім Рауф Сарпер	1928-1929, 1935-1937
-- «» --	Тургуло	1933-1935
секретар	Володимир Каншин	1927-1935
-- «» --	Тейфук-озе	?

⁴⁸ Вовчук Л. Турецьке консульство в Одесі (1925-1938 рр.) // Сходознавство. 2023. № 92. С. 4, 7. DOI: <https://doi.org/10.15407/skhodoznaystvo2023.92.003>

⁴⁹ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s) // Емінак. 2023. 1 (41). С. 173. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).628](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).628)

⁵⁰ Vovchuk L. Foreign Consulates in Odesa (1920s – 1930s)... С. 174.

-- «» --	Узен Мешет Медеік	?
-- «» --	Тедефік-бей	?
-- «» --	Емді Ерер	?
канцлер-секретар	Суад-бей	1925-?1926
канцлер консульства	Зеккі Джаміль-бей	1926-1930

З 1934 р. радянсько-турецькі відносини почали погіршуватися. Особливо це стало помітно після підписання Конвенції про статус проток або Конвенції Монтре (20 липня 1936 р.). Прихід до влади в Туреччині у 1937 р. Джелал Баяра не сприяв покращенню відносин з Москвою, не дивлячись на те, що 8 жовтня того ж року Туреччина підписала з Радянським Союзом угоду про торгівлю і мореплавання та угоду про комерційні платежі. Напередодні Другої світової війни розбіжності та суперечки між Москвою та Анкарою вже були зовсім очевидними. Проблема чорноморських проток та активізація турецьким урядом відносин із західним світом лише посилювали стагнацію радянсько-турецьких відносин.

Погіршенню дипломатичних відносин між країнами сприяло скорочення у 1938 р. урядом СРСР своїх консульських установ у Туреччині. Для досягнення паритету у цьому питанні Туреччина на вимогу радянського уряду повинна була скоротити наявність своїх консульств на території СРСР. Така політика була продиктована бажанням зменшити присутність іноземних дипломатів в СРСР. Як зазначав посол Німецького Райху в СРСР Вернер фон дер Шуленбург: «радянський уряд в даний момент досить наляканий, бачить скрізь шпигунів, вбивць і диверсантів, а іноземні консульства він вважає осередком всіх цих злочинів». Тому, у березні 1938 р. турецький уряд закрив своє консульство в Одесі⁵¹.

УДК 94 (477) «1920/1925»

Віктор Савченко

e-mail: Lanjeron15@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5949-2263>

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського,

Україна, 65000, м. Одеса Старопортофранківська, 26

ТУРЕЧЧИНА ПІД ПРИЦІЛОМ РАДЯНСЬКИХ ШПИГУНІВ З ОДЕСИ

Сьогодні, коли Україна в жорсткій боротьбі відстоює своє право на свободу, а по всьому світу фіксуються російські шпигунські мережі, необхідно згадати уроки історії, уроки боротьби проти домінування Москви, яке вона традиційно прагне нав'язати незалежним країнам. Упродовж 1918-1923 рр. під прицілом радянських шпигунів опинилася й Туреччина. Національні,

⁵¹ Вовчук Л. Турецьке консульство в Одесі (1925-1938 рр.)... С. 8, 10.

релігійні, соціальні конфлікти, поразки на фронтах, наявність великої кількості громадян колишньої Російської імперії (солдат армії Врангеля, мешканців Карської області), формували стан хаосу в Туреччині, в якому було легко легалізувати шпигунську резидентуру.

У 1920-1922 рр. численні радянські агенти працювали в Стамбулі з метою розкладання армії Врангеля (до 60 тис. чол.) та формування з допомогою «ренегатів» шпигунської мережі «світової революції». У січні 1920 р. поліція країн Антанти арештувала у Стамбулі групу «пропагандистів-більшовиків з Одеси» на чолі з «доктором Зайцевим»⁵². Агентурно-розвідувальною діяльністю та диверсіями в Стамбулі займався одеський відділ «Закордоту» (Закордонний відділ ЦК КП(б)У), який діяв спільно з іншими шпигунськими центрами: Реєстраційним бюро (Реєстраційним управлінням Реввійськради Польового штабу РСЧА), розвідкою Комінтерна (Відділа міжнародного зв'язку ВККІ), розвідкою радянських військ України і Криму, розвідкою «іноземного» Особливого відділу ВУЧК⁵³.

Одним з головних «центрів» вказаних структур була Одеса – морська брама України. Чекістську вербовку в Одесі протягом 1920-1922 рр. проводили П. Подзаходніков (один з керівників одеського ЧК) та А. Грінштейн (керівник одеського відділу «Закордот», що з 1922 р. функціонував в системі ВЧК). Саме в Одесі та в Криму колишній анархіст П. Подзаходніков зміг завербувати анархістів – «ренегатів» (бойовиків Південної федерації анархістів) М. Чуднова та Л. Луговика, що мали довгий послужний список в організації терору та експропріації. У 1921 р. М. Чуднов намагався організувати акти терору проти лідерів російської еміграції, був в одній групі з О. Ревзіною (псевдо «Феррарі»), з якою у 1918 р. вони разом воювали в одному анархістському загоні «імені Бакуніна». 15 жовтня 1921 р. у водах Босфору біля Стамбула О. Ревзіна-Феррарі здійснила замах на головнокомандувача «Русской армией» П. Врангеля, який не увінчався успіхом⁵⁴.

На початку 1922 р. до Стамбулу прибув Л. Луговик та «значна кількість інших чекістів», серед яких були агенти Озеров, Мадебадзе, Мгаловишвили, невідомі члени стамбульської «Групи III-го Інтернаціоналу»⁵⁵.

Активне формування радянської мережі в Туреччині починається після підписання між Росією та Великими національними зборами Туреччини договору «про дружбу і братерство». Після чого в Анкарі, Карсі, Трапезунді, Самсуні були відкриті радянські дипломатичні місії, які й здійснювали шпигунську діяльність. Серед таких, наприклад, радянське дипломатичне представництво в Анкарі, де упродовж 1922-1923 рр. Повноважний представник радянської Росії у Туреччині С. Аралов (організатор військової та агентурної розвідки РСЧА) та секретар військового аташе А. Маліков займалися просуванням «світової революції» на теренах вмираючої Османської імперії, підтримуючи комуністичний рух в Анатолії.

Підписання на початку 1922 р. Договору про дружбу та братерство між

⁵² Державний архів Одеської області. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 583. Арк. 8.

⁵³ «Закордот» в системі служб радянської України. Збірник документів. Київ: Вид. СБУ, 2000. С. 27-33.

⁵⁴ Колпакиди А., Прохоров Д. КГБ: спецоперации военной разведки. Москва: АСТ, 2000. С. 49-50.

⁵⁵ Русская военная эмиграция 20-х-40-х годов. Док. и мат. Т. 1. Кн. 2. Москва: Гей, 1998. С. 314, 577-591.

Туреччиною та Радянською Україною, дало можливість під дипломатичним прикриттям збільшити радянську агентурну присутність в Туреччині⁵⁶.

З проголошення у 1923 р. Туреччини республікою, іноземні війська змушені були залишити Стамбул. Як наслідок змінилася й структура агентурної радянської мережі в Туреччині. Головним резидентом Іноземного відділу ДПУ в Анкарі, а потім у Стамбулі став Є. Гольденштейн, а організатором «активної розвідки» – П. Шатаєв (колишній македонський бойовик)⁵⁷. До шпигунської мережі був залучений тимчасовий повірений у справах СРСР в Туреччині (заступник повноважного представника) Лев Величко – колишній журналіст, якого у 1920 р. завербував одеський «Закордотом».

У 1923 р. радянський розвідник Семен Мирний став радником повпредства УРСР у Туреччині, тимчасовим повіреним у справах СРСР в Туреччині (з 1924 р. другим секретарем повноважного представництва СРСР у Туреччині)⁵⁸. У 1920 р. він працював у підпіллі в Криму та у одеському відділенні «Закордоту», разом з М. Чудновим, Л. Луговиком⁵⁹. А військовим аташе при цьому повпредстві став Карл Звонарьов-Звайгзне, який з 1920 р. працював у агентурному відділі Реєструпра, згодом став першим помічником начальника Розвідупра РСЧА.

Упродовж 1924-1926 рр. керівником резидентури ДПУ у Туреччині був Зиновій Вілянський («Волович»). У той же час торгові представництва СРСР у Туреччині формувалися також як центри шпигунської діяльності. Радянські торгові представники у Туреччині, за сумісництвом, були представниками Разведупра, розвідки Комінтерн та «керуючими» комуністичних осередків у Туреччині. Яскравим прикладом може послугувати радянський «бізнесмен» та уповноважений нафтового тресту «Нафтосиндикат» М. Островський, який вміло поєднував організацію експорту радянської нафти з шпигунськими функціями.

Радянський шпигунський центр (розвідок «Закордоту», Комінтерну, Регеступра РСЧА, ЧК-ДПУ) у Туреччині у першій половині 1920-х рр. займав особливе місце в планах домінування Москви на Близькому Сході. Радянські резиденти в Анкарі та Стамбулі здійснювали керівництво таємною шпигунсько-диверсійною діяльністю у Туреччині, Болгарії, Югославії, Румунії, Єгипті, Сирії, Палестині та на Аравійському півострові. В той же час радянська агентура, під маскою представників «дружньої країни», намагалася підірвати державний устрій в самій Туреччині, роздмухуючи ідею «світової революції в Азії», підтримуючи в цій країні комуністичне та анархічне підпілля, курдських та вірменських сепаратистів.

⁵⁶ Сергійчук Б.В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті XX століття: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2011. 19 с.

⁵⁷ Булавін О. Іноземці на службі радянської розвідки. Луцьк: Терен. 2014. С. 176.

⁵⁸ Галущенко О. Етнополитические взгляды Абрама Львовича Гринштейна (1890–1937) // Conferința «Simpozionul internațional de etnologie». Chișinău, 2023. P. 85.

⁵⁹ Савченко В., Сапожников І., Поляруш І. Моці Кантемирів, золото Румунії та дипломаті-аферисти (про «відлигу» 1930-х рр. у радянсько-румунських стосунках) // Південний захід. Одесика. 2024. Вип. 35. С. 130-139.

УДК 929 : [327 : 32-051] (477 : 560) «1929/1935»

Анна Суходолова

e-mail: anna.sukhodolova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6958-1411>

Університет Мармара,
Туреччина, 34722, м. Стамбул кампус Їозтепе

ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНИ ТУРЕЦЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ У ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА МУРСЬКОГО «УКРАЇНА ТА ЇЇ БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ» (1930 Р.)

Володимир Мурський був представником екзильного уряду УНР в Туреччині з 1929⁶⁰ по 1935 рік. На другому році своєї діяльності в Стамбулі вийшла друком його книжка «Україна та її боротьба за незалежність» (1930 р.), якою він презентує Україну турецькому читачеві. Ця праця Мурського побачила світ турецькою мовою і наразі українською не опублікована, що ускладнює аналіз тексту українськими науковцями. З метою усунення цієї прогалини авторкою було здійснено повний переклад її українською мовою.

У праці «Україна та її боротьба за незалежність» міститься 11 розділів⁶¹: Українське питання та Європа; Україна: землі, населення, економічні статки; Історія України. Національна просвіта; Незалежний український уряд (1917-1920); Українська Радянська Республіка; Українська освіта під більшовицьким керівництвом; Українізація і національна політика більшовиків; Соціальна політика більшовиків; Економічна експлуатація України; Епоха терору; Українські емігранти та їхня діяльність. Також є післяслово, список використаних джерел, передмова, написана Джафером Сейдахметом⁶² – лідером кримськотатарської діаспори, та мапа України. Особливої уваги заслуговують також джерела, використані Мурським для підкріплення власних тез.

У першому розділі В.Мурський показує Україну, покинуту напризволяще Європою, яка прагнула не дратувати Росію. При цьому Мурський підкреслює, що імперська політика Росії притаманна не лише більшовикам, для цього використовуючи цитати антибільшовиків Пешехонова та Мілюкова⁶³ з імперським наративом.

У другому та третьому розділах автор коротко описує історію України, доводячи її окремішність. Для цього він посиляється на праці іноземних авторів, таких як Боплан і Мотіель, Робер, Фульє і Гюнтер. Також до іноземних джерел Мурський звертається⁶⁴ в розділі «Економічна експлуатація України», де завдяки ним розповідає про голод на українських землях, спричинений конфіскацією збіжжя Москвою.

⁶⁰ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. Ф. 1. Спр. 7408, Т. 1 (додаток № 10). Арк. 184.

⁶¹ Murskiy V. *Ukrayna ve İstiklal Mücahedeleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1930. 226 s.

⁶² В українській літературі прізвище пана Джафера зазвичай пишеться як «Сейдамет». Тут використано так, як підписано переднє слово до книжки «Україна та її боротьба за незалежність».

⁶³ Murskiy V. *Ukrayna ve İstiklal Mücahedeleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1930. S. 17.

⁶⁴ Murskiy V. *Ukrayna ve İstiklal Mücahedeleri*. S. 27-28, 31, 160-162.

У розділі про «Незалежний український уряд (1917-1920)» Володимир Мурський демонструє коротку історію незалежності України, повну непорозумінь як всередині країни, так і поза нею; і яка була втрачена у неможливій війні: «Кожен клопоть батьківщини був розтоптаний ворожим чоботом. А тому всюди треба було оборонятися, на всі боки треба було наступати... Хтозна, скільки ще років українському народові до встановлення незалежності і порятунку з російського ярма»⁶⁵.

В наступних розділах, які стосуються перебуванню України під владою більшовиків, наголошується на володінні Україною значними природними ресурсами, які більшовики нещадно експлуатують, винищуючи або русифікуючи українське населення. Для цих розділів Мурський використав цікавий прийом: майже всі свої тези він підкріплював офіційними повідомленнями в найактуальніших комуністичних виданнях останніх років (майже всі джерела датуються 1927-1929 рр.), яким більшовики не могли нічого протиставити. Найширше він використовує комуністичну пресу: газети «Пролетарська правда» (Київ), «Известия», «Красная газета», «Военный вестник», «Правда», «Плановое хозяйство» (Москва), «Комуніст», «Український комуніст», «Вісті» (Харків), повідомлення агенції ТАСС тощо. Також офіційні зведення про перепис населення, зведення з партійних з'їздів, ухвалені бюджети, статистика, опубліковані економічні показники⁶⁶.

Про частковий успіх донесення Володимиром Мурським основних тез свідчать анонси книжки «Україна та її боротьба за незалежність» у найбільших тогочасних газетах Туреччини «Джумхурієт» та «Міллієт». Обидва анонси радять цю книжку своїм читачам. Проте «Джумхурієт» наголошує, що видання надає інформацію про «важливу країну, яка вельми цікавить турків і увесь тюрський світ» і що «Туреччина пролила багато крові на захист України, щоб не дати Росії поглинути навколишні країни і не стати Туреччині страшним сусідом»⁶⁷. У той же час «Міллієт» залишилася глухою до тез Мурського про окремішність України та анонсує книжку як «один із творів, які належить прочитати, щоб розуміти російський світ. [...] А знати Росію – необхідність, яка не потребує додаткових пояснень»⁶⁸.

⁶⁵ Murskiy V. Ukrayna ve İstiklal Mücadeleleri. S. 82-83.

⁶⁶ Murskiy V. Ukrayna ve İstiklal Mücadeleleri. S. 30, 166-167, 174.

⁶⁷ Ukrayna // Cumhuriyet. 1930.20.12.

⁶⁸ Ukrayna // Milliyet. 1930. 22.12.

УДК 327 (4-11-191.2+477) «19/20»

Анатолій Глушковецький

e-mail: hlushkovetskyi.anatoliy@kpmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3197-4580>

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка,

Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14

Лариса Підгірна

e-mail: ester.globus@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0197-8011>

Кам'янець-Подільський національний університет

університет імені Івана Огієнка,

Україна, 32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14

ВІДГУК СТАТТІ СЕСІЛЬ ҐАНБАРІ «ВІЛЬНА УКРАЇНА, ЯК ГАРАНТІЯ БЕЗПЕКИ НА СХОДІ ЄВРОПИ» У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАМБУЛА (1929 Р.)

У січні 1929 р. у консервативному британському виданні «The National Review» була опублікована стаття відомої англійської письменниці і громадської діячки Сесіль Ґанбарі під назвою «Вільна Україна, як гарантія миру на сході Європи»⁶⁹. Стаття отримала широкий копірайт у провідних європейських виданнях, зокрема, у польському виданні «Głos Prawdy» і закономірно викликала чимале занепокоєння у радянських спецслужб⁷⁰.

Головною думкою статті С. Ґанбарі є таке твердження: як тільки у польських газетах пролунає бодай слабкий відголосок симпатії до українців, як радянська преса одразу починає «бити в набат» і писати про те, що готується новий «хрестовий похід» західної буржуазії в спільноті із польською супроти країни Рад. Таким чином радянці намагаються заглушити багатомільйонний голос «забутого історією» українського народу.

Далі, С. Ґанбарі тезово, проте, деталізовано і цілком точно окреслює головні віхи багатовікової національно-визвольної боротьби українського народу проти московських поневолювачів, що демонструє цілковиту обізнаність англійки з цього питання. Зокрема, діячка зазначає, що проблема самостійної України однаково була неприйнятною як у царській, так і радянській Росії. Однак, жоден із європейських об'єктивних спостерігачів не зможе заперечити той факт, що немає такої сили, яка б була здатна задусити непохитну волю народу, який так палко жадає собі вільного буття. Право на самовизначення – головний принцип, на якому базується новий порядок речей, завойований у Великій війні⁷¹.

На її думку упродовж всієї історії Київ тяжів до Європи, Москва до сходу. Всі українські державці (І. Виговський, П. Дорошенко, І. Мазепа, В. Капніст,

⁶⁹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 46-48; З преси // Тризуб. Тижневик. 27 січня 1929. Число 5 (161). С. 17-18.

⁷⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 45.

⁷¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 46, 47.

С. Петлюра) намагалися знайти союзників (Польщу, Туреччину, Швецію, Німеччину, знову, Польщу) й укласти стратегічний військовий союз проти Москви, аби вибороти незалежність для своєї держави.

Знаменним для українців був 1917 рік, який подарував їм нові сподівання на визволення з-під московської влади. Ці стремління привели до укладення Брест-Литовського миру. У Києві влада перейшла до Центральної Ради. Заборонена росіянами протягом багатьох століть українська мова отримала статус державної. Однак, з жалем зазначає С. Ганбарі, що перший український уряд впав під натиском більшовиків; уряд гетьмана Скоропадського, що опирався на збройні сили Німеччини, був вигнаний, після нього була сформована Директорія на чолі із С. Петлюрою. Згодом молода Українська держава впала під натиском більшовиків. Українського вождя і народного героя С. Петлюру було підступно вбито. Тимчасовий уряд у вигнанні очолив А. Лівіцький. С. Ганбарі наголошує: «Складно усвідомити невігластво, що рухало Ллойд-Джорджем. Замість підтримати молоду Українську державу, він надав всю допомогу – гроші, зброю і війська армії Денікіна, який прагнув захопити Україну [...]. Адже, чи то більшовики, чи білогвардійці – вони однаково були ворогами для України. Якби Ллойд-Джордж підтримав український народ – сьогодні б Україна була вільним краєм [...]. Україна завжди була експансійною економічною базою для Росії [...] володіючи Україною та її природними багатствами Росія загрожує всій Європі [...]»⁷². Діячка констатує, що Ліга Націй, яка на словах покликана захищати інтереси малих народів і їх право на самовизначення, жодного разу не підтримала українців. Але свобода України дозволила б легалізувати своє право на самовизначення народам Кавказу⁷³.

С. Ганбарі резюмує: зацікавленість британської суспільної думки в незалежній Україні виходить за межі поточних політичних справ, адже демонструє застереження і проникливий погляд у майбутнє Європи, що є характерною рисою традиційної британської політики.

Стаття англійської письменниці глибоко зворушила представників української політичної еміграції. Представник ДЦ УНР в екзилі В. Филонович та очільник українських екзильних спецслужб В. Змієнко звернулися до керівників розпорошених по світу українських емігрантських громад і надіслали копію статті С. Ганбарі. Вони просили поширити статтю і надіслати на адресу британського видання у Лондоні подяку англійській письменниці⁷⁴.

Такі листи отримав і керівник Української Громади в Туреччині М. Забелло. У своєму листі В. Филоновичу він повідомив, що охоче виконає це прохання. Так само він запевнив у цьому і В. Змієнка. 3 березня 1929 р. М. Забелло за погодженням із активом Української Громади Туреччини направив листа С. Ганбарі, у якому висловив щире подяку письменниці за те, що вона перша з усіх представників прогресивної міжнародної спільноти відкрито стала на захист української незалежності і простими словами, вельми точно роз'яснила всій світовій дипломатії необхідність його якнайшвидшого вирішення цього питання⁷⁵.

⁷² ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 47.

⁷³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 47, 48.

⁷⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 48, 50, 53-53зв.

⁷⁵ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 4. Арк. 49, 51, 52.

Таким чином, стаття письменниці С. Ганбарі у відомому британському виданні «The National Review» стала публічним виявом антирадянських настроїв консервативної британської інтелігенції та публічною підтримкою української політичної еміграції у вирішенні питання української державності. Українська Громада Туреччини, на той час очолювана М. Забелло, долучилася до висловлення вдячності С. Ганбарі, чим продемонструвала єдність з іншими українськими емігрантськими спільнотами. Згодом, копії усіх листів, через очільника Української Громади Туреччини М. Забелло, завербованого ОДПУ, опинилися у руках радянських спецслужб⁷⁶.

УДК 025.29 : 93 (477+560) Агатангел Кримський

Володимир Підвойний

e-mail: lacivert@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1500-9633>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ «ТУРЕЧЧИНА» У КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

У доповіді аналізуються результати експлікації турецької теми на матеріалах бібліотеки-колекції Агатангела Кримського (БКК), яка локалізована у фондах НБУ імені В.І. Вернадського та дифузно представлена на архівних та бібліотечних платформах Інституту сходознавства НАН України ім. А.Ю. Кримського, бібліотеки Омеляна Пріцака та, частково, Звенигородського краєзнавчого музею імені Тараса Шевченка⁷⁷.

Тематичний аналіз експлікованої проблеми демонструє значний дослідницький і бібліофільський інтерес А. Кримського до «турецької» тематики. Поліжанрова дистрибуція артефактів БКК – історичні документи (літопис Наїми, оригінальні видання мандрівних нотаток Евлії Челебі, історичні узагальнення Печеві), туристичні путівники, звіти військових розвідок, аналітичні узагальнення з регіонознавства та краєзнавства Османської імперії – є доказом пріоритетності тюркологічного контенту в книгознавчих інтересах А. Кримського.

Значний інтерес для розкриття специфіки інтелектуальної біографії А. Кримського мають чернеткові видання прецедентних для української тюркології робіт фундатора БКК – «Історія Туреччини» та «Тюрки, їх мови та літератури».

⁷⁶ Підгірна Л. Микола Забелло (1892-1967 рр.): персональна біографія агента ОДПУ «Надія» // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. 2023. Т. 40. С. 205-220. URL: <https://drive.google.com/file/d/1f8NO8rn-oimka4Rlkgd2ymUdhtQEjPik/view>

⁷⁷ Підвойний Володимир. Місце бібліотеки-колекції Агатангела Кримського у сходознавчому дискурсі України // Східні традиції державотворення. Наукова серія: Світові традиції державного управління: Вип. IX. Київ, 2020. С. 142-152.

Історичний аспект топіку «Туреччина» ілюструють праці провідних туркологів Європи (J.F. Hammer-Purgstall, A. Lamartine, G. Migeon), польських та українських вчених. Деталізований аналіз периферійних територій Османської імперії, хронологічні зрізи історичного минулого сельджуцької, османської і республіканської доби, статистична інформація, результати соціологічних досліджень профілюють високий рівень раритетності БКК і моделюють необхідність розкриття її джерелознавчого потенціалу для українських істориків.

Лінгвістичний блок тематики увиразнюється соціолінгвістичними дослідженнями на теренах Османської імперії, перекладами прецедентних творів суфійської та диванної літератури. Рідкісним виданням у цьому тематичному кластері є перше видання «Граматики турецької мови» Ж. Дені⁷⁸, туркологічні праці В. Мінорського, Т. Груніна, Т. Кезми. Особливого практичного значення для розвитку лінгвістичної тюркології в Україні набуває серія термінологічних словників, створених для на основі турецької, азербайджанської та кримотатарської мови у 1920-30 рр.

Джерелознавчий потенціал окресленої тематики увиразнює картографічний контент зібрання (карти до історичних та туристичних путівників, маршрути наукових експедицій, мапи археологічних пошуків на теренах Османської імперії). Спеціальною субтемою для деталізації топіку «Туреччина» у структурі БКК є картографічні матеріали періоду турецько-російських протистоянь упродовж 19 – початку 20 ст.

Окремого висвітлення і узагальнення заслуговує візуально-графічний аспект тематики «Туреччина», потребує увиразнення раритетність збірок оригінальних світлин «Константинополь – Афіни – Корфу» (авторство – фотоартіль «Абдулла фререс»), тематичного альбому «Суецький канал» у виконанні майстра Загзакі.

Туркологічна скиба БКК може бути платформою для аналізу контактів турецьких вчених із провідними сходознавчими організаціями України 20-х рр. 20 ст. – ВУНАС, Кабінет арабо-іранської філології та тюркології, Київського кооперативного інституту. Обмін науковою літературою, очевидно, був надзвичайно активним, доказом чого є інсталяція у структурі БКК оригіналів примірника матеріалів Першого конгресу істориків Туреччини⁷⁹, посібники з турецької літератури 1930-х рр. Фуада Кьопрюлюзаде, орфографічні і тлумачні словники турецької мови на основі латинської абетки.

Тематично-сегментарний аналіз артефактів бібліотеки профілює джерелознавче значення бібліотеки та уможлиблює деталізацію процесів культурного та наукового обміну між вченими України та Турецької Республіки.

⁷⁸ Deny J. Grammaire de la langue Turque: Dialecte Osmanlı Par J. Deny, professeur a l'École des langues orientales; Bibliothèque de l'École des langues orientales vivantes. Paris, 1921.

⁷⁹ Birinci Türk tarih kongresi maarif vakâleti ve Türk tarihi tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir. Ankara: T.C. Maarif Vekâleti, 1932. XV. 631 s.

UDK 94 : 327] (498+560) «1923-1936»

Arthur-Viorel Tulus

e-mail: arthur.tulus@ugal.ro

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4368-7231>

Dunărea de Jos' University of Galati,

Romania, 800008, Galati, Strada Domnească 47

ROMANIA, TURKEY AND THE BLACK SEA IN THE INTERWAR PERIOD: FROM INTERNATIONALIZATION TO THE RIGHTS OF RIPARIANS

The ongoing war in Ukraine has reopened, at least at diplomatic and international relations levels, discussions concerning Black Sea geopolitics, especially on the status of the Bosphorus and the Dardanelles passages. The Regime of the Straits is what ultimately determines the opening or closing of the Black Sea, especially in exceptional circumstances such as those generated by military conflicts within the Pontic basin. The current legal status of the Straits has been established since the interwar period, because of evolving international law in this matter, but also as a necessary measure in establishing an international regime for the Straits that Russia would have to respect. Firstly, through the Lausanne Convention relating to the Regime of the Straits (July 24th, 1923), the Black Sea was opened to all ships in peacetime and under certain conditions in wartime, if Turkey would be neutral⁸⁰.

The Lausanne Convention also established an International Commission meant to oversee the keeping of the international regime of the Straits. A Romanian representative was present within this body, until its dissolution in November 1936. The Lausanne Convention was the triumph of the legal doctrine regarding the international nature of waterways, which provided for the supervision of freedom and equality of treatment for all flags, through international commissions of riparian states and representatives of major powers. Evidently, Lausanne hurt Turkey's interests as riverain, and the country sought all possible means to restore its full authority over the Straits. It achieved this through the new International Convention on the Regime of the Straits (Montreux – July 20th, 1936), by which it was given full rights by following the legal doctrine of the right of riparian states to their own territory (opposed to the Lausanne doctrine). In reaching this objective, Turkey needed international support, and found one if its biggest collaborators in Romania, even though Bucharest had more advantages from the Lausanne provisions⁸¹.

Our study means to analyze the reasons behind Romania's support for Turkey at the Montreux Conference, by looking at diplomatic documents and correspondence kept by the Romanian Ministry for Foreign Affairs; to compare the advantages and disadvantages between the two doctrines concerning the legal status of waterways; to compare the provisions of the two conventions.

Our methodology is based on documentation and content analysis of emblematical conventions and doctrines, of archival and historiographic material, and of secondary bibliography concerning the issue of the Straits, in contrast with observation, analysis and synthesis of recent information, circulated in the public space, relating to the Straits and the Black Sea's status within a wartime context.

⁸⁰ Tulus A.-V. Black sea geopolitics and the status of the straits in Romanian-Turkish diplomatic relations: from Lausanne to Montreux (1923-1936) // Eminak. 2024. № 3 (47). P. 283.

⁸¹ Ibid. P. 287-288.

УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА У ДОБУ ХОЛОДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ПОСТЫПОЛЯРНOSTІ

УДК 341.43 (47+57) «194/196»

Олег Бажан

e-mail: bazhancio@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Інститут історії України НАН України,
Україна, 01001, м. Київ, Грушевського, 4

ВИСЕЛЕННЯ КОЛИШНІХ ТУРЕЦЬКИХ ПІДДАНИХ З ЧОРНОМОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ У 1949 Р. (ЗА ЛАШТУНКАМИ ОПЕРАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ «ВОЛНА»)

Темі радянської депортаційної політики присвячено значну кількість праць у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Попри наявність значного доробку вчених про причини примусового переселення громадян за національною ознакою у віддалені місцевості Радянського Союзу залишаються маловивченими етнічні та регіональні особливості «боротьби» сталінського режиму із «соціально ворожими елементами» та потенційною «п'ятою колоною». Однією з мішеней радянської репресивної системи в 1930-1940-ті рр. стали колишні мешканці Османської імперії (турки, асирійці, вірмени, греки), число яких різко зросло на Закавказзі та Причорномор'ї під час Першої світової війни. Біженці з Туреччини у часи Великого терору з ярликом «іноземці та колишні іноземні громадяни» стали жертвами кампаній «боротьби з диверсійно-повстанським та шпигунськими кадрами розвідок капіталістичних країн» і «спецконтингентом, що підлягає виселенню» у період Другої світової війни.

Загострення протиборства Країни Рад з Туреччиною в другій половині 1940-х років (політичний та військовий тиск СРСР на турецький уряд з метою зняття обмежень для радянського судноплавства через Чорноморські протоки) призвело до сплеску чергової насильницької кампанії стосовно турків, греків, вірмен, асирійців, які мешкали у прикордонних союзних республіках, на підставі колишнього турецького громадянства. Підставою до примусового переселення стало рішення Кремля від 4 квітня 1949 р. про виселення турецьких громадян, турків, які не мають громадянства та колишніх турецьких громадян, які набули радянське громадянство з Чорноморського узбережжя та Закавказзя. На виконання вказівок вищого політичного керівництва міністр держбезпеки СРСР Віктор Абакумов підписав наказ за № 00183 від 28 травня

1949 року «Про виселення турецьких громадян, турок, які не мають громадянства, колишніх турецьких громадян, прийнятих в радянське громадянство, грецьких підданих, колишніх підданих, які не мають на теперішній час громадянства, і колишніх грецьких підданих, прийнятих в радянське громадянство, і дашнаків із сім'ями з території ГРСР, ВРСР, АЗРСР та Чорноморського узбережжя»¹, згідно з яким керівництво операцією по виселенню з Херсонської, Миколаївської, Одеської та Ізмаїльської областей «ворожого елементу» доручалося міністру держбезпеки УРСР генерал-лейтенанту Сергію Савченку та заступнику міністра держбезпеки генерал-майору Михайлу Попереку, а в межах Кримського півострова начальнику Управління МДБ Кримської області генерал-майору Петру Кондакову².

У зв'язку із запланованими заходами Міністерства держбезпеки СРСР Рада Міністрів СРСР 29 травня 1949 р. винесла ухвалу № 221-856 сс «Про забезпечення перевезень, розселення та працевлаштування виселених з території Грузинської, Вірменської та Азербайджанської РСР, а також узбережжя Чорного моря». Найвищий орган виконавчої влади зобов'язав Міністерство внутрішніх справ СРСР реалізувати план організаційних та оперативних заходів з примусового виселення «ворожого елементу» та затвердив розкладку по регіонам на заслання спецконтингенту: піддані Греції, колишні грецькі піддані мали оселитися у Південно-Казахстанській та Джамбульській областях Казахської РСР; громадяни Туреччини, колишні турецькі громадяни, які отримали радянські паспорти направлялися до Томської області РСФРР³.

Заходи радянських спецслужб по виявленню й обліку підданих Туреччини, осіб без громадянства, турків, які отримали радянське громадянство їх подальша депортація з Півдня України до Середньої Азії у період з квітня по липень 1949 р. отримали назву – операція «Волна»⁴. Роботу по документації та оформленні справ на осіб, які підлягають виселенню було покладено на Другі (контррозвідувальні) відділи обласних управлінь МДБ Ізмаїльської, Одеської, Миколаївської, Херсонської областей. Депортації підлягали громадяни, які раніше піддавалися репресіям за «контрреволюційну діяльність» і кримінальні злочини, перебували в оперативній розробці спецслужб за здійснювану «антирадянську роботу», а також запідозрені у приналежності до агентури іноземних розвідок.

Підготовчий етап операції (складання списків, встановлення місця проживання осіб на виселення) тривав упродовж квітня-травня 1949 р. Депортаційна акція розпочалась за вказівкою МДБ СРСР у ніч з 5 на 6 липня та була завершена вранці 6 липня 1949 р. Згідно розробленому плану операції «Волна» до кожної сім'ї, депортованої за національною ознакою, прикріплювалася оперативна група, до складу якої входили 2 оперативні співробітники, 2 представники з числа партійно-радянського апарату та 1

¹ Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий: В 2 ч. / Под ред. Г.Ф. Весновской. Курск: ГУИПП «Курск», 1999. Ч. I. С. 273-276.

² Сталинские депортации 1928-1953 / под. общ ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Н.Л. Поболь, П.М. Полян. Москва, 2005. С. 665-667.

³ Бугай Н.Ф. Турки из Месхетии: долгий путь к реабилитации (1944-1994). Москва: Изд. дом «РОСС», 1994. С. 72-74.

⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 703. Арк. 86-87.

солдат з військ МВС. Усього з Одеської, Миколаївської, Ізмаїльської та Херсонської областей у ході реалізації операції «Волна» було виселено 300 сімей (448 осіб), у тому числі 33 сім'ї (53 особи) турецьких і колишніх турецьких підданих.

Таким чином, операція радянських спецслужб під кодовою назвою «Волна» стала інструментом етнічної чистки Півдня України від «політично неблагонадійного елемента», вихідців з Туреччини, звинувачених у родинних стосунках з Батьківщиною, проявах антирадянських та еміграційних настроїв.

УДК 327.5 (560+477)

Артем Филипенко

e-mail: fylypenko.niss@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>

Науково-дослідний центр Збройних Сил України «Державний океанаріум»

Інституту Військово-Морських Сил

Національного університету «Одеська морська академія»,

Україна, 65000, м. Одеса, вул. Тараса Кузьміна, 20

БЕЗПЕКОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНІЦІАТИВИ ТУРЕЧЧИНИ В ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА УКРАЇНА

Розпад Радянського Союзу та припинення діяльності Організації Варшавського договору (ОВД) у 1991 р. створив якісно нову політичну, економічну та безпекову ситуацію в Чорноморському регіоні. Протистояння двох військово-політичних блоків – ОВД та НАТО змінилося на певний період станом невизначеності та вакууму безпеки. Створення нових незалежних держав – України та Грузії, крах комуністичних режимів в Румунії та Болгарії створили умови для розвитку якісно нових економічних та політичних відносин між державами Чорноморського регіону.

Радикальні зміни у регіоні співпали в часі із економічним піднесенням Туреччини, яка починаючи з 1980-х років демонструвала щорічні високі темпи зростання ВВП, розвитку промислового виробництва та урбанізації.

В цих умовах Туреччина виступає з низкою ініціатив, спрямованих на посилення кооперації між країнами Чорноморського регіону. У 1992 р. 11 країн (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина і Україна) підписали Стамбульську декларацію 1992 р. «Про Чорноморське економічне співробітництво»⁵, що відкрило шлях до створення Організації Чорноморського економічного співробітництва.

У 1998 р. на основі відповідної угоди був заснований Чорноморський банк торгівлі та розвитку. В рамках ОЧЕС були створені Парламентська Асамблея Чорноморського Економічного Співробітництва. Регулярно проводилися засідання Ради міністрів закордонних справ країн ОЧЕС та саміти ОЧЕС.

⁵ Співробітництво в рамках ОЧЕС. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України // Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/oches/spivrobitnictvo-v-ramkah-oches>

В рамках ОЧЕС були висунуті кілька ініціатив щодо розвитку економічного співробітництва, зокрема, транспортного сполучення.

Незважаючи на значний економічний потенціал Чорноморського регіону, його розвиток ускладнювався політичним та економічним суперництвом держав, різницею їх економічного потенціалу, і, врешті решт, різними зовнішньополітичними пріоритетами країн. З 3 з 11 країн (Греція, а з 2007 р. Румунія та Болгарія) були членами Європейського Союзу, віддаючи перевагу європейській інтеграції. Ще 2 країни ОЧЕС – Російська Федерація та Вірменія були членами новоствореного Євразійського економічного союзу. Україна, Молдова та Грузія тривалий час перебували в стані невизначеності щодо обрання вектору розвитку, схиляючись на користь європейського вектору.

Для Туреччини ОЧЕС створював можливість для отримання статусу регіонального лідера. Цьому сприяв і такий важливий інструмент, як Конвенція Монте, яка дозволяла регулювати режим судноплавства в протоках Босфор та Дарданелли.

Поряд з економічними ініціативами, Туреччина виступила і з безпековими. Одним з проявів цього лідерства стало створення такого безпекового інструменту як BLACKSEAFOR.

У 1998 р. на зустрічі командувачів військово-морських сил Чорноморського регіону у Варні (Болгарія) Туреччина виступила з ініціативою щодо створення багатонаціональної військово-морської оперативної миротворчої групи. 2 квітня 2001 р. у Стамбулі відбулося урочисте підписання Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва (BLACKSEAFOR). Упродовж 2001-2013 рр. BLACKSEAFOR щорічно проводила навчання (активації), спочатку один раз на рік, а згодом – двічі. Відповідно до підписаної Угоди BLACKSEAFOR створювалася «з метою сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами, а також для зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва і взаємодії між військово-морськими силами». BLACKSEAFOR передбачала реалізацію наступних завдань: пошуково-рятувальні операції, операції з надання гуманітарної допомоги, операції з розмінування, захист навколишнього природного середовища, візити доброї волі, будь-які інші завдання, погоджені між дружніми сторонами⁶.

У 2004 р. Туреччина виступила ще з однією безпековою ініціативою, розпочавши операцію Black Sea Harmony, яка була спрямована на протидію тероризму. Незабаром до цієї ініціативи приєдналися й інші країни Чорноморського регіону, серед яких й Україна⁷.

Безпекові ініціативи Туреччини, з одного боку, сприяли розвиткові кооперації між військово-морськими силами чорноморських країн, з іншого – були спрямовані на обмеження впливу інших глобальних гравців, в першу чергу, США, на безпекову ситуацію в регіоні, яка почала погіршуватися після того, як Росія все активніше почала проводити курс на відновлення контролю над державами Чорноморського регіону, які колись входили до складу СРСР.

⁶ Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (2003) // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text

⁷ Українець В. ВМС України та Чорноморські безпекові ініціативи та міжнародні місії // Оцінки стратегічного середовища. Військово-морські сили України. 2018. С. 69.

Першим серйозним випробуванням стала російсько-грузинська війна 2008 р. Це призвело до зупинки участі Грузії в BLACKSEAFOR. Проте і сама BLACKSEAFOR і ОЧЕС продовжували існувати⁸.

Російська агресія проти України, яка розпочалася у 2014 р. окупацією Криму зупинила реалізацію інфраструктурних проектів в рамках ОЧЕС та діяльність BLACKSEAFOR.

УДК 327.8 (560) «20...»

Андрій Бойко

e-mail: andriboiko43@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9714-1401>

Генеральне консульство України в Стамбулі,
Туреччина, 34145, м. Стамбул, р-н Флорія-Бакирхьой, вул. Адакале, 13

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Одним з найважливіших акторів у регіоні Чорного моря є Турецька Республіка. Сьогодні це країна, яка претендує на статус регіонального лідера. Підтвердження цьому – проактивна зовнішня політика Анкари, а саме: участь Туреччини у вирішенні міжнародних криз, прагнення до енергетичної незалежності⁹, активний розвиток оборонно-промислового комплексу країни, збільшення дипломатичних та консульських установ ТР за кордоном, розвиток «м'якої сили» країни тощо. При плануванні та реалізації зовнішньої політики Туреччина ставить у пріоритет свої національні інтереси¹⁰.

Туреччина є країною-стратегічним партнером України, державою, яка постійно та послідовно підтримує територіальну цілісність і суверенітет України, надає активне дипломатичне сприяння з метою завершення війни в Україні.

За словами призначеного у червні 2023 р. Міністра закордонних справ Турецької Республіки Хакана Фідана, основною метою зовнішньої політики Туреччини є утворення у регіоні зони миру, стабільності та добробуту¹¹.

Анкара зацікавлена у стабілізації безпекової ситуації у регіонах. Насамперед це Чорне море, Південний Кавказ, Центральна Азія, Близький

⁸ Курдюк С., Білюга А., Филипенко А. Діяльність Чорноморської групи військово-морського співробітництва у 2001-2014 рр. // Воєнно-історичний вісник. 2025. Вип. 1 (55). С. 32.

⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Enerjide tam bağımsız Türkiye hedefiyle yolumuza emin adımlarla devam ediyoruz" // Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-enerjide-tam-bagimsiz-turkiye-hedefiyle-yolumuza-emin-adimlarla-devam-ediyoruz>

¹⁰ Ataman M. The 'Century of Türkiye': A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis // Insight Turkey. 2023. Vol. 25. № 3. P. 73-96.

¹¹ Fidan H. Turkish Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye': Challenges, Vision, Objectives, and Transformation // Insight Turkey. Vol. 25. № 3. P. 11-26.

Схід, Північна Африка та Балкани. При реалізації такого підходу, Туреччина спирається на балансування між різними центрами сили. Прикладом цього є позиція Анкари щодо війни в Україні. Туреччина чітко та послідовно підтримує територіальну цілісність та незалежність України. Водночас, не приєднується до санкційної політики, направленої проти Кремля. Туреччина не розглядає Росію як партнера¹². Вона намагається використати слабкість позицій РФ в інших регіонах (Кавказ, Близький Схід тощо), але уникнути при цьому прямої конфронтації з нею.

На думку Міністра закордонних справ Турецької Республіки, система міжнародних відносин зараз складається не тільки з дипломатії у класичному вимірі цього слова. Безпека, оборона, розвідка, економіка, торгівля, фінанси, енергетика, питання навколишнього середовища, культура, комунікації та захист здоров'я, все це складає складну мережу міжнародних відносин¹³. Саме таку широку палітру засобів намагається використовувати Туреччина у реалізації зовнішньої політики. Приклади використання Туреччиною таких нестандартних інструментів очевидні. Серед них особливе місце займає експорт продукції турецького оборонно-промислового комплексу. У 2024 р. Туреччина експортувала продукції ОПК на 7,1 млрд. дол. США (показник 2023 р. – 5,5 млрд. дол. США¹⁴). За перший місяць 2025 р. Туреччина експортувала озброєння на суму 1 млрд. дол. США¹⁵.

Ще одним «полем» активності турецької сторони є культурна дипломатія та розвиток «м'якої сили». В цій сфері Анкара, зокрема, спирається на активність Турецької агенції зі співробітництва та координації (TİKA)¹⁶. Це лише деякі приклади того, наскільки різносторонніми є підходи Анкари у реалізації зовнішньополітичних завдань. На разі Туреччина намагається утворити навколо своїх кордонів поліс стабільності з метою стабілізації безпекового середовища. Для цього Анкара одночасно використовує різні методи та засоби.

¹² Bechev D. Worst of Friends, Best of Rivals: Agency vs Structure in Turkey-Russia Relations // Uluslararası İlişkiler / International Relations. 2023. Vol. 20. № 79. P. 5-32.

¹³ Fidan H. Turkish Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye': Challenges, Vision, Objectives, and Transformation // Insight Turkey. 2025. Vol. 25. № 3. P. 11-26.

¹⁴ Türk Savunma Sanayii İhracatı 2024: 7.1 Milyar Dolar // SavunmaSanayiST. 2025. URL: <https://www.savunmasanayist.com/turk-savunma-sanayii-ihracati-2024-7-1-milyar-dolar/>

¹⁵ Savunma ve havacılık sanayisinden 2025'in ilk ayında 1 milyar dolarlık sözleşme // Anadolu Ajansı. 2025. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/savunma-ve-havacilik-sanayisinden-2025in-ilk-ayinda-1-milyar-dolarlik-sozlesme-/3468440>

¹⁶ Çelik M. Development Aid and Middle Power Diplomacy: Navigating TİKA's Role in Turkish Foreign Policy. Turkey: Nobel Bilimsel Eserler Sertifika, 2023. 163 p.

Артем Кошелєв

e-mail: kosheliev.artem@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6713-9993>

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м. Київ, Володимирська, 60

ПОЛІТИКА ДИПЛОМАТИЧНОГО БАЛАНСУВАННЯ ТУРЕЧЧИНИ ПІСЛЯ ШИРОКОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Після повномасштабного вторгнення армії РФ в Україну у лютому 2022 р. поступово сформувалась коаліція держав, яка підтримує Україну, забезпечуючи можливості нашої ефективної оборони та функціонування. Однак у порівнянні з іншими країнами особливо виділяється позиція Турецької Республіки, президента Р.Т. Ердогана. Підхід Туреччини можна охарактеризувати як «про-київський, але без відвертого антиросійського ухилу»¹⁷. Це означає особливу дипломатичну лінію Анкари, яка різко контрастує із політикою інших союзників щодо РФ. Відтак, постає питання про мотиви та логіку дій турецького уряду в умовах найбільшої кризи системи міжнародної безпеки у Європі з часів Другої Світової війни.

Зазначимо, що з перших днів широкомасштабного вторгнення Анкара однозначно підтримала Київ у боротьбі за незалежність. На відміну від більшості країн ЄС та НАТО, Туреччина здійснила низку рішучих кроків, які зміцнили боєздатність української армії на початковому етапі війни. Так, уряд Р.Т. Ердогана продовжив постачання розвідувально-ударних дронів Bayraktar та закрит доступ російському флоту згідно з конвенцією Монтре від 1936 р. На дипломатичному рівні Анкара засудила вторгнення РФ, підтримавши резолюції ООН, які засуджували дії агресора¹⁸.

Водночас Турецька Республіка не розірвала економічних зв'язків із РФ та не приєдналася до санкцій, які запровадили її союзники по НАТО та ЄС. Це небажання приєднуватися до економічного тиску на РФ можна пояснити чотирма причинами:

1. Принциповим несприйняттям санкцій, не схвалених ООН.
2. Відсутністю консультацій з Анкарою під час розробки санкцій США та ЄС.
3. Економічною вразливістю Туреччини до санкцій, як це вже було з Іраком та Іраном.
4. Наявністю у Росії економічних важелів тиску на Туреччину, як у 2015 році, коли після інциденту з Су-24 Москва зупинила чартерні рейси й

¹⁷ Ünlühisarcıklı Ö. Turkey vis-à-vis Russia's War against Ukraine // Istituto Affari Internazionali. 2023. 6 March. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/co5/turkey-vis-vis-russias-war-against-ukraine>

¹⁸ Агресія проти України: резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 // Офіційна бібліотека ООН. 2022. 2 березня. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=en>; Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН: резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4 // Офіційна бібліотека ООН. 2022. 12 жовтня. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3990673?ln=en>

обмежила імпорт з Туреччини, що боляче вдарило по її економіці. Також Туреччина отримує з Росії 45% газу¹⁹.

Безумовно, неприєднання до санкцій стало кроком підтримки російської економіки. Однак не меншу користь співпраця із агресором принесла самій Туреччині, що було особливо важливим напередодні виборів 2023 р. Лише за 2022 рік експорт до Росії зріс з 5,7 млрд. дол. у 2021 р. до 8 млрд. дол. Також у липні 2022 р. РФ переказала Туреччині 5 млрд. дол. на будівництво АЕС «Аккую». Частина цих коштів пішла в економіку республіки, допомагаючи стабілізувати ситуацію й уникнути економічного краху під час президентської кампанії²⁰.

Відтак, пропонуємо зрозуміти сутність цієї політики балансування Туреччини, поділивши її на кілька блоків.

1. Підтримка балансу сил у Чорноморському регіоні. Запобігання російському домінуванню в Чорному морі — один із головних пріоритетів сучасної політики президента Ердогана. Сильна Україна — це протипага Росії, що дозволяє Туреччині зберігати стратегічний вплив у регіоні та зміцнювати позиції НАТО. Водночас поглиблення оборонного та економічного співробітництва з Києвом посилює автономію турецького ВПК і розвиває технологічні можливості.

2. Посилення регіонального лідерства. Залучення Туреччини до українського питання — це не лише про військову чи економічну вигоду, а й про досягнення ширших геополітичних амбіцій. Війна дозволила Туреччині посилити важелі впливу у НАТО та ЄС, виборюючи дипломатичні й економічні поступки від західних союзників. Водночас Анкара розширює свій вплив у пострадянському просторі, особливо серед тюркських країн, позиціонує себе як протипагу Росії. Це регіональне розширення є частиною великої стратегії — Туреччина бачить у конфлікті випробування своєї здатності діяти незалежно як від Росії, так і від Заходу, впливаючи на ключові геополітичні події²¹.

3. Спроба досягнути поступок з боку ЄС. Підвищуючи свою роль у мирному врегулюванні війни, Анкара, ймовірно, намагається тиснути на ЄС із вимогами щодо лібералізації візового режиму або розширення митних угод. Крім того, Туреччина може використовувати страхи європейців перед можливою втратою безпекових гарантій з боку США, щоб позиціонувати себе як ключового геополітичного гравця. Зокрема, це проявилось у заяві міністра закордонних справ Туреччини Хакана Фідана про те, що зменшення залежності від США зробить ЄС «стійкішим до економічних і геополітичних криз»²².

¹⁹ Ünlühisarcıklı Ö. Turkey vis-à-vis Russia's War against Ukraine // Istituto Affari Internazionali. 2023. 6 March. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/co5/turkey-vis-vis-russias-war-against-ukraine>

²⁰ Çagaptay S. Unpacking Turkey's Non-Binary Ukraine War Policy // The Washington Institute for Near East Policy. 2023. 7 березня. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/unpacking-turkeys-non-binary-ukraine-war-policy>

²¹ Riboua Z. Understanding Turkey's Role in the Russia-Ukraine War // Hudson Institute. 2025. March 24. URL: <https://www.hudson.org/security-alliances/understanding-turkeys-role-russia-ukraine-war-zineb-riboua>

²² Ciddi S., Epley S. Turkey's Balancing Act on Ukraine Is Becoming More Precarious // Foreign Policy. 2025. March 5. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/03/10/turkey-ukraine-russia-war-nato-erdogan/>

УДК 327 (560) : 355.48 (470 : 477) «2014/...»

Василь Кобильник

e-mail: vasyl.kobylnyk82@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6927-4219>

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
Україна, 04070, м. Київ, вул. Волоська 12/4

ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ТУРЕЧЧИНИ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Сучасна російсько-українська війна стала не тільки найсерйознішим викликом для європейської безпеки з часів завершення Холодної війни, але й докорінно змінила геополітичний ландшафт Східної Європи та Чорноморського регіону. Вона актуалізувала регіональні союзи, які раніше залишалися другорядними в євроатлантичній безпековій парадигмі. Одним із таких союзів є українсько-турецьке стратегічне партнерство, якому повномасштабна війна надала нового сенсу і значення.

Республіка Туреччина, що історично виступає посередником між Сходом і Заходом, у війні Росії проти України обрала специфічну модель «активного нейтралітету», поєднуючи дипломатичні контакти з Москвою із послідовною підтримкою територіальної цілісності України²³. Концептуальні засади сучасної зовнішньої політики Турецької Республіки сформовані Ахметом Давутоглу (міністр закордонних справ у 2009-2014 рр. та прем'єр-міністр Туреччини) і містять три методологічні принципи та п'ять принципів дії зовнішньополітичної стратегії Туреччини: *методологічні принципи*: 1) використання ідеалістичного та прогностичного підходу до зовнішньої політики; 2) проведення послідовної політики недопущення конфліктів із впливовими міжнародними акторами; 3) застосування «м'якої сили» як основи реалізації зовнішньої політики. Відносини із сусідніми державами мають будуватися на основі принципу «безпеки для всіх», «політичного діалогу на високому рівні», «економічної взаємозалежності», а також «культурної гармонії і взаємоповаги»²⁴.

Принципи дії: баланс між внутрішньою безпекою і демократією, політика «нуль проблем із сусідами» (у своєму прагненні бути регіональним лідером, успішною мусульманською демократією західного типу, Республіка має звести до нуля свої проблеми із сусідами, вирішити всі внутрішні протиріччя й розвивати свою економіку)²⁵. Наступні принципи дії – це застосування проактивної дипломатії, багатовекторної зовнішньої політики, та «ритмічної

²³ Official Statements on Ukraine and Black Sea Security // Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2022-2023). URL: <https://www.mfa.gov.tr>

²⁴ Шокола Ю.О. Безпекова політика Туреччини в Чорноморському регіоні у постбіполярну добу // Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2021. Вип. 5. С. 166.

²⁵ Davutoğlu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. 2010. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>

дипломатії» (участь держави у максимальній кількості міжнародних організацій та ініціативах).

Турецька зовнішня політика останнього десятиліття вирізняється посиленням прагнення до стратегічної автономії – як у військовій, так і в енергетичній та безпековій сферах. Незважаючи на членство в НАТО, Анкара дедалі частіше демонструє пріоритет національних інтересів над колективними підходами Заходу, зокрема щодо санкційної політики²⁶. Водночас Туреччина не виходить за межі євроатлантичного простору, а скоріше намагається посилити власну суб'єктність у ньому. У цьому контексті Україна виступає для Туреччини як балансуєчий фактор у відносинах із Росією та як партнер у розбудові нового безпекового порядку в Чорноморському регіоні²⁷.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Туреччина утримувалася від жорсткої антиросійської риторики, натомість акцент робився на необхідності «справедливого миру» й недопущенні порушення міжнародного права. Таку риторику варто інтерпретувати як інструмент «дипломатичного багатовекторного сигналу»: Анкара демонструє одночасну відкритість до діалогу з усіма сторонами, не втрачаючи при цьому зв'язку з ключовими принципами міжнародного права, включно з територіальною цілісністю України.

Найбільш показовим прикладом стратегічного виміру українсько-турецького партнерства є співпраця у військово-промисловій сфері. З початку війни Туреччина обмежила прохід російських військових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли, чим прямо сприяла зменшенню активності Росії у Чорному морі. Постачання безпілотників Bayraktar TB2 стало важливим елементом тактичного стримування російських наступів. Плани з будівництва заводу компанії Байкар в Україні, підготовка екіпажів, спільні розробки двигунів для безпілотників і ракет свідчать про довготривалі наміри розвивати спільні технології, що потенційно змінює баланс сил у регіоні. Не менш важливим є турецьке посередництво в укладенні «зернової угоди» 2022 року – єдиної багатосторонньої домовленості за час війни, яка дозволила експортувати українське продовольство до країн Азії та Африки. Це зміцнило статус Туреччини як глобального гуманітарного актора.

У геополітичному вимірі зовнішньополітичний вектор Туреччини надзвичайно важливий для України. По-перше, Туреччина має дієві важелі впливу на Москву, зокрема в енергетиці, регіональній логістиці та ВПК. По-друге, вона є потужним союзником України поза ЄС та США. По-третє, у майбутній архітектурі регіональної безпеки Україна потребуватиме партнерів із досвідом незалежної дипломатії та ефективними й чисельними збройними силами. Як наслідок, Анкара може стати одним із важливих та надійних гарантів безпеки України.

Політична стратегія Туреччини щодо війни в Україні є прикладом балансування прагматизму та багатовекторності. Вона одночасно виконує роль

²⁶ Oğuzlu T. Turkish Foreign Policy in the Shadow of the Ukraine War // Turkish Policy Quarterly. 2022. № 77. Р. 8-9.

²⁷ Балансування завжди було в зовнішній політиці Туреччини, – Євгенія Габер про роль Анкари в Чорноморському регіоні // ЦІТС. 2023. 18 вересня. URL: https://cfts.org.ua/articles/balansuvannya_zavzhdi_bulo_v_zovnishniy_polititsi_turechchini_evgeniya_gaber_pro_rol_ankari_v_chornomorskomu_reghoni_1992

посередника, союзника та арбітра. Чим звісно зміцнює свою позицію як регіональної сили в Чорноморському регіоні. Для України співпраця з Анкарою – це не лише тактична вигода у війні, а й стратегічний ресурс для майбутнього регіонального порядку.

УДК 327 : 94 (100)

Вячеслав Циватий

e-mail: tsivatyi@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>

НН Інститут міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 04119, м. Київ, вул. Юрія Іллєнка, 36/1

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Турецька Республіка від початку 21 ст. інституціонально формувала свою особливу модель публічної дипломатії, яка ґрунтувалася на поєднанні різних ідеологічних концептів і національних традицій. Цю модель варто характеризувати як модель багатовекторної публічної дипломатії, яка й увібрала в себе, як системні складові – численний перелік специфічних галузей дипломатії та багатовікові здобутки практичної дипломатії Туреччини. В основу цієї моделі було покладено принципи, форми та інструменти галузевої дипломатії²⁸.

Модель сучасної публічної дипломатії Турецької Республіки демонструє системне поєднання елементів і механізмів нової публічної дипломатії та публічної політики як важливих компонентів зовнішньої політики модерних держав сьогодення. За допомогою публічної дипломатії Турецька Республіка поширює та позиціонує свій позитивний політико-дипломатичний імідж, а також забезпечує інституціональні культурні та дипломатичні впливи в усіх регіонах світу (феномени нішевої дипломатії, кулуарної дипломатії, цифрової дипломатії, національного брендингу та ін).

Посередництво у врегулюванні конфліктів як напрям сучасної зовнішньої політики – покладено і в основу моделі публічної дипломатії Турецької Республіки. Мотивуючи свої дії бажанням зберегти добрі відносини з усіма учасниками багатосторонньої дипломатії, зокрема, щоб мати можливість грати роль головного переговорника в майбутньому. На думку багатьох представників експертного середовища, на формування такої двоїстості в державній політиці Турецької Республіки завдають значного

²⁸ Циватий В.Г. Публічна дипломатія в Україні та світі: соціально-гуманітарний, міжнародно-політичний і практичний виміри зовнішньої політики у сфері культури (1991-2025 рр.). *Соціально-гуманітарні відносини в сучасній Україні: виклики та перспективи: колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 73-88.

впливу політико-ідеологічні концепції, на які спираються у своїй зовнішньополітичній діяльності органи державного управління держави і стратегічні орієнтири дипломатії.

Публічна дипломатія в Турецькій Республіці проголошується цінністю «відкритого суспільства», яка покликана забезпечити вищий рівень довіри, партнерства між державами, а також зростання економічних, політичних, культурних, науково-освітніх і гуманітарних зв'язків. З іншого боку, у моделі публічної дипломатії Турецької Республіки, присутні такі фактори, які висвітлюють подвійну спрямованість публічної дипломатії (вона може використовуватися для маніпулятивних цілей і захисту власних національних інтересів)²⁹.

Оцінюючи основні зовнішньополітичні тенденції у сфері публічної дипломатії Турецької Республіки у 2022-2025 роках, варто відзначити значне зростання регіонального розширення зовнішніх контактів цієї держави. Цей політико-дипломатичний процес відбувся, у першу чергу, за рахунок налагодження відносин із сусідами по регіону – мусульманськими країнами Близького Сходу та Північної Африки – та державами Східно-Центральної Європи та Кавказу. Разом з тим, незважаючи на певні ускладнення, зберігаються традиційні зовнішньополітичні напрямки – США, Канада і Європейський Союз.

Зокрема, привертає увагу зростання ролі публічної дипломатії Турецької Республіки в її посередницькій діяльності (дипломатія посередництва) у контексті російсько-української війни³⁰.

Євроінтеграційна мета в концепції сучасної зовнішньої політики Турецької Республіки – це особлива частина публічної дипломатії цієї держави в умовах геополітичних регіональних змін. Просування Туреччини до Європейського Союзу здійснюється в контексті мети, поставленої засновником Турецької Республіки М.К. Ататюрком, щодо досягнення стандартів сучасної цивілізації. Ця багаторічна мета турецької зовнішньої політики залишається нереалізованою. Утім, Уряду ПСР завдяки наполегливим зусиллям вдалося привести Туреччину до початку переговорів про вступ до ЄС 3 жовтня 2005 р. Цей довготривалий інституціональний процес продовжується і до сьогодні...³¹.

У контексті нових підходів до зовнішньої політики Турецької Республіки необхідно наголосити на зміні характеру її реалізації, зокрема – застосування інструментарію публічної дипломатії та модернізованих моделей переговорів. Пануюча раніше «вичікувальність» поступилася проактивності та амбіціям відігравати все більш впливову роль як у регіоні, так і у світі. Сучасна Турецька Республіка демонструє не лише економічну детермінанту своїх зовнішньополітичних кроків, а й намір бути фактором миру, геополітичного порядку й стабільності.

За період впровадження нової зовнішньополітичної концепції Турецькій Республіці вдалося покращити безпекову ситуацію на своїх кордонах, набути більшої міжнародної ваги, здобувати економічні бонуси від регіональної

²⁹ Давутоглу А. Стратегічна глибина: міжнародне становище Туреччини /переклад і переповідь із тур. О.А. Аулін, з англ. О.В. Ауліна. Київ: ДЕОНІС, 2023. 376 с.

³⁰ Аулін О.А. Особливості розвитку сучасної османсько-турецької державної ідеології: від османізму до постнеосманізму. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. №2 (74). С. 171-177.

³¹ Hutchings R., Suri J. (Eds.). *Modern Diplomacy in Practice*. Springer Nature Switzerland AG, 2020. URL: <https://dokumen.pub/modern-diplomacy-in-practice-9783030269333-3030269337.html>

співпраці. Разом з тим, урізноманітнення зовнішніх партнерів, перехід до багатовекторності дозволяють Турецькій Республіці у 2022-2025 роках реалізовувати незалежну політичну лінію та дипломатичну незаангажованість.

Що стосується подальшого спрямування зовнішньої політики, не слід очікувати відмову Турецької Республіки від альянсу із Заходом та іншими акторами сучасних міжнародних відносин – як через значну інституціональну пов'язаність і економічну взаємозалежність, так і небажання позбутися унікального статусу країни, що поєднує у собі два світи – західний і мусульманський³².

Отже, на специфіку розвитку сучасної державної ідеології Туреччини суттєвого впливу завдають османізм, кемалізм, неоосманізм та постнеосманізм. Трансісторичною складовою цих концептів є їх спрямованість на збереження територіальної цілісності з початку імперської османської, потім національної турецької держави. Дані елементи впливають на інтелектуалізацію та функціонування сучасної моделі публічної дипломатії Турецької Республіки.

Як і будь-яка політико-дипломатична система, яка розвивається, українсько-турецькі відносини мають певні етапи й цикли інституціонального розвитку. Для них характерні періоди активізації та гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження. Українсько-турецькі відносини необхідно аналізувати в контексті євроінтеграційних, регіональних і глобальних світових процесів, враховуючи міжнародну ситуацію, наявні національні інтереси держав (акторів міжнародних відносин) і міжнародних структур (міжнародних інституцій).

Публічна дипломатія Турецької Республіки в умовах сьогодення та високий рівень її практичної дієвості та ефективності надає підстави характеризувати її як модель для системного вивчення і практичного впровадження кращих досягнень як в Україні, так і інших провідних державах світу.

УДК 327 (477+560)

Андрій Гольцов

e-mail: andrgengolts1@nubip.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7696-3223>

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, 03041 м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15

ГЕОСТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У ВІДНОСИНАХ З ТУРЕЧЧИНОЮ

Відновлення Україною «чорноморського» вектора геостратегії має винятково важливе значення для реалізації її національних інтересів. Чорне море для нашої країни є шляхом до Середземного моря й усього Світового океану, надає об'єктивні можливості для розвитку відносин з усім світом. Геополітична обстановка в Чорноморському регіоні за умов російсько-

³² Bjola C., Manor I. The Oxford Handbook of Digital Diplomacy. Oxford University Press USA, 2024. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192859198.001.0001>

української війни характеризується як напружена та нестабільна. Чорноморські порти України, навіть за умов війни, повинні забезпечувати велику частину її зовнішньоекономічних зв'язків з багатьма країнами світу.

Взагалі «чорноморський» вектор геостратегії України покликаний забезпечити її міцні геополітичні та гео економічні позиції в Чорноморському басейні в протистоянні Росії³³. Повернення Україною під свій контроль тимчасово окупованих територій (разом з Кримом) і приналежних їй акваторій Азовського та Чорного морів надаватиме нашій державі (спільно з чорноморськими країнами-членами НАТО, зокрема Туреччиною) можливість забезпечувати надійне геополітичне «стримування» Росії³⁴. Розширення присутності Північноатлантичного альянсу в басейні Чорного моря повинне слугувати безпеці та стабільності в регіоні. Вагомі економічні вигоди для України мають бути пов'язані з повоєнним відновленням та подальшою активізацією регіонального співробітництва в Причорномор'ї, особливо разом з провідною державою регіону – Туреччиною. Отже, ефективна реалізація «чорноморського» вектора української геостратегії, великою мірою, пов'язана із взаємодією нашої держави з Турецькою Республікою.

Взагалі взаємовідносини України з країнами Чорноморського басейну, крім Росії, повинні спиратися на дотримання норм міжнародного права, врахування спільних інтересів щодо взаємовигідного співробітництва, розв'язання регіональних проблем тощо. Щодо Турецької Республіки Україні доцільно розробити і втілювати геостратегію співробітництва.

Турецька Республіка набула неформального статусу регіонального «центра» геополітичної могутності, має свої національні інтереси. Тому Україні, розробляючи свою геостратегію щодо Туреччини, звісно, потрібно враховувати геополітичні та гео економічні інтереси останньої. «Прозахідна» Туреччина була б найбільш бажана для реалізації інтересів України, проте турецька геостратегія розробляється, передусім, на основі її власних ідейних засад і специфічних інтересів у навколишніх регіонах. Російське домінування в регіоні Чорного моря не може бути вигідним для Туреччини. Українській дипломатії потрібно послідовно проводити лінію на поглиблення суперечностей у відносинах між Росією та Туреччиною. Водночас, Україна та Туреччина заінтересовані в створенні Чорноморської системи безпеки.

Геостратегічним інтересам України не суперечить прагнення Туреччини очолювати тюркський «світ». Турецька влада приділяє велику увагу розвитку Організації тюркських держав. Потенційно, можливе формування дієздатного політичного, безпекового та економічного об'єднання тюркських країн за неформального лідерства Туреччини³⁵. Розвиток Транскаспійського міжнародного транспортного шляху сприятиме активізації транспортних потоків між Каспійським регіоном і Південною Європою, в обхід території Росії. Україні не варто заперечувати амбіції Туреччини виконувати лідерські

³³ Гольцов А.Г. Геостратегія України щодо Російської Федерації // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2023. № 1. С. 75.

³⁴ Замятін В., Юрчишин В. Війна, інтеграційний рух і чорноморський чинник: недооцінені можливості // USAID. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/04/04/2024-PAKT-6-FE.pdf>

³⁵ «Turkic World Vision – 2040' // Organization of Turkic States. 2021. November 13. URL: <https://turkicstates.org/u/d/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>

функції щодо тюркських країн. Для української геостратегії на пострадянському просторі принципово важливе послаблення позицій Росії, зокрема, за рахунок посилення впливу Туреччини.

Перспективною для України вважається взаємодія з Турецькою Республікою у справі майбутнього повернення до нашої країни Кримського півострова. Українській владі слід враховувати заінтересованість турецького політикуму та суспільства (зокрема, великої спільноти кримських татар у Туреччині) у захисті прав та свобод кримськотатарського народу на теренах анексованого Росією Криму. Турецька влада неодноразово висловлювала підтримку територіальної цілісності України, не визнала російської анексії Криму. Українській дипломатії слід зосередити увагу на можливості поглиблювати розбіжності між Росією та Туреччиною щодо «кримського питання» для того, щоби вносити хоча б частковий «розкол» у російсько-турецькі взаємовідносини.

Гео економічним інтересам Туреччини відповідає розвиток співробітництва в Чорноморському регіоні, очевидні прагнення цієї країни стати тут економічним лідером. Взаємовигідна співпраця з Туреччиною в басейні Чорного моря відповідає стратегічним інтересам української сторони. Перспективними галузями є промислове виробництво, сільське господарство, транспорт, туризм тощо. Україна, володіючи унікальним географічним положенням, потенційно здатна долучитися до втілення очолюваних Туреччиною проєктів трансрегіональних комунікацій, спрямованих на транспортування енергоносіїв з Каспійського басейну до Південної Європи.

Таким чином, реалізація Україною свого «чорноморського» вектора геостратегії органічно пов'язана з розвитком різнобічного співробітництва з Туреччиною. На найближчу перспективу Україні вкрай необхідне подальше геополітичне протистояння з Росією і співпраця з Туреччиною має посилити українські позиції. В ідеалі, для України у відносинах з Туреччиною було б дуже важливо досягнути не лише партнерства, а й союзництва.

УДК 327 (470 : 477+560)

Євгенія Горюнова

e-mail: yevheniia.horiunova@npp.kai.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9398-9334>

Державний університет «Київський авіаційний інститут»,
Україна, 03058, м. Київ, пр. Гузара Любомира,1

КРИМ В УКРАЇНО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПІВОСТРОВА

Тема Криму стає актуальною для українсько-турецьких відносин від початку здобуття Україною незалежності. Одним з ключових чинників двосторонньої співпраці є проблема репатріації кримських татар на історичну Батьківщину – в Крим. Російська окупація півострова в 2014 р. вносить корективи в політику Туреччини, яка намагається балансувати між Україною та Росією, не забуваючи про підтримку кримських татар.

Політична позиція Туреччини під час російської окупації Кримського півострова в 2014 р. була доволі стриманою. Тодішній прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган поставив російську анексію Криму в один ряд з іншими трагічними подіями в історії кримськотатарського народу – депортаціями та репресіями, які заважали кримським татарам мирно жити на власній батьківщині³⁶.

Турецька влада не приєдналася до західних санкцій проти Росії через анексію Криму, підтримуючи транспортне сполучення та торгівлю з Кримським півостровом. Через закриття неба над Кримом авіасполучення було припинено, але працювали дві вантажні паромні лінії: Зонгулдак – Євпаторія та Зонгулдак – Севастополь. Туреччина залишалася важливим торговельним партнером Криму, хоча товарообіг суттєво скорочується: зі 130 млн. дол. у 2013 р. до 22 млн. дол. у 2015 р. Окупований півострів відвідували турецькі бізнесмени, обіцяючи інвестиції в готельний та інший бізнес; підтримку будівництва Соборної мечеті в Сімферополі.

Але після збиття російського винищувача турецькими ВПС восени 2015 р. і погіршення російсько-турецьких відносин, співпраця Туреччини з Кримом майже припинилася. Покращення відносин між країнами не допомогло Криму: товарообіг знизився до 7 млн. дол. у 2018 р., а у 2021 р. – до 1,6 млн. дол.³⁷

З 2017 р. турецька влада забороняє суднам, які заходили в порти окупованого Криму, вхід до турецьких портів. Внаслідок цього рішення кількість суден, які порушували міжнародні санкції, скоротилася в 3 рази: з 39 у 2014 р. до 12 – у 2018 р. У 2021 р. залишилось тільки одне судно-порушник³⁸. Однак це не означало повного припинення торгівлі з окупованим Кримом: турецькі судна стали здійснювати перевалку вантажів в морі.

З початком повномасштабної російської агресії проти України в 2022 р. турецькі вантажні судна повертаються до кримських портів, щоб вивозити зерно, яке було вкрадено на нових окупованих Росією територіях України. За словами українського посла в Туреччині В. Боднара, Туреччина стала однією з країн, що купує у РФ крадене українське зерно³⁹.

З іншого боку Туреччина продовжує опікуватися кримськими татарами в Криму, визначаючи збереження їх присутності на півострові ключовим завданням турецької влади. Зазначимо, що з роками позиція Туреччини щодо російської окупації Криму стає більш артикульованою: турецький президент Р. Ердоган, починаючи з 2016 р. заявляє, що Туреччина не визнає незаконної анексії Криму. Цю тезу він проголошує з трибуни Генеральної асамблеї ООН у вересні 2021 р.: «Ми вважаємо за необхідне зберігати територіальну цілісність і суверенітет України, включаючи територію Криму, анексію якого ми не визнаємо. Необхідно докладати більше зусиль в питанні захисту прав кримських татар»⁴⁰.

³⁶ Turkey closely following developments in Crimea // Journal of Turkish Weekly. 2014. 28 February. URL: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-closely-following-developments-in-crimea/178702>

³⁷ За даними окупаційного Кримстату 2018, 2021 років.

³⁸ «Чорний список» морських суден-порушників кримських санкцій за весь термін окупації 2014-2020 рік – база даних // News Black Sea. 2021. 4 березня. URL: <https://www.blackseanews.net/read/173975>

³⁹ Мигаль М. Туреччини є однією з країн, які купують у РФ вкрадене українське зерно – посол в Анкарі // Главком. 2022. 3 червня. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/turechchina-kupuje-zerno-vkradene-rosijeyu-posol-v-ankari-850378.html>

⁴⁰ Ердоган на Генасамблеї ООН: Анексію Криму ми не визнаємо // Українська правда. 2021. 22 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/09/22/7307968/>

Важливу роль Анкара грає в застосуванні механізмів гуманітарної дипломатії – визволенні з російських в'язниць політичних в'язнів з числа кримських татар. За посередництва Туреччини у 2017 р. вдалося звільнити кримськотатарських політичних діячів А. Чийгоза та І. Умерова, засуджених російською владою за проукраїнську позицію. У 2024 р. до України повернувся Н. Джелал, якого засудили до 17 років, звинувативши у тероризмі, та Л. Умерова, заарештована наприкінці 2022 р. під час поїздки на півострів до хворого батька.

Військова співпраця з Україною та закриття Туреччиною Чорноморських проток у лютому 2022 р. стають відповіддю на російську мілітаризацію Криму, яка змушує Анкару шукати нові форми безпекової конфігурації для Чорноморського регіону.

Таким чином, позиція Туреччини щодо Криму має амбівалентний характер, що повністю відповідає сучасному прагматичному характеру турецької зовнішньої політики, спрямованої на отримання дивідендів від партнерських відносин як з Україною, так і з РФ. Але виступаючи захисником «тюркського світу», Анкара намагається підтримувати кримських татар, розглядаючи їх як «важливий елемент історичних і соціальних зв'язків між Туреччиною та Україною»⁴¹.

УДК 94 (477.75) : 327 (560+477) : 355.48 ((470+577) : (477)) «2022/2025»

Олег Машевський

e-mail: olegmashev@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5251-2089>

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Україна, 01033. м. Київ, вул. Володимирська, 60

ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ДЕОКУПАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРИМУ (2022-2025 РР.)

Повномасштабне злочинне вторгнення Росії проти України, яке підступно розпочалося 24 лютого 2022 р., викликало справедливе засудження демократичного світу, який намагався підтримати нашу державу у цьому протистоянні. Турецька Республіка була стурбована не лише брутальним порушенням міжнародного порядку, але й геополітичними загрозами для власних національних інтересів, які внаслідок цього виникали. Адже, ще у 2014 р. анексія РФ українського Криму та його подальша мілітаризація кардинально порушили баланс сил у Чорноморському регіоні на користь Кремля й свідчили про те, що він став плацдармом для подальшої повзучої

⁴¹ Ensuring the freedom of our kinsmen in their historical homeland, Crimea, is our priority // Presidency of the Republic of Türkiye. 2019. August 7. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/108241/-ensuring-the-freedom-of-our-kinsmen-in-their-historical-homeland-crimea-is-our-priority-#>

експансії. Підтвердженням цього була російська гібридна агресія на сході України, зі спробами цілковитого контролю над Азовським морем у 2014-2021 рр. Просування російських загарбників, з лютого 2022 р. в Херсонській та Миколаївській областях та прагнення загарбання всього українського Північного Причорномор'я, включно з Одесою, було вже неабияким геополітичним викликом для всіх країн Чорноморського регіону, передусім для Туреччини.

Досить чуттєвою загрозою для інтересів Анкари були нищення кримськотатарського народу російськими загарбниками, після захоплення українського півострову, включно з репресіями кримськотатарських активістів та всіх небайдужих представників цього корінного народу Криму, обмеження національної культурної та релігійної діяльності. Адже у Туреччині мешкає кількомільйонна громада кримських татар чи мешканців Туреччини, які мають кримськотатарське походження.

Варто зауважити, що під час російської анексії українського Криму у 2014 р. та у подальші роки Турецька Республіка чітко й однозначно засуджувала це brutальне порушення міжнародного права та репресії проти кримських татар і мала запеклі дискусії щодо цього з РФ⁴². Більш того, Анкара надавала значну допомогу представникам кримськотатарського народу, багато яких, рятуючись від гонінь окупаційної адміністрації переїхала на материкову частину України⁴³.

Досить знаковою була активна участь міністра закордонних справ Туреччини Мевлюта Чавушоглу у форумі «Кримська платформа» 23 серпня 2021 р., проведеного задля згуртування міжнародної спільноти з метою деокупації українського Криму⁴⁴. Щоправда, Анкара, на жаль, утрималася від жорстких економічних та фінансових санкцій проти держави агресора.

У перший же день повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. турецьке міністерство закордонних справ визнало його абсолютно неприйнятним, що «становить серйозну загрозу нашому регіону та всьому світу». Анкара акцентувала увагу, що «виступає проти зміни кордонів військовим шляхом» й закликала РФ «терміново зупинити цей несправедливий та протиправний вчинок»⁴⁵. 17 березня 2022 р., тобто напередодні річниці анексії Криму міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу відвідав Україну, здійснивши візит до Львова, коли російські загарбники вже підійшли до околиць Києва. Турецький міністр висловив «підтримку суверенітету та територіальній цілісності України», звичайно включно з Кримом, та відвідав Кримськотатарський координаційний центр у Львові де наголосив, що «підтримка безпеки та

⁴² Машевський О., Пригонюк М. Проблема деокупації Криму у турецько-українських взаєминах під час збройної агресії Російської Федерації проти України (2014-2023 рр.) // Європейські історичні студії. 2023. № 26. С. 64-83. URL: <https://surl.li/mcwhfd>

⁴³ Turkey now Ukraine's top foreign investor, with already booming free trade set to grow further // Intellinews. 2021. 1 November. URL: <http://surl.li/mhfla>

⁴⁴ Машевський О. Форум «Кримська платформа» 2021 р.: проблема участі європейських та північноамериканських держав // Крим у координатах історії: збірник матеріалів другого наукового семінару. Київ, 2021. С. 40-47. URL: <https://surl.li/zymisg>

⁴⁵ №:62, 24 February 2022, Press Release Regarding the Russian Federation's Military Operation Against Ukraine // Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://surl.li/gryvmv>

благополуччя наших родичів буде продовжуватися»⁴⁶. Варто згадати також постачання Турецькою Республікою зброї, військової техніки Україні у критичний період напередодні російського повномасштабного вторгнення та подальші роки, зокрема потужні ударні дрони «Байрактар». Це не лише дозволило захистити Київ, але й згодом давало надію на успішний контрнаступ та деокупацію Криму, зокрема після успішної Харківської операції та звільнення Херсону.

Після кардинальної зміни політики США щодо України, внаслідок приходу до влади адміністрації президента Д. Трампа, європейські країни цілком усвідомили, що повинні брати значно більшу відповідальність за власну та загалом європейську безпеку. Саме для обговорення цих питань британський прем'єр-міністр Кір Стармер скликав 1 березня 2025 р. термінову зустріч у Лондоні на якій, фактично, розпочалося формування «коаліції охочих», яка мала посилити надання військової допомоги Україні та економічного тиску на Росію, й водночас, сприяння досягненню справедливого миру з гарантіями безпеки нашої державі. Привернула значну увагу участь міністр закордонних справ Туреччини Гакана Фідана, країни яка має другу за чисельністю армію поміж держав НАТО. Знаково, що Г. Фідан запропонував Туреччину як місце мирних переговорів⁴⁷.

Проте, у питанні Криму наші турецькі партнери не вбачали можливості жодних компромісів. МЗС Турецької Республіки 16 березня 2025 р., у річницю анексії АР Крим Російською Федерацією, шляхом нелегітимного референдуму, наголосило, що «Туреччина не визнає фактичну ситуацію в Криму, яка є порушенням міжнародного права, і що ми підтримуємо територіальну цілісність і суверенітет України. Ми продовжуватимемо уважно стежити за розвитком подій у Криму, зокрема за ситуацією щодо кримських татар, корінного народу півострова, і залишатимемо їх на порядку денному міжнародної спільноти»⁴⁸.

Отже, Турецька Республіка, починаючи з 2014 р. й до нині, займає чітку, активну та послідовну позицію щодо анексії та необхідності деокупації українського Криму і захисту прав корінного кримськотатарського народу.

⁴⁶ Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Ukraine, 17 March 2022 // Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://surl.li/gryvmv>

⁴⁷ План миру для України від Європи. Про що домовилися на саміті в Лондоні // BBC News, Україна. 2025. 2 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy05jvly8qro>

⁴⁸ № 55, 16 March 2025, Regarding the Eleventh Anniversary of the Illegal Annexation of Crimea // Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-55_-kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-on-birinci-yil-donumu-hk.en.mfa

Діана Староваe-mail: 7373507@stud.kai.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3339-5217>*Державний університет «Київський авіаційний інститут»,**Україна, 03680, м. Київ, просп. Любомира Гузара, 1*

РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Від початку безпрецедентного повномасштабного вторгнення Росії на територію України в лютому 2022 р., міжнародна спільнота опинилася перед новими, надзвичайно складними викликами, що суттєво змінили геополітичний ландшафт. Війна в Україні не лише поставила під загрозу територіальну цілісність і суверенітет держави, але й призвела до суттєвих змін на глобальному рівні, що відобразилося на безпеці, економіці, а передусім на продовольчих ринках. Україна, як один з основних постачальників зерна на світовий ринок, виявилася в центрі глобальної продовольчої кризи, коли блокада її портів призвела до порушення стабільних поставок продовольства в багато регіонів світу⁴⁹.

У цьому контексті роль Туреччини стала важливою не тільки через її стратегічне розташування, але й завдяки здатності держави збалансувати свої зовнішньополітичні інтереси з двома державами, що перебувають у стані конфлікту. Туреччина не лише активно підтримувала Україну на дипломатичному фронті, а й взяла на себе ініціативу виступити посередником у вирішенні важливих глобальних питань. Її здатність вести конструктивний діалог з Росією та Україною надає можливість не лише для розвитку двосторонніх відносин, але й для забезпечення стабільності в регіоні, в тому числі в питаннях, що стосуються глобальної продовольчої безпеки.

Так, важливим кроком у вирішенні глобальної продовольчої кризи, яка загострилася через блокаду чорноморських портів України стало підписання угоди щодо відновлення експорту зерна між Туреччиною, ООН, Росією та Україною 22 липня 2022 р. Так звана «зернова угода», що була частиною Чорноморської зернової ініціативи, мала на меті забезпечення безпечного транспортування українського зерна та інших харчових продуктів до світових ринків, які вкрай потребували цього постачання. За сприяння Туреччини та ООН було створено Спільний координаційний центр (СКЦ) у Стамбулі, який забезпечив координацію і контроль за цією важливою операцією, включаючи запуск гуманітарного морського коридору для безпечного транспортування товарів⁵⁰.

⁴⁹ Хасцька О.П., Лояніч В.О. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни // Ефективна економіка. 2023. № 6. С. 12.

⁵⁰ Тимошенко О.А. Міжнародні договори за участю України в умовах воєнного стану: політико-правовий вимір // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. С. 780. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/127.pdf>

Одним з головних досягнень цієї угоди стала її здатність діяти як важливий інструмент для забезпечення стабільності на глобальному ринку зерна, зокрема кукурудзи та пшениці, які є основними експортними товарами України. Важливість цієї угоди для продовольчої безпеки світової економіки не можна недооцінювати, адже безперервний експорт зерна допоміг уникнути глобального голоду, який загрожував багатьом країнам, що залежать від українського продовольства. Згідно з оцінками представників ООН, «зернова угода» дозволила врятувати від крайньої бідності понад 100 мільйонів людей, надавши їм доступ до необхідних продовольчих товарів⁵¹.

Роль Туреччини в успіху цієї ініціативи є невід'ємною, оскільки країна не лише забезпечила логістичну підтримку, а й взяла на себе функцію посередника між Україною та Росією. Завдяки своїй унікальній позиції Туреччина змогла залишатися на дипломатичних каналах з обома сторонами конфлікту, що було неможливим для багатьох західних держав, які зупинили свою взаємодію з Росією через санкції та політичні обмеження. Така проактивна роль Туреччини у розв'язанні продовольчих проблем країн глобального Півдня отримала міжнародне визнання.

Однак, угода мала тимчасовий характер – її термін закінчився в липні 2023 р., що призвело до певних невизначеностей у подальшому розвитку ситуації.

Однак незважаючи на це, Чорноморська зернова ініціатива, яка дозволила відновити важливі постачання, продовжує залишатися одним з найбільш значущих дипломатичних досягнень Туреччини в умовах російсько-української війни. Навіть в умовах глобальних економічних потрясінь і військового конфлікту завдяки своїй стратегічній позиції та добрим відносинам як з Росією, так і з Україною, Туреччина продовжувала вести «човникову дипломатію», що дозволяло зберігати діалог і забезпечувати безперервність переговорів. Цей підхід став важливим елементом миротворчої діяльності Туреччини, яка не тільки сприяла укладенню «зернової угоди», але й брала на себе роль координатора, що дозволяло зберегти дипломатичний канал зв'язку між сторонами конфлікту.

Таким чином, сьогодні Туреччина є важливим гравцем на міжнародній арені, здатним впливати на геополітичні процеси навіть в умовах глобальних викликів. Дипломатичний успіх країни у вирішенні «зернової угоди» не лише підтвердив її стратегічну важливість, але й показав, що Анкара може виконувати ефективні посередницькі функції та сприяти стабільності світового ринку продовольства. Оскільки продовольча безпека є невід'ємною складовою світової стабільності, успіх Чорноморської зернової ініціативи підкреслив роль Туреччини не лише як регіонального лідера, а й як впливового миротворця у сучасній системі міжнародних відносин.

⁵¹ Жебко О.О. «Вплив зернової угоди на забезпечення глобальної продовольчої безпеки» // Продовольча безпека України в умовах війни і післявоєнного відновлення: глобальні та національні виміри. Міжнародний форум = Food security of Ukraine in the conditions of the war and post-war recovery: global and national dimensions. International forum: доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції, 01-02 червня 2023 р., м. Миколаїв / Міністерство освіти і науки України; Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв: МНАУ, 2023. С. 208.

Марія Кудасюкe-mail: kudasiukmaria@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1797-2871>*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01601, м. Київ, Володимирська, 60*

РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ В УКЛАДАННІ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ЗЕРНОВОЇ ІНІЦІАТИВИ

Одним з найбільш показових прикладів турецької медіації у спробах врегулювання російсько-української війни стало укладання зернової угоди 22 липня 2022 р. Договір ілюструє не тільки потенціал Туреччини як регіонального лідера в Чорноморському регіоні, але й її зацікавлення виступати посередником у складних міжнародних конфліктах.

У 2019 р. частка України у світовому експорті пшениці становила 10% (еквівалентно 3,1 млрд доларів США), що дозволило їй зайняти 4-те місце у світовому рейтингу⁵². Оскільки Україна експортувала 95% зерна через чорноморські порти, повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. спровокувало глобальну продовольчу кризу. Найбільш постраждалими від цього були Еритрея, Сомалі, Єгипет, Саудівська Аравія, Ефіопія, Ємен, Кенія тощо, які в основному задовольняли свої потреби в зерні з України. Інфраструктура окремих українських портів зазнала пошкоджень, інші перебували під контролем Росії, а деякі були заміновані українськими військовими з огляду на загрозу нових атак. Україна використовувала два альтернативні маршрути для експорту зерна через Польщу та Румунію, що входять до ініціативи «смути солідарності ЄС-Україна». Також планувалося створення третього маршруту через країни Балтії. Однак українські залізничні вагони є ширшими за європейські, що призводило до труднощів в експорті та зумовлювало зростання цін на продукцію⁵³. Отож, для вирішення дисбалансу в продовольчих поставках, викликаного війною, планувалося створення продовольчого коридору у співпраці між Туреччиною, РФ та Україною, що мав на меті забезпечення транспортування зерна зі складів на світові ринки.

Результатом компромісу стала зустріч 22 липня 2022 р. в Стамбулі, метою якої було підписання угоди, що складалася з двох частин. Перша частина – Чорноморська зернова ініціатива (щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів), була підписана міністром інфраструктури України Олександром Кубраковим та тодішнім міністром оборони Туреччини Хулусі Акаром за участі генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша. Нагляд за реалізацією ініціативи покладалася на Спільний координаційний центр (СКЦ), до складу якого входили представники ООН, Туреччини, РФ та України, які здійснювали

⁵² İstikbal D. Ukrayna Tahıl Koridoru ve Türkiye'nin Diplomasisi // 5 Soru. 2022. November 4. URL: <https://www.setav.org/5-soru-ukrayna-tahil-koridoru-ve-turkiyenin-diplomasisi/>

⁵³ Merkezi H.Tahıl Koridoru Anlaşması nedir? Tahıl Koridoru Anlaşmasını hangi ülkeler imzaladı? // Cumhuriyet. 2022. July 22. URL: <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/tahil-koridoru-anlasmasi-nedir-tahil-koridoru-anlasmasinı-hangi-ulkeler-imzaladı-1961355>

спільні інспекції українських суден щодо наявності несанкціонованого вантажу та персоналу на борту. Показово, що Центр розташовувався на території Національного університету оборони поблизу Стамбула, а його очільником був турецький адмірал. Ініціатива охоплювала три українські порти: Одесу, Чорноморськ та Південне. Друга частина угоди – Меморандум про взаєморозуміння між РФ та Секретаріатом ООН, підписаний генеральним секретарем ООН Гутеррішем та першим віце-прем'єром російського уряду Андрієм Белоусовим, стосується сприяння доступу російських продовольчих товарів та добрив на світові ринки.

Зернова ініціатива стала першою значною угодою між ворогуючими сторонами з початку повномасштабного вторгнення, але не була прямою угодою між РФ та Україною. Тобто, Україна підписала угоду з Туреччиною та ООН, тоді як Росія уклала окрему «дзеркальну» угоду з тими ж сторонами. Тим не менше, Чорноморська зернова ініціатива була визнана на міжнародному рівні як великий внесок у пом'якшення глобальної продовольчої кризи. Так, Антоніу Гутерреш схвалив подолання Україною та РФ перешкод та розбіжностей і назвав домовленість маяком надії.⁵⁴ Реджеп Таїп Ердоган натомість наголосив на особливій ролі Туреччини в укладанні угоди в той час, коли Захід «не зміг докласти зусиль, щоб бути посередником»⁵⁵.

Укладання зернової угоди свідчить і про те, що переслідування геополітичних і безпекових інтересів шляхом проектування сили за межі кордонів Туреччини стає дедалі помітнішим елементом турецької зовнішньої політики. Іншими словами, для Туреччини важливо позиціонувати себе як провідного гравця на Близькому Сході та в Африці особливо в умовах продовольчої кризи, яка негативно вплинула на дані регіони⁵⁶. Крім цього, Туреччина є потужним імпортером зерна, отримуючи більшість поставок з РФ та України, що створює залежність від стабільності поставок. Контроль над транзитом після підписання угоди потенційно дозволив би зменшити ризики, пов'язані з конфліктами в традиційних постачальниках. Тому такий політичний крок не лише відображає прагнення Туреччини зміцнити свої позиції в регіоні, але й свідчить про необхідність адаптації до нових глобальних викликів.

Війна в Україні підвищила стратегічну цінність Туреччини для Росії, особливо в контексті торгових та енергетичних відносин. Після призупинення участі РФ у Чорноморській зерновій ініціативі в липні 2023 р., Туреччина активно намагається переконати Москву відновити свою участь. Це свідчить про її амбівалентність у зовнішній політиці, що, в свою чергу, впливає на сприйняття Анкари в Україні, однак значення Туреччини як стратегічного союзника залишається іманентно важливим серед українського політикуму.

Отже, завдяки зерновій угоді Туреччина успішно зарекомендувала себе як посередник між РФ та Україною, незважаючи на існуючі виклики.

⁵⁴ Remarks on signing of Black Sea Grain Initiative // United Nations Ukraine. 2022. July 22. URL: <https://bit.ly/4lb14vX>

⁵⁵ Erdogan: Black Sea grain deal result of Türkiye's mediation // TRT World. 2022. December 25. URL: <https://www.trtworld.com/turkey/erdogan-black-sea-grain-deal-result-of-t%C3%BCrkiye-s-mediation-63879>

⁵⁶ Lechner Z. Turkey's response to the war in Ukraine in the context of systemic changes and regional dynamics // PTE Journal. 2024. Vol. 5 № 1. P. 78. URL: <https://bit.ly/3G1Ep7V>

Дмитро Степанець

e-mail: letitdim@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3006-3547>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10*

STRATEGIC ALIGNMENT AGAINST REGIONAL THREATS

Ukraine and Turkey solidified their strategic alignment against regional threats following Russia's annexation of Crimea in 2014, driven by shared concerns over Russian expansionism. On August 20, 2016, President R.T. Erdogan, during a meeting with President of Ukraine Petro Poroshenko, stated that "Turkey does not recognize the occupation of Crimea"⁵⁷. This stance deepened with the 2022 Russian invasion, where Turkey supplied Bayraktar TB2 drones, pivotal in Ukraine's defense – e.g., destroying Russian convoys near Kyiv in March 2022. This military support reflects a systemic security partnership aimed at countering Russian aggression, enhancing both nations' stability in the Black Sea region.

Turkey's NATO membership has facilitated strategic alignment with Ukraine against Russian threats, despite Turkey's nuanced Russia policy. Joint exercises like Sea Breeze-2021 in the Black Sea, involving Turkish and Ukrainian navies alongside NATO allies, countered Russian naval dominance⁵⁸. Turkey's support for Ukraine's NATO aspirations, reiterated during Zelenskyy's February 18, 2025, visit to Ankara, included backing for a Membership Action Plan, despite not joining Western sanctions on Russia. This alignment leverages NATO's framework to bolster Ukraine's defenses, as seen in Turkey's closure of the Bosphorus to Russian warships in February 2022 under the Montreux Convention, a move aiding Ukraine's strategic position.

Ukrainian-Turkish alignment against regional threats includes advanced defense technology collaboration, notably in drone and naval sectors. Turkey's Baykar provided TB2 drones, with a 2023 deal for a production facility in Ukraine, operational by 2025, employing 500 workers. Ukraine supplies engines for Turkish drones like Akinci, with Ivchenko-Progress engines powering units since 2021. Additionally, Turkey is building two Ada-class corvettes for Ukraine's navy, with the first, Hetman Ivan Mazepa, launched in October 2022 and expected delivery in 2025. This technological synergy strengthens their systemic defense against Russia's Black Sea ambitions.

Turkey's mediation between Ukraine and Russia reinforces their strategic alignment by positioning Turkey as a key player against regional instability. The Istanbul talks in March-April 2022, though unsuccessful in achieving peace, led to the Black Sea Grain Initiative (July 22, 2022), exporting 33 million tons of

⁵⁷ Pavliuk O., Yevhen K. Turkish President Erdoğan pledges to support Ukraine's territorial integrity in peace negotiations // Ukrainska Pravda. 2025. February 18. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/02/18/7498979/>

⁵⁸ Sea Breeze-2021 international military exercise demonstrates the ability of member states to jointly perform tasks according to NATO standards // National Security and Defense Council of Ukraine. 2021. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Dialnyst/4927.html>

Ukrainian grain by mid-2024. Zelensky's March 13, 2025, statement in Ankara highlighted Turkey as a "security guarantor", with Kyiv ready to ratify a free trade agreement, signaling trust in Turkey's role. This mediation enhances Turkey's leverage while supporting Ukraine's sovereignty against Russian threats.

Ukrainian-Turkish relations in the post-bipolar period exemplify a partnership shaped by necessity, opportunity, and systemic interdependence. From countering Russian threats to leveraging Black Sea synergies, their collaboration spans security, economics, and culture, reflecting security as a system quality – resilient yet adaptive. Challenges persist, as multipolar pressures and divergent priorities strain alignment, yet their shared history and strategic imperatives offer a foundation for growth. As of March 18, 2025, this relationship remains a dynamic element of regional and international stability, poised to evolve with the global order.

УДК 335+327] (477+560) «2014/2021»

Леся Руда

e-mail: ruda@kpmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5008-2751>

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,

Україна, 32302, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 61

Ольга Віннічук

e-mail: oljahorbniak@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1579-4010>

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,

Україна, 32302, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 61

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ТУРЕЧЧИНИ У 2014-2021 РОКАХ

Після початку збройної агресії російської федерації у 2014 р., Туреччина, як регіональний лідер і стратегічний член НАТО, стала важливим союзником України у Чорноморському регіоні. Партнерство України та Туреччини у сфері безпеки та оборони сприяло реалізації проєктів у сфері оборони, технологічного взаємообміну та формуванню платформи політичної взаємодітримки.

Розбудова українсько-турецьких відносин розпочалася 16 грудня 1991 р. після визнання Туреччиною незалежності України. На цей момент Туреччина прагнула розвивати відносини з новими державами на пострадянському просторі та побудувати нові взаємозв'язки з Україною на основі історичної спадщини та тісних взаємозв'язків з кримськими татарами що проживали на Кримському півострові.

Аналізуючи українсько-турецькі відносини, слід зазначити, що після 2014 р. відбувся їх новий виток, в яких Україна почала сприйматися турецькою

стороною як важливий стратегічний партнер, а не лише політичний гравець у Чорноморському регіоні.

Хоча партнерство між Україною та Туреччиною в 2014-2021 рр. залишалася переважно на рівні дипломатичних відносин, проте в цей період інтенсифікувалися перемовини щодо можливості укладення Угоди про зону вільної торгівлі; посилилася співпраця у сфері регіональної безпеки та енергетики у чорноморському регіоні; відбулося створення групи з координацією військово-технологічного співробітництва у сфері виробництва бронетехніки, ракетобудування, літакобудування тощо⁵⁹.

Військово-політичну співпрацю між Україною та Туреччиною в 2014-2021 рр. можна охарактеризувати за наступними критеріями:

1. Військово-технічне співробітництво. Україна та Туреччина після військової агресії Росії в 2014 р. розглядали військово-політичну співпрацю як інструмент зміцнення власної обороноздатності та забезпечення стабільності в Чорноморському регіоні. Науково-технічний потенціал України в галузі авіабудування, суднобудування, розробки ракетних технологій та радарних систем, відкривав можливості для Туреччини в розвитку власної обороноздатності та виробництві безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та бронетехніки, що представляло інтерес для України⁶⁰.

2. Політичне співробітництво. Туреччина з 2014 року не визнала анексію Автономної Республіки Крим Росією і на всіх міжнародних платформах підтримувала територіальну цілісність України. У серпні 2021 року делегація Туреччини взяла участь в установчому саміті Кримської платформи – міжнародної ініціативи України з деокупації Криму. Політичне співробітництво України та Туреччини проявилось у спільній позиції під час засідань міжнародних організацій (ООН, Рада Європи), через реалізацію житлових програм, надання гуманітарної та культурної підтримки кримським татарам, на захист прав яких виступає починаючи з 2014 року⁶¹.

3. Військово-політичне співробітництво. Військово-політичне співробітництво між Україною та Туреччиною ґрунтується на спільній безпековій політиці в Чорноморському регіоні. Впродовж 2014-2021 років турецькі військові кораблі та підрозділи регулярно брали участь у спільних навчаннях НАТО та України в Чорному морі у форматі Sea Breeze, а українські військові брали участь у турецьких навчаннях, зокрема в галузі протимінної діяльності та кібербезпеки⁶².

Отже, Туреччина стала одним із небагатьох партнерів України, що не лише надавав політичну підтримку, але й активно інвестував у спільні оборонні проекти. Цей період заклав фундамент для ще глибшої співпраці, яка стала особливо актуальною з початком повномасштабної війни у 2022 р.

⁵⁹ Політичні відносини між Україною і Туреччиною // Генеральне консульство України в Стамбулі. URL: <https://istanbul.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/5471-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju>

⁶⁰ Кудирко Л., Ватах Ю. Стратегічне партнерство України та Туреччини у військово-торговельній сфері // Економічний простір. 2024. № 191. С. 185-192. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-30>

⁶¹ Писана Н. «Кримська платформа» – один із пазлів національної безпеки // Урядовий кур'єр. 2021. 20 серпня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krimska-platforma-odin-iz-pazliv-nacionalnoyi-bezp/>

⁶² Богущкий П.П. Військово-морське співробітництво України в Чорному морі та його вплив на забезпечення регіональної безпеки // Наука і оборона. 2021. № 4. С. 17-25. URL: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-17-4-17-25>

Євгенія Габер

e-mail: yev.gaber@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8529-8920>

Центр дослідження сучасної Туреччини

Карлтонського університету,

Канада, 1125, м. Оттава, 315 Робертсон Холл

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Відкритість торгівлі між Україною та її партнерами, серед яких важливе місце посідає Туреччина, є запорукою збереження української економіки в умовах війни та швидкого економічного відновлення. На сьогодні Туреччина була і залишається одним з найбільших торгових партнерів української держави. Ще до повномасштабного російського вторгнення, турецькі підприємники вже реалізували понад 300 інфраструктурних проєктів в Україні. У їх числі – дороги, мости, електростанції, аеропорти тощо. Загальна сума цих проєктів є понад 10 мільярдів доларів. Не дивлячись на військові дії турецькі фірми зберегли стійкість і з 2022 р. завершили близько 100 проєктів на суму 1,2 мільярда доларів⁶³.

Попри війну та логістичні труднощі, товарообіг між країнами показав позитивну динаміку у 2023 році, перевищивши 7,3 млрд. дол.⁶⁴ Після набуття чинності в серпні 2024 р. українсько-турецької Угоди про вільну торгівлю, яку країни підписали ще 3 лютого 2022 р., намітилися хороші перспективи для активізації Україною торговельно-економічних відносин з Туреччиною⁶⁵.

13 березня 2025 р. відбулося перше засідання Українсько-Турецької робочої групи з відбудови (Ukrainian-Turkish Reconstruction Task Force) за участю представників урядів, українських державних підприємств та понад тридцяти представників турецького бізнесу-членів Асоціації підприємців Туреччини. Засідання Reconstruction Task Force є частиною домовленості між президентом України Володимиром Зеленським та президентом Туреччини Реджепом Тайпом Ердоганом.

З української сторони у зустрічі взяли участь Віцепрем'єр-міністр з відновлення – Міністр розвитку громад та територій України Олексій Кулеба, Заступники Міністра Марина Денисюк та Костянтин Ковальчук, Голова Державного агентства з відновлення та розвитку інфраструктури України Сергій Сухомлин, Голова Адміністрації морських портів України Олександр Семирга, а також представники Укрзалізниці та Укрпошти, «Украероруху». З

⁶³ Gaber Yevgeniya Пост у Facebook // Facebook. 2025. 14 березня. URL: <https://www.facebook.com/janegaber>

⁶⁴ Тарасовський Ю. Туреччина затвердила угоду про зону вільної торгівлі з Україною // Forbes Ukraine. 2024. 2 серпня. URL: <https://forbes.ua/news/turechchina-zatverdila-ugodu-pro-zonu-vilnoi-torgivli-z-ukrainoyu-02082024-22798>

⁶⁵ Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Турецької Республіки // Міністерство економіки України. 2024. 22 травня. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=a584be2b-268e-4c61-b0fa-489b49dbb9fd&tag=UгодаProVilnuTorgivliuMizhUriadomUkrainiTaUriadomTuretskoiRespubliki>

турецької сторони – Міністр торгівлі Туреччини Омер Болат, Надзвичайний і повноважний Посол Турецької Республіки в Україні Мустафа Левент Більген, Заступники Міністра торгівлі Мустафа Тузку, Озгур Волкан Агар, Віцепрезидентка Турецької асоціації підрядників Сюхейла Чебі Карахан та інші⁶⁶.

Під час зустрічі представники обох сторін обговорили питання щодо поглиблення економічної співпраці та збільшення товарообігу між країнами. Зокрема торкнулися теми імпортно-експортних операцій щодо сільського господарства. Україна зацікавлена у постачанні до Туреччини зернових, соняшникової олії, кукурудзи та інших продуктів. Турецький бізнес розглядає можливість будівництва заводів з виробництва кормів в Україні. Українська сторона зацікавлена співпрацювати також у сфері зрошення та меліорації, що сприятиме збільшенню обігу аграрної продукції.

Окрім того, сторони обговорили участь Туреччини у відновленні України. Планується започаткування спільних проєктів у сфері відновлення дорожньої інфраструктури, водного транспорту, проєктів щодо захисту критичної інфраструктури, відновлення житла тощо⁶⁷.

Республіка Туреччина й надалі залишається надійним стратегічним партнером України й країною, яка не лише продовжує здійснювати стабільну політичну, військову та гуманітарну підтримку Україні та українському народу, але й – посередництво у звільненні військовополонених⁶⁸. 16 березня 2025 р. Міністерство закордонних справ Турецької Республіки в одинадцяту річницю незаконної анексії Криму в заяві наголосило на невизнанні фактичного стану в Криму, що порушує міжнародне право, та підтримці територіальної цілісності і суверенітету України⁶⁹.

UDK 327 (470+477 : 470+560) «2014/2025»

Valeriy Morkva

e-mail: valeriy.morkva@kapadokya.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0366-6599>

Cappadocia University, Mustafapaşa,
Türkiye, 50420 Ürgüp / Nevşehir

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE KREMLIN'S WAR AGAINST UKRAINE

Turkey is a key player in the Black Sea region, significantly shaping its political, economic, and security landscape. Given the ongoing armed aggression of

⁶⁶ Gaber Yevgeniya. Пост у Facebook // Facebook. 2025. 14 березня. URL: <https://www.facebook.com/janegaber>

⁶⁷ Шмигаль Денис. Пост у Facebook // Facebook. 2025. 13 березня. URL: <https://www.facebook.com/dshmyhal>

⁶⁸ Gaber Yevgeniya. Пост у Facebook // Facebook. 2025. 14 березня. URL: <https://www.facebook.com/janegaber>

⁶⁹ Gaber Yevgeniya. Пост у Facebook // Facebook. 2025. 16 березня. URL: <https://www.facebook.com/janegaber>

the Russian Federation against Ukraine, identifying the positions of neighboring countries, particularly Turkey, regarding this conflict, as well as the factors influencing their policies, helps to understand the implications of the Russian-Ukrainian war in a broader regional context. Therefore, examining Turkish-Russian relations is crucial for assessing the geopolitical balance in the Black Sea area and formulating an effective strategy for Ukraine in response to Russian aggression. Focusing primarily on the Turkish perspective, this study aims to analyze Turkish-Russian relations since the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine, identify the long-term strategic objectives of Turkey and Russia toward one another, and assess Turkey's practical actions in maintaining regional security.

Understanding Turkey's position requires considering historical shifts in regional security, particularly for states bordering Russia. Neutrality has often failed to guarantee security against external threats, whereas robust national defense and NATO alliances have proven more effective. The Soviet Union's collapse created a security vacuum, prompting Central and Eastern European nations to pursue NATO and EU membership for stability. The vulnerabilities of neutrality became evident when Sweden and Finland abandoned it in response to Russia's aggression against Ukraine. Notably, no NATO member has ever faced direct Russian military aggression, highlighting the Alliance's effectiveness as a system of collective security.

Turkey has been a NATO member since 1952, longer than most new NATO member countries that joined after the end of the Cold War, and at the same time Turkey is a candidate country for EU membership (since 1999), aligning its strategic priorities with Euro-Atlantic security structures. Despite periodic tensions with the EU, Turkey remains a crucial player in Europe's security architecture. As the NATO member with the largest military force in Europe, Turkey significantly enhances the Alliance's defensive capabilities in the region.

Russia's aggression against Ukraine marked a watershed moment, necessitating a clear stance from the international community on this issue. Russia has become so politically and diplomatically isolated on the global stage that only a few countries have openly supported its actions. Russia's staunchest allies, such as Belarus, North Korea, and until recently the Assad regime in Syria – are all authoritarian regimes similar to Russia, and quite often heavily dependent on Moscow.

In this regard, it is crucial to emphasize that Turkey has maintained a principled and unequivocal stance, consistently condemning Russia's annexation of Crimea and its further aggression, and firmly supporting Ukraine's territorial integrity⁷⁰. On this matter, Turkey has positioned itself as part of the democratic

⁷⁰ Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı askerî harekât kabul edilemez // Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. 2022. February 24. URL: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/135776/-rusya-nin-ukrayna-ya-baslattigi-asker-harek-t-kabul-edilemez->; Territorial integrity of Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly, 2014 // United Nations: Digital Library. 2014. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767565?ln=en>; Aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly // United Nations: Digital Library. 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039?ln=en>; Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations : resolution / adopted by the General Assembly // United Nations: Digital Library. 2022. October 12 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en>; Advancing a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly // United Nations: Digital Library. 2025. February 24. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4076672?ln=en>

world that respects international law and the sovereign rights of all nations. Furthermore, Turkey has reinforced its stance with concrete actions. In the early days of Russia's full-scale invasion, it invoked the Montreux Convention to close the Bosphorus and Dardanelles straits to Russian warships⁷¹. This formally neutral yet strategically significant decision deprived Moscow of the ability to reinforce its Black Sea Fleet at a critical juncture.

On the battlefield, the Ukrainian armed forces extensively utilized Turkish-made Bayraktar drones. Additionally, during the war, when NATO enlargement became a key issue, Turkey supported the accession of Sweden and Finland to the alliance while also indicating that it did not oppose Ukraine's potential future membership. Moreover, it is important to note that the five commanders of the Azovstal defenders, released from Russian captivity in September 2022 and expected to remain in Turkey under an agreement with President Erdoğan until the war's end, were transferred to Ukraine in July 2023⁷². This decision was made despite its evident implications for Turkey's relations with the Kremlin. These actions confirm Turkey's strategic autonomy, demonstrating that its foreign policy decisions are made independently rather than under Moscow's influence.

While Turkey profited from economic ties with Moscow in areas such as trade, tourism, and energy, the existence of these ties does not imply dependence on Russia. In fact, in light of the sanctions imposed on Russia due to its aggression against Ukraine, it is the Kremlin that has become increasingly reliant on Turkey as a channel for Western goods and equipment banned under these restrictions, as well as a transshipment hub for the re-export of Russian energy. Turkey remains one of the primary destinations for Russian tourists and has emerged as a key transit center for Russian exports, particularly to the Middle East, Africa, and Asia⁷³. The total volume of trade between Turkey and Russia in 2022-2023 experienced a significant and atypical increase compared to previous years⁷⁴.

Thus, the economic relationship between Turkey and Russia is best characterized as one of mutual dependence, where maintaining business-to-business ties enables Turkey to exert its own leverage over the Kremlin. This trend was evident even before Russia's full-scale invasion of Ukraine. The temporary cooling of Turkish-Russian relations in 2015-2016, following Turkey's downing of a Russian fighter jet, was quite demonstrative of this pattern, when the disruption proved short-lived, as economic ties were swiftly restored, mutually reinforcing the economic interests of both sides.

It is important to emphasize that, beyond trade relations, Turkey does not benefit strategically from Moscow's growing influence in the Black Sea and South Caucasus regions. As Russia's power wanes in certain areas, such as the South

⁷¹ Brooks T.A. Turkey, the Montreux Convention, and Russian Navy Transits of the Turkish Straits // U.S. Naval Institute. 2022. Vol. 148 (3). URL: <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2022/march/turkey-montreux-convention-and-russian-navy-transits-turkish>

⁷² Yılmaz M.Ş. Zelenskiy, Türkiye'deki 5 Azov Taburu komutanının Ukrayna'ya döndüğünü duyurdu // Anadolu Ajansı. 2023. July 8. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zelenskiy-turkiyedeki-5-azov-taburu-komutaninin-ukraynaya-dondugunu-duyurdu/2940353>

⁷³ Abay E.G. Rus turistler 2024'te en çok Türkiye'ye seyahat etti // Anadolu Ajansı. 2025. February 6. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rus-turistler-2024te-en-cok-turkiye-seyahat-etti/3473739>

⁷⁴ Turkey: Imports // Observatory of Economic Complexity (OEC) URL: <https://oec.world/en/profile/country/tur?yearlyTradeFlowSelector=flow1&selector343id=Import>

Caucasus and Syria, Turkey has actively sought to fill this geopolitical vacuum⁷⁵. Furthermore, the Crimean Tatar factor remains an important issue for Turkey. The continued occupation of Crimea and the Crimean Tatar people, assimilation and cultural erosion of other Turkic peoples living in Russian Federation, are the issues that resonate within some parts of Turkish society. Ankara's stance regarding the illegally annexed Ukrainian territories is regularly reaffirmed by the Turkish Foreign Ministry, particularly on the anniversaries of Crimea's annexation⁷⁶. In view of all these, from a strategic perspective, Turkey has a vested interest in supporting a strong and independent Ukraine as a counterbalance to Russian imperial ambitions in the region.

УДК 004.04 : 327 (470+[477+560]) «20»

Галеева Валерія

e-mail: v.galeeva.mkg4@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8529-1557>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

Російська Федерація систематично використовує дезінформаційні кампанії як інструмент гібридної війни для впливу на зовнішню політику інших держав. Одним із ключових об'єктів таких інформаційних атак є українсько-турецькі відносини, які характеризуються динамічним розвитком у політичній, економічній та оборонній сферах. Основна мета дезінформації – послабити довіру між Україною та Туреччиною, викривити реальний стан двосторонньої співпраці та створити напруженість між сторонами.

Основними наративами російської дезінформації щодо українсько-турецьких відносин, які ширяться російськими медіа та мережами ботів включають декілька основних дезінформаційних тез:

- «Туреччина використовує Україну у власних геополітичних інтересах»
- пропаганда намагається представити Туреччину як державу, що переслідує виключно власні інтереси, зокрема у Чорноморському регіоні.
- «Україна ризикує втратити суверенітет через співпрацю з Анкарою» –

⁷⁵ Neset S. et al. Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War. Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry. Bergen: Chr. Michelsen Institute, CMI Report. 2023. № 4. URL: <https://www.cmi.no/publications/file/8911-changing-geopolitics-of-the-south-caucasus-after-the-second-karabakh-war.pdf>; Labarre F., Niculescu G. (Eds.). Discussing a South Caucasus Short of Russian Dominance. Vienna: Republic of Austria Federal Ministry of Defence, 2023. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/pfpc_rssc_tiflis_2303_web.pdf

⁷⁶ Kırım'da 2014 Yılında Düzenlenen Referandum Hk. // Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. 2016. Mart 16. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-mart-2016_-kirim_da-2014-yilinda-duzenlenen-referandum-hk_.tr.mfa; Kırım'ın Yasa Dışı İlhakının On Birinci Yıl Dönümü Hk. // Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. 2025. Mart 16. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-55_-kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-on-birinci-yil-donumu-hk.tr.mfa

наратив спрямований на створення уявлення про залежність Києва від Туреччини в економічному та військовому плані.

– «Туреччина та Україна не можуть бути надійними партнерами» – російська пропаганда намагається посіяти сумніви щодо довгостроковості відносин між двома країнами, акцентуючи увагу на історичних розбіжностях.

– «Українсько-турецьке військове співробітництво загрожує стабільності регіону» – маніпуляція, що подається у вигляді тверджень про те, що постачання турецької військової техніки Україні нібито призводить до ескалації конфлікту.

– «Анкара використовує кримських татар для тиску на Росію» – спроба викликати напруженість між Туреччиною та Україною через питання захисту прав кримських татар.

Росія використовує широкий спектр методів для розповсюдження неправдивої інформації: прокремлівські ЗМІ («Russia Today», «Sputnik» та інші) активно публікують матеріали з маніпулятивним трактуванням подій; соціальні мережі та боти створюють вірусний ефект через повторення фейкових наративів; використання «експертних думок» проросійських аналітиків для підсилення маніпулятивних тез; операції впливу на міжнародних платформах, спрямовані на дискредитацію українсько-турецького співробітництва⁷⁷.

Наслідками такого впливу є: тимчасові ускладнення в українсько-турецькому діалозі через поширення маніпулятивних повідомлень; використання фейкових наративів у дипломатичних колах для створення непорозумінь між сторонами; зниження довіри суспільства до офіційної інформації через поширення конспірологічних теорій.

Російська дезінформація є одним із ключових інструментів гібридної війни, спрямованим на маніпуляцію громадською думкою, послаблення демократичних інституцій та підрив міжнародної стабільності. Використовуючи соціальні мережі, підконтрольні ЗМІ, а також бот-мережі та агентів впливу, Кремль поширює фейки, теорії змови, перекручені історичні наративи та пропагандистські меседжі, спрямовані на дискредитацію західних урядів, міжнародних організацій та України⁷⁸.

Тому, щоб протидіяти цьому явищу потрібно працювати комплексно. Використання фактчекінгових платформ, розвідки відкритих джерел (OSINT) та алгоритмів штучного інтелекту дозволяє виявляти ворожі інформаційні операції ще на етапі їх поширення. Незалежні організації (StopFake, EUvsDisinfo, Bellingcat), державні структури та медіа повинні систематично викривати неправдиву інформацію, надаючи перевірені дані та пояснення.

Освітні кампанії, тренінги для журналістів, викладачів, студентів та широкої аудиторії допомагають підвищити стійкість суспільства до маніпуляцій. Соціальні мережі та технологічні компанії (Meta, Google, X) мають удосконалювати механізми блокування дезінформаційного контенту та видалення акаунтів, які поширюють пропаганду. ЄС, НАТО, США та

⁷⁷ Iashchenko I. Understanding Russian disinformation strategies inside and outside the country // Aspenia. 2023. July 4. URL: <https://aspeniaonline.it/understanding-russian-disinformation-strategies-inside-and-outside-the-country/>

⁷⁸ Five disinformation tactics Russia is using to try to influence the US election // The Open University. 2024. September 10. URL: <https://www.open.ac.uk/blogs/news/arts-social-sciences/five-disinformation-tactics-russia-is-using-to-try-to-influence-the-us-election/>

міжнародні організації спільно розробляють стратегії протидії інформаційним атакам, впроваджують санкції проти пропагандистів та підтримують незалежні медіа.

Таким чином, російська дезінформація є суттєвим фактором ризику для українсько-турецьких відносин. Однак завдяки ефективній інформаційній політиці та стратегічному партнерству Україна і Туреччина можуть нейтралізувати ці загрози та продовжити розбудову взаємовигідної співпраці.

УДК 339 : 327 (560+4ЄС) «2022/2025»

Марія Дмитрюк

e-mail: marydmytryuk11@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4318-4800>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ З ЄС (2022-2025 РР.)

Економічні відносини між Туреччиною та Європейським Союзом у період з 2022 по 2025 роки зазнали значних змін, обумовлених як внутрішніми трансформаціями в Туреччині, так і зовнішніми факторами, зокрема війною в Україні. Ці події вплинули на торгівлю, інвестиції та політичний діалог між сторонами. ЄС залишається головним зовнішньоторговельним партнером Анкари, на який припадає майже третина її торгівлі (у 2022 р. товарообіг склав близько 200 млрд. євро, або 31,4%). Для порівняння: з Росією цей показник становить 11%, з Китаєм – 7%⁷⁹.

Митний союз між Туреччиною та ЄС, створений у 1995 р., став визначальною рисою торгових відносин між Туреччиною та Європейським Союзом. За останні три десятиліття глобальний економічний ландшафт значно змінився, що зумовило необхідність модернізації угоди з урахуванням нових реалій торгівлі, регуляторних змін і нових геополітичних викликів.

Нинішній Митний союз в основному охоплює промислові товари та перероблену сільськогосподарську продукцію, за винятком ключових секторів, таких як послуги, сільське господарство та цифрова торгівля. Цей обмежений обсяг призвів до неефективності, торгових дисбалансів і труднощів у узгодженні економічної політики Туреччини з торговельними рамками ЄС, що розвиваються. Основна проблема виникає через асиметрію у ЗВТ, де Туреччина повинна прийняти торговельну політику ЄС, не отримуючи взаємного доступу до нових ринків, що створює перешкоди для турецьких експортерів⁸⁰.

⁷⁹ Габер Є. Зовнішня політика all inclusive // IPG. 2024. 23 вересня. URL: <https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/zovnishnja-politika-ta-bezpeka/zovnishnja-politika-all-inclusive-2284/>

⁸⁰ Modernizing the Turkey–EU Customs Union: issues and prospects // Institute for Diplomacy and Economy. 2025. March. URL: <https://www.institute.org/report/modernizing-the-turkey-eu-customs-union-issues-and-prospects>

У другій половині 2023 р. Туреччина зробила кілька позитивних жестів у бік ЄС: на саміті НАТО у Вільнюсі вона заявила про бажання покращити відносини з блоком, а згодом схвалила вступ Швеції до Альянсу. Подібні сигнали надходять і з ЄС: незважаючи на низку викликів у відносинах з Туреччиною, Комісія та глава дипломатії ЄС на прохання Європейської Ради представили рекомендації щодо можливих сфер співпраці з Анкарою⁸¹.

У серпні 2024 р. міністр закордонних справ Туреччини Хакан Фідан вперше за п'ять років відвідав зустріч міністрів ЄС у Брюсселі, що свідчило про прагнення Анкари покращити відносини з Європейським Союзом. Цей крок був розцінений як сигнал готовності ЄС відновити діалог з Туреччиною. Під час зустрічі обговорювалися питання візового режиму та модернізації Митного союзу. Х. Фідан також підтвердив підтримку Туреччиною рішення щодо Кіпру на основі двох держав, хоча ЄС, Греція та міжнародно-визнана грецько-кіпрська адміністрація не підтримують цю позицію⁸².

У січні 2025 р. постійний представник Туреччини при ЄС, посол Фарук Каймакчі, наголосив на необхідності негайних і значущих кроків у відносинах між Туреччиною та ЄС. Він підкреслив важливість відновлення політичного діалогу на високому рівні та засідань Ради асоціації і на необхідності повного відновлення діяльності Європейського інвестиційного банку в Туреччині, вказуючи на його важливу роль у підтримці економічного партнерства.

У березні 2025 р. Туреччина позиціонувала себе як ключового потенційного партнера у реформуванні європейської системи безпеки на тлі триваючого конфлікту в Україні. Європейські країни шукають шляхи підтримки військової спроможності України та встановлення гарантій безпеки без прямої залежності від США, що відкриває можливості для зміцнення зв'язків з Туреччиною. Попри давні суперечки, такі як морські спори з Грецією та Кіпром, а також призупинений процес вступу до ЄС, Туреччина демонструє готовність до співпраці. Прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск підкреслив потенційну роль Туреччини в новій архітектурі європейської безпеки, зазначивши, що Анкара є важливим гравцем у регіональній стабільності та може сприяти формуванню спільної європейської стратегії щодо України та інших кризових регіонів. У цьому контексті Туреччина продовжує шукати баланс між економічною співпрацею з ЄС та своєю незалежною зовнішньою політикою, прагнучи одночасно зберегти стратегічне партнерство із Заходом і розширювати зв'язки з іншими регіональними силами.

⁸¹ Michalski A. Turkey and the European Union: in a maze of disputes // OSW. 2024. March 4. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-04-03/turkey-and-european-union-a-maze-disputes>

⁸² Turkish foreign minister plans to attend EU meeting in Brussels, spokesperson says // Reuters. 2024. August 22. URL: <https://www.reuters.com/world/turkish-foreign-minister-plans-attend-eu-meeting-brussels-spokesperson-says-2024-08-22/>

Анастасія Хмель

e-mail: khmel@chmnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4881-7859>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

АЛЬЯНС ЦИВІЛІЗАЦІЙ В ІСПАНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Королівство Іспанія та Турецька Республіка – держави, які мають спільне історичне минуле та дуже схоже геополітичне розташування – на стику континентів і перехресті цивілізацій. Ініціатива Альянсу цивілізацій Організації Об'єднаних Націй, спільно спонсорована Туреччиною, та Іспанія є розсудливою реакцією на сценарії, засновані на так званому «зіткненні цивілізацій»⁸³.

Іспанський дослідник Ф.С.Тапіас зазначає, що для Т.Р.Ердогана Туреччина є незалежною державою, яка справді не належить ні Сходу, ні Заходу і прагне політичного, культурного і навіть релігійного лідерства на Близькому Сході, у Східному Середземномор'ї, на Південному Кавказі та в Чорному морі, здатною поширити свій вплив на більш віддалені регіони, такі як Центральна Азія та Африканський континент, і навіть розглядати можливість встановлення присутності на Далекому Сході, про що свідчить її партнерство з ШОС⁸⁴.

Звернемо увагу на той факт, що в іспанських нормативних актах також часто визначається особливість розташування Іспанії та вплив його на зовнішню і безпекову політику держави «центральне місце Іспанії між Європою та Північною Африкою, між Середземним морем та Атлантикою робить її мостом між країнами та культурами та надає їй власний профіль з погляду безпеки»⁸⁵.

Тож особливість положення Іспанії та Туреччини на стику цивілізацій є спільною складовою їх зовнішньої політики.

Початок офіційних дипломатичних відносин між Іспанією та Османською імперією датується 1782 р., датою підписання в Стамбулі першого Договору про мир, дружбу та торгівлю, ратифікаційні грамоти якого були обміняні в квітні 1783 р. Саме цей договір був поновлений підписанням в Анкарі Договору про дружбу між Турецькою Республікою та Королівством Іспанія 27 вересня 1924 р. З того часу відносини між країнами розвивалися в різних напрямках: дипломатичні контакти, політичне, культурне та економічне співробітництво. На сучасному етапі відносини між Іспанією та

⁸³ Política exterior nacional en el «Siglo de Türkiye» // El Ministerio de Asuntos Exteriores de la República de Türkiye. 2025. URL: <https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy-es.es.mfa>

⁸⁴ Felipe Sánchez Tapias. El siglo de Turquía // Ministerio de Defensa de España. 2024. 12 noviembre. URL: <https://www.defensa.gob.es/ceseden/-/el-siglo-de-turquia>

⁸⁵ La Estrategia de Seguridad Nacional 2017 // Presidencia del Gobierno. 2017. URL: https://www.defensa.gob.es/Galerias/defensadocs/Estrategia_Seguriad_Nacional_2017.pdf

Туреччиною різнонаправлені: Іспанія підтримує вступ Туреччини до ЄС⁸⁶, проводяться двосторонні зустрічі високого рівня, остання з яких відбулася 13 червня 2024 р., і були зорганізовані для координації політики, взаємної підтримки кандидатур до міжнародних організацій та сприяння торгівлі та культурній співпраці⁸⁷. Важливим структурним елементом співробітництва держав, яке є іспано-турецькою спільною ініціативою, є «Альянс цивілізацій».

«Альянс цивілізацій» або Організація Об'єднаних Націй сприяння розвитку цивілізацій (UNAOC) – це назва програми, прийнятої ООН 26 квітня 2007 р. Ідею запропонував прем'єр-міністр Іспанії Х.Л. Родрігес Сапатеро на 59-й Генеральній Асамблеї ООН 21 вересня 2004 р. маючи на меті союз між Заходом та арабським і мусульманським світом для боротьби з міжнародним тероризмом засобами, відмінними від військових. Ця ідея, що зосереджена на союзи між ісламською та західною цивілізаціями, відроджує пропозицію про діалог між цивілізаціями, вперше сформульовану М. Хатамі, президентом Ірану, який запропонував цю ідею в 1998 р. на протигагу теорії зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона. Після цього 2001 р. був проголошений Роком діалогу між цивілізаціями ООН.

Напрямки роботи Альянсу цивілізацій сформульовані наступним чином: заохочувати діалог та співпрацю між різними спільнотами; будувати мости, які об'єднують народи та людей, незважаючи на культурні та релігійні відмінності; розробляти конкретні дії, спрямовані на запобігання конфліктам та розбудову миру; усунення розколів між суспільствами, утвердження парадигми взаємоповаги між народами різних культурних і релігійних традицій; сприяти створенню необхідних умов для того, щоб особи, які приймають рішення, з різним культурним та релігійним походженням, могли краще знати та розуміти один одного; мобілізувати групи, які можуть виступати в ролі модераторів⁸⁸.

Багатосторонні зустрічі в межах функціонування Альянсу цивілізацій відбувається кожного року в різних містах і країнах⁸⁹. У 2019 р. під час зустрічі «Групи друзів Альянсу цивілізацій», яка проходила в Іспанії, було визнано, що Альянс міцно закріпився в системі ООН. Також Іспанія схвалила звіт за поточний рік, представлений Високим представником Генерального секретаря і нові дії, передбачені Планом дій на 2019-2023 рр., зокрема включення нового напрямку, присвяченого жінкам, та посилення гендерної перспективи. Це стало вирішальним фактором у перетворенні Альянсу на дедалі ефективніший інструмент у сферах запобігання та посередництва⁹⁰.

⁸⁶ Soler E. España: un valedor de la candidatura turca // European Institute of Mediterranean. URL: <https://www.iemed.org/publication/espana-un-valedor-de-la-candidatura-turca/>

⁸⁷ República de Turquía // La Oficina de Información Diplomática del Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. URL: https://www.exteriores.gob.es/documentos/fichaspais/turquia_ficha%20pais.pdf

⁸⁸ Who We Are. History // United Nations Alliance of Civilizations. 2023. URL: <https://www.unaoc.org/who-we-are/history/>

⁸⁹ IX Foro Global de la Alianza de Civilizaciones (UNAOC). 22 de noviembre de 2022 // Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. URL: [https://www.exteriores.gob.es/RepresentacionesPermanentes/onu/es/Comunicacion/Noticias/Paginas/Articulos/IX-Foro-Global-de-la-Alianza-de-Civilizaciones-\(UNAOC\).aspx](https://www.exteriores.gob.es/RepresentacionesPermanentes/onu/es/Comunicacion/Noticias/Paginas/Articulos/IX-Foro-Global-de-la-Alianza-de-Civilizaciones-(UNAOC).aspx)

⁹⁰ NOTA de prensa 138. Reunión Ministerial del Grupo de Amigos de la Alianza de Civilizaciones // Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. 2019. 28 septiembre. URL: https://www.exteriores.gob.es/fr/Comunicacion/NotasPrensa/Paginas/2019_NOTAS_P/2019_0928_NOTA138.aspx

Про Альянс як про важливий елемент розвитку співробітництва між Іспанією та Туреччиною згадують і під час спільних економічних форумів⁹¹. Так, під час зустрічі в червні 2024 р. голова уряду Іспанії Педро Санчес погодився з президентом Туреччини щодо готовності зміцнювати чудові двосторонні відносини, зазначивши: «Ми поділяємо проект «Альянс цивілізацій» і наші зв'язки також зросли в економічному та комерційному плані. Туреччина є ключовим економічним партнером, а Іспанія – найкращим союзником Туреччини в Європі⁹².

З іншого боку, науковці виступають критиками Альянсу, вважаючи його мало ефективним. Г. Камен, британський історик і професор різних університетів Іспанії, Великої Британії та Сполучених Штатів, а також Іспанської національної дослідницької ради, заявив, що Альянс цивілізацій є марним або навіть фарсом, оскільки альянс вимагає низки спільних концепцій, чого, на його думку, немає між ліберальними західними людьми та ісламським світом⁹³.

Незважаючи на критику Альянсу цивілізацій, вважаємо цю програму ООН, яка фінансується Туреччиною та Іспанією та виникла їх власною ініціативою, важливим елементом співробітництва між країнами, зважаючи на їх геополітичне розташування та актуальність проблематики співробітництва і конфліктності між цивілізаціями на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

УДК 327 (510+560)

Олександр Шевчук

e-mail: shevchukov07@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0335-6873>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

КИТАЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ФАКТОРИ ЗБЛИЖЕННЯ І СТРИМУВАННЯ

У 2021 р. виповнилось 50 років з моменту встановлення дипломатичних відносин між КНР та Туреччиною. Комплексний аналіз сучасного стану їхнього діалогу необхідний як у контексті відносин сторін з Європейським союзом, а також у зв'язку із посиленням геополітичного значення, ролі Китаю у світовій економіці та у світлі претензій Турецької Республіки на роль регіонального лідера, здатного до незалежних кроків на міжнародній арені і поширення свого впливу далеко за межі власної території.

⁹¹ España y Turquía afianzan sus relaciones económicas y empresariales // Confederación Española de Organizaciones Empresariales. 2024. 13 Jun. URL: <https://www.ceoe.es/es/ceoe-news/internacional/espana-y-turquia-afianzan-sus-relaciones-economicas-y-empresariales>

⁹² Ibidem

⁹³ Kamen H. «¿Qué alianza? ¿Qué civilizaciones?» // El Mundo. 2004. 10 de diciembre. Año XV. № 5.480. URL: https://www.almendron.com/politica/pdf/2004/spain/spain_1627.pdf

Протягом тривалого часу основною причиною напруженості в китайсько-турецьких відносинах була підтримка Туреччиною уйгурів, що сягає корінням у другу половину 19 ст., коли Османська імперія надавала матеріальну допомогу у державотворенні в Східному Туркестані, територія якого раніше перейшла під контроль Цинської імперії. Після того як Східний Туркестан увійшов до складу КНР, Туреччина виступала притулком для уйгурських політичних діячів, переслідуваних Китаєм, і згодом стала територією розміщення найбільшої уйгурської діаспори.

Встановлення дипломатичних відносин відбулося в умовах біполярної структури міжнародних відносин і стало можливим на тлі активізації китайсько-американського діалогу. Тим не менш, з 1971 до кінця 1990-х рр. співпраця Китаю та Туреччини залишалася поверхневою.

У 2002 р., після приходу до влади Партії справедливості і розвитку (ПСР), Туреччина значно активізувала свою міжнародну діяльність, проголосивши основою своєї зовнішньої політики демократичні принципи і продовживши розвивати відносини не тільки із західними країнами, а й з іншими партнерами⁹⁴. Це викликало інтерес Китаю, якого приваблювало насамперед вигідне геостратегічне становище Туреччини та можливість використовувати її потенціал для проникнення на європейський ринок.

У 2010 р., під час візиту до Туреччини прем'єра КНР Вень Цзябао, сторони підвищили свої відносини до рівня стратегічного партнерства⁹⁵. Саме це стало точкою відліку інтенсифікації турецько-китайського діалогу на найвищому рівні, яка супроводжувалася зростанням торгового, інвестиційного та військового співробітництва. Водночас Туреччина пом'якшила офіційну позицію щодо уйгурського питання.

В цілому можна сказати, що відносини Туреччини з Китаєм на сучасному етапі є досить складним конгломератом різних, але тісно переплечених інтересів. У геополітичному плані обидві сторони прагнуть вибудувати таку структуру регіональних відносин, в якій вони були б системо-утворюючими державами – Китай для Східної та Південно-Східної Азії, а також Центрально-Азійського регіону (ЦАР), Туреччина – на Близькому Сході, Кавказі (насамперед для Азербайджану), в Центральній Азії та в сусідніх країнах півдня Європи (Болгарія та Румунія). При цьому в ЦАР Китай та Туреччина є конкурентами у боротьбі за вплив. І одночасно там вони стикаються з іншими акторами, які претендують на визнання їх інтересів у Центральній Азії та сусідніх регіонах. Це насамперед Іран і Росія.

Очевидно, що Туреччина є для Китаю і важливим стратегічним плацдармом, і досить серйозним ринком збуту продукції (хоча і не критичним з точки зору обсягів). Для Туреччини, Китай – джерело необхідних ресурсів для проведення стабільної, незалежної зовнішньої політики та фінансування гучних мегапроектів. Однак у економічному плані не все так просто. Окрім, дефіциту торговельного балансу в торгівлі з Китаєм, який Анкара розраховує, відшкодувати за рахунок профіциту в торгівлі з європейськими країнами та країнами Центральної Азії, Туреччина є комерційним конкурентом Китаю

⁹⁴ Anderson P. After Kemal // London Review of Books. 2008. Vol. 30. № 18. September 25. URL: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v30/n18/perry-anderson/after-kemal>

⁹⁵ China, Turkey to establish strategic cooperative relationship // Foreign and Military Affairs. 2010. October 8. URL: https://www.chinadaily.com.cn/china/2010-10/08/content_11386689.htm

(особливо це стосується торгівлі текстилем та побутовою технікою)⁹⁶. Зрозуміло, що допомагати Туреччині у розвитку її виробничої бази та створювати собі конкурента в цій галузі Китай не схильний. Не вітається в Китаї і здійснювана турецьким керівництвом політика протекціонізму у вигляді антидемпінгових захисних заходів, квот та ін., спрямована на стримування імпорту китайських товарів. Можна сказати, що на даний момент для декларованого Анкарою «розвороту на Схід» у Туреччині недостатньо економічного потенціалу. Та й Китай поки не може замінити Захід як основного економічного партнера Туреччини. Однак діалог із КНР дозволяє Туреччині диверсифікувати свої економічні відносини і забезпечувати незалежну зовнішню політику. Істотним тригером для китайсько-турецьких відносин є динамічний розвиток відносин Анкари і Тайбею. У зв'язку з цим перспективи поглиблення турецько-тайванських зв'язків будуть значною мірою залежати від стану відносин між Пекіном і Тайбеєм, які змінюються залежно від ступеня прагнення тайванського керівництва до проведення автономної політики.

Ключовим джерелом розбіжностей між Анкарою та Пекіном залишається уйгурське питання, однак обидві сторони докладають зусиль для зниження впливу цієї проблеми на перспективи розвитку двосторонніх зв'язків. Водночас відносини з Китаєм посідають суттєве місце у суспільному дискурсі в Туреччині, що відбиває тенденції довгострокового характеру. Це не означає відмову Анкари від західного вектора своєї зовнішньої політики, але розширює спектр можливостей Туреччини на світовій арені.

УДК 327 (560+54) «2022/2025»

Олександр Дубовий

e-mail: alexdarklight1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9152-9059>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

TURKISH-INDIAN RELATIONS 2022-2025

Turkish-Indian relations have experienced both cooperation and tensions in recent years, shaped by geopolitical shifts, economic interests, and cultural interactions. The period from 2022 to 2025 has been marked by diplomatic engagements, trade expansion, and strategic realignments, reflecting the evolving global order.

Turkish-Indian diplomatic relations have been influenced by both bilateral interests and global geopolitical alignments. Turkish-Indian relations have been strained by Turkey's stance on the Kashmir issue and its close ties with Pakistan.

⁹⁶ Широкий Г., Гавриленко Н. Економіка КНР: перспективи та виклики // Центр зовнішньополітичних досліджень. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 23 травня. URL: <http://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/ekonomika-knr-perspektyvy-ta-vyklyky.pdf>

However, high-level diplomatic engagements, including meetings between officials and participation in multilateral forums such as the G20 and the United Nations, have provided opportunities for dialogue.

An important development in 2022 was Turkey's expression of interest in strengthening ties with India, particularly in economic and defense cooperation. In response, India sought to balance its engagement with Turkey while maintaining its strategic partnerships with key regional players such as the Gulf States and Israel. The diplomatic outreach continued in 2023, with both countries emphasizing mutual respect for sovereignty and non-interference in internal affairs⁹⁷.

Economic relations between Turkey and India have been expanding, driven by growing trade volumes and investment opportunities. Bilateral trade reached approximately \$13.8 billion in 2023, with key sectors including textiles, machinery, and chemicals. Turkish construction firms have actively participated in India's infrastructure projects, while Indian companies have explored opportunities in Turkey's renewable energy and information technology sectors⁹⁸.

Despite trade potential, challenges remain, including tariff barriers and regulatory differences. Both governments have initiated discussions to address these issues, aiming to negotiate preferential trade agreements that could enhance bilateral economic engagement.

The defense sector has emerged as an area of cautious collaboration between Turkey and India. While Turkey has historically maintained strong defense ties with Pakistan, Ankara has shown interest in diversifying its partnerships. In 2024, India and Turkey explored limited defense cooperation, including joint ventures in drone technology and military training exchanges⁹⁹.

However, India remains wary of Turkey's close military cooperation with Pakistan, which has influenced its approach towards deeper strategic engagements. The relationship in the defense sector remains largely transactional, with both sides assessing future cooperation on a case-by-case basis.

Cultural and academic exchanges have played a significant role in fostering people-to-people connections. Turkish universities have seen an increase in Indian students enrolling in engineering and social sciences programs, while Indian cultural festivals have gained popularity in Turkey. Language and research collaboration initiatives have been supported by institutions such as the Yunus Emre Institute and the Indian Council for Cultural Relations (ICCR)¹⁰⁰. Tourism is also showing a positive trend as the introduction of direct flights and visa facilitation has further boosted tourism growth.

Turkey and India have maintained independent but occasionally overlapping

⁹⁷ Great trade partner': Erdogan hails India after G20 summit // Hindustan Times. 2023. September 11. URL: <https://www.hindustantimes.com/india-news/great-trade-partner-erdogan-hails-india-after-g20-summit-101694374497737.html>

⁹⁸ Navigating India-Türkiye Relations: Opportunities and Challenges // India Briefing. 2023. February 15. URL: <https://www.india-briefing.com/news/navigating-india-turkiye-relations-opportunities-and-challenges-34941.html/>

⁹⁹ Türkiye Suspends Key Military Exports to India // Stratheia. 2023. December 22. URL: <https://stratheia.com/turkiye-suspends-key-military-exports-to-india/>

¹⁰⁰ Making it easier for India to visit Türkiye: Enhanced bilateral on the agenda, Ambassador Firat Sunel // The Times of India. 2023. October 25. URL: https://timesofindia.indiatimes.com/india/making-it-easier-for-india-to-visit-trkiye-enhanced-bilateral-on-the-agenda-ambassador-firat-sunel/articleshow/118027647.cms?utm_source

positions regarding the Ukrainian-Russian conflict. Turkey has positioned itself as a mediator, facilitating negotiations between Russia and Ukraine, including the Black Sea Grain Initiative. India, on the other hand, has advocated for a peaceful resolution while maintaining economic ties with both Russia and Western nations.

In multilateral forums such as the G20 and the United Nations, Turkey and India have engaged in discussions on conflict resolution, humanitarian assistance, and energy security. While no formal joint agreements have been signed, diplomatic statements from both countries have emphasized the importance of dialogue and sovereignty. These efforts, though conducted separately, reflect their broader commitment to conflict resolution and humanitarian diplomacy¹⁰¹.

In February 2025, Ankara hosted an international conference focusing on the historical and contemporary perspectives of India-Turkish relations. The event brought together scholars, diplomats, and experts, emphasizing the growing significance of their partnership in a multipolar world. Discussions highlighted opportunities for collaboration in sectors like infrastructure, tourism, space exploration, and information technology¹⁰².

The future trajectory of Turkish-Indian relations will depend on both countries' ability to navigate regional and global dynamics while advancing their mutual interests.

УДК 327 (595+560) «20»

Микола Кондратюк

e-mail: ddoollaarroo@gmail.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5647-3260>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

СІНГАПУРО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ 2000-2025 РР.

12 лютого 1969 р. Туреччина та Сінгапур встановили дипломатичні відносини, заклавши основу для партнерства, яке зміцнилося протягом 55 років. Піднявшись до стратегічного партнерства в 2014 р., Туреччина та Сінгапур стали природними партнерами, взаємна прихильність яких проявляється у важкі часи. Минулого року під час ліквідації наслідків землетрусу Сінгапур надіслав до Туреччини матеріали допомоги, демонструючи глибоку дружбу між двома народами.

Вирішальну роль у поглибленні відносин відіграли візити на високому

¹⁰¹ Press Release: Humanitarian Aid to Türkiye // Embassy of India in Ukraine. 2023. May 6. URL: <https://www.eoiukraine.gov.in/pdf/Press%20Release%20Hum%20Aid%20May%206.pdf>; IOM Turkey Scales Up Delivery of Humanitarian Relief Supplies to Ukrainians // International Organization for Migration (IOM) – Regional Office for Eastern Europe and Central Asia. 2023. February 23. URL: <https://eca.iom.int/news/iom-turkey-scales-delivery-humanitarian-relief-supplies-ukrainians>

¹⁰² International Conference on India-Türkiye Ties Begins in Ankara // Anadolu Agency. 2023. March 6. URL: https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/international-conference-on-india-turkiye-ties-begins-in-ankara/3494507?utm_source

рівні у 2014 р., які стали першими за довгий час¹⁰³. Під час свого візиту до Сінгапуру президент Туреччини Реджет Таїп Ердоган наголосив на важливості Сінгапуру, як прикладу для наслідування і партнера Туреччини: «Сінгапур справді був джерелом натхнення з його продуктивною економічною моделлю, підвищенням рівня життя, а також його баченням після свого створення. Сінгапур сприяє миру та стабільності в його регіоні завдяки активній ролі, яку він відіграє в міжнародних організаціях». «Сінгапур є важливим бізнес-партнером у нашій політиці щодо Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Туреччина і Сінгапур – це дві країни, які доповнюють одна одну»¹⁰⁴.

Про важливість двостороннього діалогу між країнами підкреслив й тогочасний прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Сян Лун: «Туреччина дуже зацікавлена в Південно-Східній Азії, а Сінгапур дуже цікавиться Європою. Сінгапур і Туреччина є воротами один для одного в ці регіони»¹⁰⁵.

В листопаді 2015 р. країни підписали угоду про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка набула чинності 2017 р. Угода стосувалася двостороннього співробітництва в сфері електронної комерції, інвестицій, участі у державних закупівлях і секторі послуг. Надалі Сінгапур та Туреччина уклали Угоду про запобігання подвійному оподаткуванню та попередження податкових ухилень щодо податків на доходів, а також Угоду про взаємне сприяння та захист інвестицій¹⁰⁶.

Це посприяло активізації двосторонньої співпраці в економічній сфері. Хоч Сінгапур і не є основним торговим партнером Туреччини в Азії, поступаючись КНР, Малайзії і Індонезії, проте залишається важливим торговим партнером. На сьогодні в Туреччині працює близько 100 сінгапурських компаній, в Сінгапурі – 55 турецьких. 16 травня 2024 р. в готелі Grand Copthorne Waterfront (Сінгапур) відбулися офіційні зустрічі торговельної делегації та бізнес-зустрічі між Туреччиною та Сінгапуром, які завершилися з величезним успіхом та перспективами, зміцнивши і без того міцні відносини між двома країнами. Відомі сінгапурські імпортери, дистриб'ютори та бренди покупців зустрілися з турецькими компаніями світового класу, щоб обговорити потенційні торговельні перспективи разом з ключовими представниками галузі. Той факт, що трохи більше 57 сінгапурських компаній відвідали захід з наміром вести там бізнес, продемонстрував, наскільки організатори віддані справі сприяння зв'язкам в імпортній та експортній галузях по всій Азії.

Під час заходу комерційні зв'язки між Туреччиною та Сінгапуром були ще більше зміцнені за підтримки кількох організацій, таких як Федерація бізнесу Сінгапуру (SBF) та Сінгапурська малайська торгово-промислова палата (SMCCI). Було організовано понад 130 продуктивних ділових зустрічей, які зміцнили зв'язки між важливими гравцями в галузі виробництва меблів,

¹⁰³ A look back at the 55-year journey of friendship and cooperation between Türkiye and Singapore, from diplomatic beginnings to a strategic partnership // Indiplomacy. 2024. February 16. URL: <https://indiplomacy.com/2024/02/16/celebrating-55-years-of-diplomatic-relations-between-turkiye-and-singapore/>

¹⁰⁴ Erdoğan 18 yıl sonra bir ilke imza attı // Haber7.com. 2014. Ocak 9. URL: <https://www.haber7.com/dis-politika/haber/1114457-erdogan-18-yil-sonra-bir-ilke-imza-atti>

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Relations between Türkiye and Singapore // Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-singapore.en.mfa>

обладнання для важких транспортних засобів, будівельних матеріалів, килимів і килимів, фруктів і овочів, харчових продуктів і напоїв, а також устаткування для навантажувачів¹⁰⁷.

З 2019 р. відбулося посилення культурної кооперації між країнами. Як наслідок, було підписано Меморандум про взаєморозуміння між національними бібліотеками Сінгапуру і Туреччини¹⁰⁸. У рамках програми Türkiye Scholarships 12 студентів із Сінгапуру отримали стипендії в турецьких університетах. Подібним чином турецькі студенти навчаються в Сінгапурі за програмою стипендій TEV, посилюючи співпрацю в наукових дослідженнях та освіті¹⁰⁹. У 2020 р. Сінгапур інвестував 1,5 мільярди доларів у Туреччину. Спостерігається посилення й сінгапурсько-турецької туристичної співпраці¹¹⁰.

Сьогодні як Сінгапур, так і Туреччина зацікавлені в подальшому поглибленні двостороннього співробітництва, про що свідчить не лише офіційна позиція урядів країн, але й низка заходів у цьому напрямку.

УДК 327 (560+569.4) «20»

Олександр Задернівський

e-mail: alejandro013333@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0005-2373-0035>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10

ТУРЕЦЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У 21 СТОЛІТТІ

Турецько-ізраїльські відносини у 21 ст. характеризуються складною динамікою, що поєднує періоди співпраці та напруженості. Обидві країни мають важливе геополітичне значення в регіоні Близького Сходу, що зумовлює їхню взаємодію в сферах безпеки, торгівлі та енергетики. Однак, політичні розбіжності, зокрема щодо палестинського питання, неодноразово спричиняли дипломатичні кризи¹¹¹.

Погіршення двосторонніх відносин відбулося після того, як уряд Туреччини визнав легітимність перемоги ХАМАС на виборах у Палестинській

¹⁰⁷ Türkiye – Singapore Trade Delegation & B2B Meetings // Asia Events Group. 2024. May 16. URL: <https://asiaeventsgroup.com/turkiye-singapore-trade-delegation-b2b-meetings/>

¹⁰⁸ Singapore and Turkey strengthen cultural ties, commemorates 50 years of diplomatic relations // Mddi. 2019. April 5. URL: <https://www.mddi.gov.sg/media-centre/press-releases/singapore-and-turkey-strengthen-cultural-ties-50-years/>

¹⁰⁹ A look back at the 55-year journey of friendship and cooperation between Türkiye and Singapore, from diplomatic beginnings to a strategic partnership // Indiplomacy. 2024. February 16. URL: <https://indiplomacy.com/2024/02/16/celebrating-55-years-of-diplomatic-relations-between-turkiye-and-singapore/>

¹¹⁰ Türkiye-Singapore Economic and Trade Relations // Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. URL: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-commercial-and-economic-relations-with-singapore.en.mfa

¹¹¹ Худолій А.О. Регіональна політика Ізраїлю та Туреччини // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Міжнародні відносини». 2018. Вип. 2. С. 48-66. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9177/>

автономії (січень 2006 р.), прийняв у Анкарі його лідера Халеда Машаля, а також на тлі ізраїльської військової операції на півдні Лівану. Додаткове загострення сталося й 29 січня 2009 р. на Всесвітньому економічному форумі у Давосі, де Реджеп Таїп Ердоган піддав жорсткій критиці дії Ізраїлю під час дискусії щодо конфлікту в Секторі Газа¹¹².

Одним із наслідків погіршення турецько-ізраїльських відносин стало активне зближення Ізраїлю з Грецією та Кіпром. У відповідь на військову операцію Ізраїлю в секторі Газа наприкінці 2012 р. Міністерство закордонних справ Туреччини закликала міжнародну спільноту та ООН вжити необхідних заходів для її припинення, охарактеризувавши ці дії як черговий прояв ворожої політики Ізраїлю¹¹³.

Процес нормалізації відносин між Туреччиною та Ізраїлем, який розпочався наприкінці 2020 р., завершився у серпні поточного року заявою про відновлення дипломатичного представництва на найвищому рівні. 17 серпня 2022 р. обидві країни офіційно оголосили про рішення повернути своїх послів і генеральних консулів, що означало повну нормалізацію відносин. На відміну від попередніх спроб примирення, зокрема у 2013-2016 рр., цього разу саме Туреччина проявила ініціативу у налагодженні діалогу. Єрусалим продемонстрував позитивне ставлення до зусиль Анкари. Невдовзі після оголошення про нормалізацію Президент Палестинської національної адміністрації Махмуд Аббас здійснив візит до Туреччини. Варто зазначити, що Анкара традиційно більш критично оцінює дії Ізраїлю щодо палестинців порівняно з іншими країнами¹¹⁴.

Однак, у листопаді 2024 р. Ізраїль поновив атаки на Газу і Ліван, через що Туреччина заявила, що остаточно розриває всі відносини з Тель-Авівом¹¹⁵. Пропозиція Туреччини щодо розміщення політичних офісів ХАМАС розглядається Ізраїлем і як суттєва перепона для покращення відносин. Водночас турецькі офіційні особи заперечують ці звинувачення, заявляючи, що окремим представникам ХАМАС лише час від часу дозволяється відвідувати країну¹¹⁶.

Наразі, відносини між Туреччиною та Ізраїлем переживають не найкращі часи. З приходом нової влади в Ізраїлі можливий серйозний діалог, але для цього Ізраїль повинен повернутися до центристської політики, а також чітко підтримати врегулювання, що враховує право палестинців на створення власної суверенної та життєздатної держави. Туреччині у свою чергу слід обмежити контакти з ХАМАС, збалансувати риторику щодо палестинського питання та підтримувати діалог на високому рівні.

¹¹² Хайдер Аділ Кадім Аль-Азаві. Турецько-ізраїльські відносини й проблеми регіональної безпеки // Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 107. С. 458-463. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_107_119

¹¹³ Turkey condemns Israeli attack on Gaza, demands halt // Apa az. 2016. URL: https://web.archive.org/web/20160419012503/http://en.apa.az/xeber_turkey_condemns_israeli_attack_on_gaza_182563.html

¹¹⁴ Піскун Ю.О., Богданова Т.Є. Пошук Туреччиною нового балансу сил у відносинах з державою Ізраїль // Сімдесяті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні. 2022. № 112. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4129/>

¹¹⁵ Turkey severs all relations with Israel, says Erdogan // Middle East Eye. 2024. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-severs-all-relations-israel-says-erdogan>

¹¹⁶ US warns Turkey against harboring Hamas leaders who left Qatar // The Times of Israel. 2024. URL: <https://www.timesofisrael.com/us-warns-turkey-against-harboring-hamas-leaders-who-left-qatar/>

Анна Шаригінаe-mail: annasharygina@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3435-0836>*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, 68 Десантників, 10*

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ МАРОККО ТА ТУРЕЧЧИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ

Туреччину та Марокко міцно пов'язують глибоко вкорінені історичні зв'язки та спільні традиції. Між країнами існує взаємна воля щодо подальшого зміцнення двосторонніх відносин у всіх сферах. Обидві мають значний потенціал для розвитку політичної та економічної співпраці, що ґрунтується на взаємній повазі та дотриманні національних інтересів. На додаток до спільних культурних і релігійних зв'язків, країни відіграють геополітичну роль у регіоні MENA, Середземномор'ї та ісламському світі в цілому. Останні два десятиліття стали періодом активізації дипломатичних відносин та зростання торговельного обороту між ними, що проявляється у співпраці в таких сферах, як міграційна політика, безпека, військова співпраця, текстильна та будівельна галузі.

Туреччина розглядає Марокко як стратегічного партнера¹¹⁷, зважаючи на динамізм його економіки та географічне розташування як воріт до Африки. Водночас між країнами є й конкурентний аспект, оскільки обидві прагнуть посилити свій вплив у Північній Африці та розширити економічні зв'язки з Європою. Проте, незважаючи на активні економічні контакти, Туреччині та Марокко складно розвинути повноцінне стратегічне партнерство, оскільки їхні відносини часто супроводжуються політичними розбіжностями та економічними дисбалансами.

Так, турецько-марокканська угода про вільну торгівлю, що набула чинності 1 січня 2006 р., мала більший економічний зиск для Туреччини. Тому, для більш справедливих умов для Марокко у 2013 р. ця угода була переглянута. Бо попри зростання обсягів торгівлі між країнами, угода, викликала чимало суперечностей. З одного боку, вона сприяла розвитку двосторонніх економічних зв'язків, що відобразилося у зростанні торговельного обороту до 2,7 млрд. доларів у 2018 р.¹¹⁸ З іншого – Марокко зазнало значних економічних втрат через торговельний дефіцит, що виник після набуття її чинності. Зокрема, марокканські підприємства в таких секторах, як текстиль, будівництво та громадські роботи, відчули тиск з боку турецьких компаній. У 2020 р. Марокко запровадило додаткові мита на турецькі товари, що охопили понад 1 200 найменувань продукції, включаючи промисловий, харчовий і текстильний сектори¹¹⁹.

¹¹⁷ Zoubeidi A. Morocco and Turkey Are Seeking a Sustainable Partnership // Politics Today. 2021. URL: <https://politicstoday.org/morocco-and-turkey-are-seeking-a-sustainable-partnership/>

¹¹⁸ Morocco // Republic of Türkiye. Ministry of trade. URL: <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/morocco>

¹¹⁹ Zoubeidi A. Morocco and Turkey Are Seeking a Sustainable Partnership...

Туреччина і Марокко традиційно підтримують дружні відносини, що підтвердило підписання у 2013 р. Угоди про створення Стратегічної ради високого рівня. Візит турецького прем'єра до Марокко 3-4 червня 2013 р. сприяв поглибленню співпраці, хоча напруженість проявилася у відмові короля Мухаммеда VI прийняти Реджепа Таїпа Ердогана та бойкоті марокканських підприємців. Відносини покращилися після неофіційної зустрічі у 2014 р. У 2016 р. Марокко підтримало Туреччину після спроби перевороту, а у 2017 р. закрило сім шкіл руху FETO і заарештувало причетних, що зміцнило довіру між країнами¹²⁰.

Марокко та Туреччина мають спільні погляди на безпекові питання в Магрибі, зокрема щодо Лівії. Водночас сахарська проблема, зокрема підтримка Туреччиною Алжиру, ускладнює їхні відносини, особливо після інтерв'ю з Амінату Хайдар у 2019 р.

У січні 2025 р. імпорт Марокко з Туреччини досяг 225,3 млн. доларів, зміцнивши його як другий за величиною ринок Туреччини в Північній Африці після Єгипту. Основними категоріями експорту залишаються хімічні продукти, текстиль, машинобудування та будівельні матеріали. Однак торговельний баланс залишається незбалансованим, що змусило Марокко переглянути Угоду про вільну торгівлю у 2020 р. Незважаючи на це, торгівля між країнами зростає з 700 млн. доларів у 2003 р. до 4,4 млрд. доларів у 2023 р., а співпраця поширюється й на військову сферу, зокрема через імпорт безпілотників та плани Ваукар створити завод у Марокко¹²¹.

Співпраця між Марокко та Туреччиною у 21 столітті демонструє як економічну, так і політичну динаміку, що поєднує стратегічне партнерство з конкурентними аспектами. Двосторонні відносини супроводжуються як активізацією торгівлі, так і торговельними дисбалансами, що змусило Марокко переглянути умови Угоди про вільну торгівлю. Політичні виклики, зокрема питання регіональної безпеки та підтримки територіальної цілісності, часом ускладнюють взаємодію, проте спільні економічні інтереси та політична співпраця сприяють подальшому зміцненню відносин. Попри періодичні розбіжності, Марокко та Туреччина зберігають взаємну зацікавленість у розвитку партнерства, що має потенціал для подальшого поглиблення.

¹²⁰ Relations between Türkiye and Morocco // Republic of Türkiye. Ministry of foreign affairs. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-morocco.en.mfa>

¹²¹ Toutate I. Morocco Emerges as Key North African Market for Turkish Exports // Morocco world news. 2025. URL: <https://www.moroccoworldnews.com/2025/02/174179/morocco-emerges-as-key-north-african-market-for-turkish-exports/>

З М І С Т

ВІТАЛЬНІ СЛОВА

Павло Кривонос, генеральний директор ДП «Генеральна Дирекція з обслуговування іноземних представництв. I

Леонід Клименко, в.о. ректора Чорноморського національного університету імені Петра Могили, доктор технічних наук, професор. III

Андрій Красножон, ректор Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктор історичних наук, професор. V

Сергій Копилов, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор. VII

ВСТУП 3

МІЖ СОЮЗОМ І ПРОТИСТОЯННЯМ: УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

РАННЬОМОДЕРНА УКРАЇНА – ІСТОРИЧНИЙ «ГЕОПОЛІТИЧНИЙ МІСТ» МІЖ ТУРЕЧЧИНОЮ І ЄВРОПОЮ

Тарас Чухліб, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник. 4

ПЕРШЕ ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: ПЕРЕМИР'Я МІЖ ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ТА РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ПІД ХОТИНОМ 9 ЖОВТНЯ 1621 Р.

Олександр Галенко, кандидат історичних наук, доцент, викладач 6

УКРАЇНА І ТУРЕЧЧИНА: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОВІДНОСИН КОЗАЦЬКОГО ЕТАПУ ДЕРЖАВНОСТІ

Юрій Котляр, перший проректор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії. 9

«ЗА СПИНОЮ ВЕЛИКА ПОРТА»: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ШАХІВНИЦЯ СЕРЕДИНИ 17 СТ. В ТРИКУТНИКУ СТАМБУЛ- БАХЧИСАРАЙ-ЧИГИРИН

Володимир Газін, доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України. 11

ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1620-1621 РР. НА СТОРІНКАХ «КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ»

Олександр Комарніцький, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України.

Людмила Комарніцька, кандидат філологічних наук, доцент, вчений секретар. 13

OTTOMAN HERITAGE IN UKRAINE THE INSCRIPTIONS

Mehmet Tutuncu, Director, Dr.

15

OTTOMAN SIEGE OF CHYHYRYN IN 1678: TURKISH OBSERVATIONS ON THE COSSACK CUSTOMS

Kahraman Şakul, Ph.D, Associate Professor of Department of History.

17

ВТРАЧЕНА ТУГРА СУЛТАНА СЕЛІМА ІІІ З АККЕРМАНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Андрій Красножон, ректор, доктор історичних наук, професор.

18

TRADITIONAL TEXTILES OF UKRAINE AND OSMAN EMPIRE IN THE 15TH – 18TH CENTURY: HISTORY, INFLUENCE, FASHION ECONOMY

Олександра Свиридчук, директор.

20

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ДОБИ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ЕЙЯЛЕТУ (1672-1699 рр.)

Павло Нечитайло, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

22

ОСМАНСЬКІ БУДІВЛІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК)

Дмитро Ващук, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

Ігор Старенький, кандидат історичних наук, старший солдат.

24

ТУРЕЦЬКИЙ МІНАРЕТ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ 17 ст.

Валентин Пагор, кандидат історичних наук, науковий співробітник.

26

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
18 – ПОЧАТКУ 20 СТ.**

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКИ З ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1704 РОКУ

В'ячеслав Станіславський, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

29

ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ В РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙНАХ 18 СТ. ЯК ВАЖЛИВИЙ ОБОРОННИЙ ОБ'ЄКТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА КОРДОНІ З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ

Віктор Сандуляк, завідувач науково-дослідного відділу.

31

ОСМАНСЬКІ БАРЕЛЬЄФИ, ГРАФІТИ ТА ЕПІТАФІЯ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Альона Іваночко, магістр історії, старший науковий співробітник. 33

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН НА ЗЕРНОВИЙ ЕКСПОРТ ОДЕСИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 19 ст.

Тарас Гончарук, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України. 36

СТАМБУЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ПЕРІОД СХІДНОЇ ВІЙНИ 1853-1856 рр.

Олена Бачинська, завідувач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін, доктор історичних наук, професор. 38

UKRAINOPHILES ON THE BOSPHORUS: THE PROJECT TO RESTORE THE COSSACK HETMANATE OF 1853

Volodymyr Poltorak, Ph.D (History), Associate Professor. 40

**УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА
У НОВІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 1918-1939 РР.**

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН (1917-1921 РР.)

Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник. 42

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

Ігор Дацків, доктор історичних наук, професор. 45

ТУРЕЦЬКЕ ГЕНЕРАЛЬНЕ КОНСУЛЬСТВО У КИЄВІ (1918-1919 РР.)

Ірина Матяш, голова Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник. 47

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОСОЛЬСТВА УНР В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1919-1921 РР.)

Віталій Галатир, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з виховної роботи. 49

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКО-ТАТАРСЬКІ ВЗАЄМИНИ В 1917-1918 рр. ЗА СПОМИНАМИ ГЕНЕРАЛА ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА

Анатолій Філінюк, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України. 51

ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ ТА УСРР (ПОЧАТОК 1920-Х РОКІВ)

Олег Купчик, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн. 53

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО КОНСУЛЬСТВА ТУРЕЧЧИНИ В ОДЕСІ (1925-38 РР.)

Людмила Вовчук, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики. 55

ТУРЕЧЧИНА ПІД ПРИЦІЛОМ РАДЯНСЬКИХ ШПИГУНІВ З ОДЕСИ

Віктор Савченко, доктор історичних наук, доцент кафедри історії України. 57

ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНИ ТУРЕЦЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ У ПРАЦІ ВОЛОДИМИРА МУРСЬКОГО «УКРАЇНА ТА ЇЇ БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ» (1930 Р.)

Анна Суходолова, доктор філософії. 60

ВІДГУК СТАТТІ СЕСІЛЬ ҐАНБАРІ «ВІЛЬНА УКРАЇНА, ЯК ГАРАНТІЯ БЕЗПЕКИ НА СХОДІ ЄВРОПИ» У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СТАМБУЛА (1929 Р.)

Анатолій Глушковецький, декан історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент.

Лариса Підгірна, голова ГО «Товариство Сонця та Місяця», аспірантка кафедри історії України. 62

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ «ТУРЕЧЧИНА» У КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ БІБЛІОТЕКИ-КОЛЕКЦІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Володимир Підвойний, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури, іноземних мов та перекладу. 64

ROMANIA, TURKEY AND THE BLACK SEA IN THE INTERWAR PERIOD: FROM INTERNATIONALIZATION TO THE RIGHTS OF RIPARIANS

Arthur-Viorel Tuluş, Vice-Rector for International Relations of Dunărea de Jos' University of Galati, PhD in History. 66

УКРАЇНА ТА ТУРЕЧЧИНА У ДОБУ ХОЛОДНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ПОСТЫПОЛЯРНOSTІ

ВИСЕЛЕННЯ КОЛИШНІХ ТУРЕЦЬКИХ ПІДДАНИХ З ЧОРНОМОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ У 1949 Р. (ЗА ЛАШТУНКАМИ ОПЕРАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ «ВОЛНА»)

Олег Бажан, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент. 67

БЕЗПЕКОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНІЦІАТИВИ ТУРЕЧЧИНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА УКРАЇНА

Артем Філіпенко, начальник майстерні.

69

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Андрій Бойко, консул.

71

ПОЛІТИКА ДИПЛОМАТИЧНОГО БАЛАНСУВАННЯ ТУРЕЧЧИНИ ПІСЛЯ ШИРОКОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Артем Кошелев, доктор філософії, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн.

73

ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ТУРЕЧЧИНИ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Василь Кобильник, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міждисциплінарної освіти.

75

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ ГЕОПоліТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Вячеслав Ціватий, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби.

77

ГЕОСТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У ВІДНОСИНАХ З ТУРЕЧЧИНОЮ

Андрій Гольцов, доктор політичних наук, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації.

79

КРИМ В УКРАЇНО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПІВОСТРОВА

Євгенія Горюнова, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій.

81

ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ ЩОДО ДЕОКУПАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРИМУ (2022–2025 РР.)

Олег Машевський, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, доктор історичних наук, професор.

83

РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Діана Старова, бакалавр спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.

86

**РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ В УКЛАДАННІ ЧОРНОМОРСЬКОЇ
ЗЕРНОВОЇ ІНІЦІАТИВИ**

Марія Кудасюк, магістрант спеціальності «Історія та археологія». 88

STRATEGIC ALIGNMENT AGAINST REGIONAL THREATS

Дмитро Степанець, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». 90

**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА
ТУРЕЧЧИНИ У 2014-2021 РОКАХ**

Ольга Віннічук, завідувач кафедри політології та філософії, кандидат політичних наук, доцент.

Леся Руда, кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та філософії. 91

**ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО
ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА**

Євгенія Габер, кандидат політичних наук, старший аналітик. 93

**TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE
KREMLIN'S WAR AGAINST UKRAINE**

Valeriy Morkva, PhD, Associate Professor. 94

**ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКО-
ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ**

Галеева Валерія, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». 97

**ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ З ЄС (2022-
2025 РР.)**

Марія Дмитрюк, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». 99

**АЛЬЯНС ЦИВІЛІЗАЦІЙ В ІСПАНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ
ВІДНОСИНАХ**

Анастасія Хмель, декан факультету політичних наук, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики. 101

**КИТАЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ: ФАКТОРИ ЗБЛИЖЕННЯ І СТРИМУВАННЯ**

Олександр Шевчук, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, доктор політичних наук, професор. 103

TURKISH-INDIAN RELATIONS 2022-2025

Олександр Дубовий, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». 105

СІНГАПУРО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ 2000-2025 РР.

Микола Кондратюк, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 107

ТУРЕЦЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ У 21 СТОЛІТТІ

Олександр Задернівський, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 109

**ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ
МАРОККО ТА ТУРЕЧЧИНИ У ХХІ СТОЛІТТІ**

Анна Шаригіна, магістрант спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 111

Наукове видання

Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура

Збірник матеріалів Міжнародної
наукової конференції,
16-17 травня 2025 року

Оригінал-макет підготував Олександр Тригуб
Макет обкладинки – Олександр Тригуб

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей

Підп. до друку 01.05.2025. Формат 70x108¹/₁₆. Гарнітура «Georgia».
Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 8,5. Наклад 100 прим.